



Svenska Linné-Sällskapets
Årsskrift

Årg. XVI 1933

SVENSKA
LINNÉ-SÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG XVI • 1933



U P P S A L A

1933

UPPSALA 1933
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

1933

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Engelbert Jörlin. Av FRITZ STENSTRÖM	1— 30 ✓
Hortus Linnæanus och den gynnsamma vegetationsperioden 1932. Av RUTGER SERNANDER	31— 40 ✓
Hypothesis nova de febrium intermittentium causa. Övers. av GUSTAF DRAKE	41— 62 ✓
Landskapsbilden i Linnés skånska resa. Av ÅKE CAMPBELL	63— 99 ✓
Basil H. Soulsby †. Av ARVID Hj. UGGLA	100—102 ✓
Ett par linnéanska urnor på Botaniska institutionen i Uppsala. Av NILS SVEDELIUS	103—111 ✓
Linnæana bland J. G. Acrels papper i Karolinska institutets biblio- tek. Av ANDERS GRAPE	112—120 ✓
En isländsk resenär på besök hos Linné 1772. Av ARVID Hj. UGGLA	121—124 ✓
Nils Johnsson †	121—126 ✓
Linnémuseets senaste förvärv. Av ARVID Hj. UGGLA	127—132 ✓
Celsiska herbarieväxter i Lund. Av OTTO GERTZ	133—136 ✓
Meddelande från den Linnéanska stiftelsen på Hammarby. V. Av RUTGER SERNANDER	137—139
Smärre meddelanden	140
Summary of contents	141—143

Sällskapets egna angelägenheter:

Styrelsens års- och förvaltningsberättelse för år 1932	144
Linnéträdgården	145
Linnémuseet och Linnébiblioteket	145
Skattmästarens berättelse för år 1932	146—149
Stat för Svenska Linné-Sällskapet för år 1933	150—151
Revisionsberättelse för år 1932	152
Svenska Linné-Sällskapets styrelse	153
Nyttillkomna medlemmar	154

*Bidrag till 17:e årgången böra anmälas hos
och om möjligt insändas till undertecknad under
september månad 1933.*

ARVID H. UGGLA

Redaktör av Årsskriften

Adr. Uppsala.

ENGELBERT JÖRLIN

ÄNNU ETT BLAD I LINNEANERNAS HISTORIA

AV

FRITZ STENSTRÖM

BLAND LINNÉS SKRIFTLIGA KVARLÅTENSKAP FANN man ock en lista över 'Floræ officiari'¹, Floras officerare, ett slags rangrulla av militärt snitt över de samtida mera framstående botanisterna. Linné hade med full rätt själv förbehållit sig generalsvärdigheten. Floras officerare voro endast 32 till antalet, de flesta av dem utlänningar. Förutom den självskrivne generalen voro ytterligare tre svenskar, nämligen hans förre lärare OLOF CELSIUS samt hans båda lärjungar PEHR KALM och JOHAN LECHE. Kalm hade ansetts värdig majors rang, de båda andra hade stannat på capitainsgraden. Flera av lärjungarna hade nog ärligen förtjänat att ihågkommas med en plats i Floras rangrulla, helst de varit lärofadern i hög grad behjälpliga att »famam extollere factis».² Andra åter voro mindre framskjutna och levde obemärkta i den undan-gömda landsorten. Men även bland dessa, »de djupa leden», fanns väl en och annan, som i icke ringa grad bidragit till förhärligande av den Linneanska tiden. Därvid bör man ej förbigå en man, som i sina levnadsomständigheter visserligen hörde till de tillbakasatta, men likväl hade förvärvat sig ett stadgat anseende i Floras fältstat. Hans namn var ENGELBERT JÖRLIN.

Han besatt en mångsidig lärdom och hörde ingalunda till medelmåttorna. Som akademiker i Uppsala hade han förvärvat grundliga kunskaper i filosofien. Jörlins gradualavhandling var filosofisk, men han hade där-

Viktigaste källskrifter: Göteborgs domkapitels handlingar rörande undervisningsväsendet 1774, 1779, 1781. — *Kgl. Patriot. Sällskapets Hushållningsjournal* för år 1772. — *Uppfostringssällskapets Tidningar* 1785. — *Biografiskt Lexicon*. N. F. Bd 5. 1863—64. — SKARSTEDT: *Göteborgs Stifts Herdaminne*. 1878—85.

¹ *Egenhändiga anteckningar* s. 92, 93.

² Devis i Linnés vapen: Genom handlingar utbreda sitt rykte.

jämte dokumenterat sig som språkman och historiker av rang och hade överflöd på examensmeriter i humaniora. Detta hindrade dock ej, att han till sin läggning var naturvetenskapsman, framför allt botanist. När han den 15 maj 1779 på auditorium majus i Lunds universitet presiderade för sina av trycket utgivna *Theses philosophicæ*¹ för sökande av log. et phys. lectoratet i Göteborg, befunnos tvenne av dem till innehållet vara klart naturvetenskapliga. Det var n:is VIII² och IX³. Den förra löd: Växten har liv och är liksom djuret en organism; den senare: Djuret skiljer sig från växten genom spontan rörelseförmåga; båda dessa äro organismer till skillnad från mineralen.

Enligt en redogörelse för disputationsakten anmälde sig som extra opponent filosofen MATHIAS FREMLING, den av TEGNÉR högt skattade och besjungne tänkaren. Dock försvarade sig præses med ganska utmärkt skicklighet både mot de ordinarie och den extra opponenten i närvaro av ett talrikt auditorium, som med applåder gav sin oförtydbara mening tillkänna. Huruvida de två ovan citerade teserna gävo anledning till livligare meningsutbyte, är ej anmärkt. Däremot omnämnes uttryckligen att Jörlin denna dag »ytterligare öfvertygat Filosofiska Faculteten om sin lärdom».

Hans egenskap att vara Linnean och jämväl civis academicus Bahusio-Gothoburgiensis har föranlett mig att närmare lära känna hans curriculum vitæ. Genom de arkivala möjligheter⁴, som Göteborg erbjuder, har det ock lyckats att få ganska utförligt reda på Jörlins rätt egendomliga levnadshistoria, som för bättre överskådlighets skull indelats i tre perioder: hans studieår och studieresor, hans verksamhet som akademisk lärare och författare och slutligen hans rektorstid i Göteborg.

STUDIEÅR OCH STUDIERESOR

Engelbert Jörlin var bondson från Jörlanda i Bohuslän. Själva uppslaget till att han kom att beträda den lärda vägen var ganska sällsamt och förtjänar att omnämnas. Visitationsprotokollet för den 4:e söndagen efter Trinitatis i Solberga kyrka anno 1748 har nämligen något att förmäla därom.

Stiftets biskop, JÖRAN WALLIN⁵, hade denna söndag, som inföll i midsommaren, den 26 juni, stämt menigheterna från Solberga och dess annexer, Håлта och Jörlanda, sig till möte.

¹ *Theses Philosophicæ*, quas — — — subjiciunt Præs. Engelbert Jörlin — — — et Resp. Ol. Korænius, Smoland.

² Thes VIII: Planta vivit & Corpore organico gaudet ut animal.

³ Thes IX: Spontaneitas motus est limes animalis & vegetabilis; Horum vero & mineralis, corpus organicum.

⁴ Göteborgs domkapitels handlingar rörande undervisningsväsendet.

⁵ GEORG WALLIN d. y. 1686—1760.

Efter slutad gudstjänst framträdde hans högvördighet doktorn och biskopen, tillönskade dem alla nåd och frid av Gud så i andlig som timlig måtto samt berättade om det nöje, han erfarit under sin resa till åtskilliga bohusslänska församlingar, över det goda besked, man flerstädes givit i sin kristendoms-kunskap. Nu förklarade han sin förhoppning att även härstädes finna samma nöje. I viss mån blev han dock besviken. Bland de äldre var det nog si och så beställt med kunskapen, och helt få kunde göra reda för sig i sina stycken. Bättre gick det dock vid det därpå anställda catechismiförhöret med ungdomen i koret. En gosse, ENGELBERT SVENSSON i Källsby, gjorde nämligen mycket vackert besked för sig angående åtskilliga historier i Bibeln. Av komministern RING¹ hade gossen ock det beröm, att han flitigt läste i samma heliga bok och där eftersökte de språk, som han erinrade sig från predikningarna. Av denne gosses föredöme uppmuntrades jämväl de andra till efterföljd i en så lovlig övning. Härtill önskade nu biskopen var och en i synnerhet och alla i gemmen håg och lust samt lycka och välsignelse, »varmed kvinnfolk och ungdom hemförlovades.»

Efter slutad visitation kom biskopen i tillfälle att vidare samtala med unge Engelbert och hans föräldrar och blev därvid så intagen i gossen och hans ovanliga kvickhet och goda art, att han helt enkelt ansåg att det vore orätt, om en så rikt utrustad ungdom ej skulle få tillfälle att studera. Föräldrarna fingo därför det rådet att sätta Engelbert i skola i Göteborg, och då han ej kunde påräkna någon studiehjälp från hemmet, tvekade ej den varmhjärtade biskopen att taga Engelbert till sin fosterson. Det vilar sålunda ett nästan legendariskt skimmer över denna begynnelse på hans levnadsbana.

Om den närmaste släkten har Engelbert själv på gamla dagar med den sirligaste stil nedskrivit några underrättelser i Källsby gårds ännu bevarade familjebibel, som enligt hans egenhändiga skrivelse på insidan av pärmen »får aldrig säljas eller skiljas från detta hus och gård». Om föräldrarna antecknade han följande: »Min salig Far Sven Börjesson i Källsby war född i öfre Thörby 1703 d. 20 april. Han blef död i Källsby af hetsig feber 1757, d. 15 Februarii; och begrofs i vapenhuset vid Jörlanda kyrka d. 27 ejusd., 54 år gammal. — Min Salig Mor Börta Engelberts Doter i Källsby war född i Wölseröd 1709, d. 22 Sept. Hon blef död i Källsby, utmattad af möda, ålder och sjukdom, d. 30 Nov. 1768; och begrofs hos sin make i vapenhuset och öfre Källsby's grafvård, vid kyrkdörren d. 11 följande Decemb. 59 år gammal — — — Deras minne lefver i välsignad hogkomst. De ingingo Egtenskap i öfre Thörby 1729 d. 9 Novemb. och flyttade til Källsby efter 4 år; som var vår S[alig] Moders Fädernearf. — — —»

¹ HANS RING 1704—1795; komminister i Solberga 1734.

liga välvilja som förut Jörlin. En av Johan Wingårds minnestecknare, domprosten THORSANDER¹ i Uppsala, har i känsliga ordalag skildrat dessa båda scholarers inbördes förhållande sådant det även sedan gestaltade sig, så länge de levde. »Det var ej enbart deras välgörares vänskap och ynnest, som förde dem båda tillsammans redan som skolgossar; en innerlig vänskap förband dem ock i ynglingaåren, ej olik förhållandet mellan de båda trojanska ynglingarne Nisus och Euryalus; ja, deras trofasthet och redliga vänskap höll lefnaden ut, och — må det tillåtas mig att säga det — min ödmjuka vördnad för dessa två, som båda en gång varit mig så godt som i faders ställe, gör att jag ej kan tänka på den ene utan att samtidigt ock tänka på den andre af dessa

— — — Animæ, quales neque candidiores
Terra tulit, neque queis me sit devinctior alter.»

(Själur, som jorden ej ädlare bär, och hvilka ej någon
Egnat en ömmare tro, än den som bor i mitt hjärta.)²

Dessa ord uttalades inför landsmännen i Göteborgs nation i Uppsala 1819.

Under nio års tid blev Engelbert Jörlin av biskop Wallin hållen vid skolan och gymnasiet. »Efter de vanliga prov uti examina jämte opponerande, responderande och predikande» reste han 1757 till Uppsala akademi, där han »till den skarpsynte hedersmannens nöje» fortsatte sina studier, som åtminstone delvis bestredos ur biskopens kassa. Följande år undergick Jörlin examen theologicum och skrev »in Facultate philosophica pro exercitio».

Under sommarferierna 1758 gjorde han sin första studieresa i landet samt besökte därvid i studiesyfte Dannemora gruva och de stora godsens och bruken Lövsta, Österby och Johannisfors (eller Forsmark), samtliga delar av de gamla de Geerska domänerna. Sina därvid gjorda erfarenheter sammanfattade han till »ett akademiskt ämne» över smältprocesserna. Det blev av honom aldrig utarbetat utan »lämnades», som han själv uttryckte saken.

Följde så året 1759, då han den 16 maj disputerade pro exercitio i naturalhistorien under arkiater von Linnés presidium *De plantis tinctoriis* (om färgväxterna). Jörlin har sig till förtjänst antecknat, att denna »disputation af en obekant är sedan öfversatt på svenska, utgifven och tryckt i Örebro».³

¹ *Oratio Funeris viri Johannis Wingård nomine studiosæ Juventutis Gothoburgiæ dicta a. D. Johanne Thorsander.* Upsaliæ 1819.

² Horatii 5:te satir i 2:a boken. ADLERBETHS övers.

³ Någon direkt övers. av Jörlins avhandling återfinnes ej i bibliografierna eller biblioteken. Han torde åsyfta ABR. SAMZELIUS' anonymt utgifna: *Beskrifning på svenska Färgegräsen . . .* utur flere wittra mäns dagböcker och ingifne berättelser til Kongl. WetenskapsAcademien sammandragen år 1763. Örebro 1765. 8:o. Den följer Jörlins uppställning och — i vissa delar — hans ordalag.

Jörlinska framställningen höjer sig verkligen på ett par ställen i densamma till högre språklig flykt. Det må vara tillåtet att i översättning från romarspråket citera följande: »Någon har ända till överdrift beundrande framhållit påfågeln färgprakt, dels det oändligt växlande färgspel, vari dess täckfjädrar glänsa, dels den bestämda färgskalan i stigande och avtagande glans av oesterhärmlig konstfull verkan. Detta må vara sant. Jag för min del håller dock liljorna för det skönaste i skapelsen. Få kunna anses vara deras likar och ingenting överträffar dem. De glänsa ju av purpur och guld och i tävlan behålla de ensamma segerpriset. Ostridigt är liljan blommornas drottning och furstinna och växtrikets yppersta prydnad, en stjärna i Adonidernas¹ skara, som lyser med samma glans som månen bland natthimmels ljus och fröjdar anblicken, som när solens strålar lysa upp universum.» — — — »För övrigt är», tillägger han, »sinnet för färger mycket starkt utvecklat hos människorna, varföre de ock härma efter naturen och använda av denna anledning de mest präktiga färger för sina kläder. Detta är ock en oskyldig strävan och medför ej något ont, om man blott kommer ihåg, att denna lilla fåfänga är lika förgänglig som skuggan.» — — —

Själva avhandlingen är populärt hållen och torde i översatt form kunnat vara en god handledning för växtfärgningen i landet. Som ett kuriosum må anföras hans uppgift om ligustern, »som växer vild å Oroust», att bären duga till purpurröd färg för spelkort.

Jörlin dedicerade sin Linneanska avhandling till sin välgärningsman, biskop Wallin. Hans tillägnan var avfattad på hebreiska och lär utgjort en framställning över örternas skapelse. Härmed lämnade han naturvetenskapen tillsvidare å sido och undergick 1760 examina i såväl Jure publico som Oeconomien.

Under sommarledigheten detta år företog han sin andra naturvetenskapliga exkursion och reste genom Västmanland, Närke och Västergötland med Göteborg som slutmål. Det var ett för Jörlin mycket smärtsamt ärende, som kallat honom hem till stiftsstad. Hans ädle välgörare och fosterfader, Wallin, hade slutat sina dagar, och Jörlin, som stått honom så nära, var jämte flera andra utsedd att parentera över den avlidne. Detta bestyrkes ock genom den latinska kallelse till parentationernas beivrande, som författats av dåvarande gymnasiektorn, doktor ROSÉN. Ur dennes storstättliga elegiska dikt² citeras här följande rader:

Ibimus exsequias hodie: cras ultima solvam
Exsuviis, Wallin, ultima justa Tuis.

¹ *Adonides*, rumsväxter; se SWEDERUS: *Linnés Vorlesungen über die Kultur der Pflantsen*, sid. 4.

² WESTÉN, *Svenska Kongl. Hof-Clericiets Historia* I: 3. 1814, s. 43.

Nec tamen hæc solus solvam: Doctoris alumnus
 Auxiliatrices porriget, ecce, manus.
 Ille quidem nuper Salica de rupe vocatus,
 Eloquio, Jörlin, ingenioque valet.
 Ille perorabit pransus; jejunia nostræ
 Cernitis ut Musæ, consulitote boni. —

Tolkat på svenska är citatet av ungefär följande innehåll:

Jordafärden begå vi i dag. I morgon jag ämnar
 Ägna Ditt stoft, Wallin, vördnadens yttersta gård.
 Ohulpen blir jag dock ej: Jörlin, en yngling, som njutit
 Fordom vår lärares vård, kallats från Uppsala hit.
 Han skall mig bistå därvid. En man av ordkonst och snille,
 Rustad att tala han är, taga till orda med mig.
 Synes min Musas vältalighet Er fattig och mager,
 Väl, så ber jag envar: Dömen om bristerna milt.

Texten till Jörlins parentation har ingenstädes kunnat återfinnas.¹ Den torde dock ha varit ett gott och beaktansvärt specimen på svensk verskonst efter tidens smak. Han har ock upptagit den i sin meritförteckning med det förstärkande tillägget: Närvarande (vid densamma) stiftets prästerskap under påstående prästmöte.

Begravningen hade försiggått den 13 juni, vadan Jörlin höll sin parentation på f. m. den 14 juni. Tolv år tidigare på några dagar när hade i Solberga kyrkas kor det sammanträffande ägt rum, som länkade hans framtid in på en bana, vilken gjorde honom till den självskrivne vältalaren vid hans välgärningsmans grift.

Det fortlever en tradition hos släkten i Jörlanda, att det skulle dröjt tolv år innan Jörlin återvänt till fädernehemmet efter det han 1748 lämnat detsamma, och denna tradition synes låta väl förena sig med hans vistande i Göteborg 1760. Det är ju nästan all sannolikhet för, att han då tog tillfället i akt och gästade det gamla hemmet för att hälsa på hos mor och syskon. Fadern var död sedan två år tillbaka. Då man därhemma i Källsby uttryckte den förmodan, att Engelbert väl hade fått se och lära sig mycket under alla dessa år, han varit borta, lär han ärligt och uppriktigt ha svarat: »Jo, jag har lärt mig, att jag ingenting vet», detta enligt vad som berättats av hans sentida släkting MAURITZ SVENSSON darsammastädes.

Samma sommar skrev Jörlin en liten avhandling, som han kallade *Anmärkingar vid Biskötseln*. Hans stil var enkel och flärdlös. Den lärde studenten hade kvar som arv från odalmannahemmet lantmannens syn på tingen och förhållandena och iakttog med vaken och öm blick allt, som växte på åker och äng, och allt annat i skapelsen, som befordrade lanthus-hållningen.

¹ Om den ej är identisk med J:s gravdikt, se s. 30.

Märkvärdigt nog ser det ut som om Jörlins lilla avhandling om bina alldeles undgått hans lärares uppmärksamhet. Linné, som ju på flera sätt vid åtskilliga tillfällen ådagalagt månhet om landets biskötsel, brukade åtminstone aldrig tå ihjäl de lärdomsprov, som hans lärjungar presterade. Snarare var det väl så, att han hade mera lätt för att överskatta deras värde. Jörlins uppsats, som är införd i tidningen *Göteborgsmagasinet* den 28 februari 1761, har säkerligen aldrig kommit under Linnés ögon.¹ En redogörelse i allra största korthet för densamma följer härmed.

Jörlin ville påstå att ljungen, av vars blommor bina hämtade sin mesta honung, sedan någon tid var i utdöende i landet och att svenska biskötseln till följd därav var stadd i tillbakagång. Knappast hade Jörlin sin erfarenhet från Bohusläns ljunghackar. Han ville med sin lilla skrift föreslå ersättare för ljungen, helst det gäves växter, som lämnade både bättre och renare honung än denna. I allra första rummet satte han sälgen, »som näst linden är för bien mest begärlig. — — — Det är ingen bonde på Hisingen, som icke känner trädet. — — — Man flyttar några sådana till platsen där kuporna stå. Endast hanarne böra därtill utses, emedan hanblommorna äro de, som bien eftersöka. Hanblommorna förtorka efter någon tid, emedan det icke är deras ändamål att bära frukt» — och här kommer Jörlin med en kuriös reflexion — »vilken förmån honslaget i alla slakten tillägnat sig». Som ett annat mycket tjänligt trädslag framhävde han jolstern (*Salix pentandra*) »just detsamma som af Herr Öfverstelöjtnanten Boye² kallas svenska bomullsträdet». Slutligen fäste han biodlarens särskilda uppmärksamhet på linden, som »begynner just då sin blomningstid, när de andra örter och blommor falla för lien». — Av markens örter förordade han särskilt odling av kungsljus, »som besynnerligen angenäm för bi; — — — den vill växa på solöppna höjder, i berg och klippor mot söder». Även yttrade sig Jörlin om binas besvärligaste antagonister, vespor och bålgetingar samt svalorna, vilka senare äro »grymma rofdjur på bi, ty de fånga dem i luften som höken dufvan». Vad han mera skrev om svalorna vittnade om överdriven nitälskan för biskötseln och bristande uppfattning om den nytta de vingsnabba fåglarna göra lantmannen: »Icke vore det något samvetsverk att förstöra deras bo, då de säkert rymma från hemmet, om vidskepelsen härvid ej vore hinderlig». Den, som skrev dessa omilda ord om svalorna, skrev omedelbart därefter följande betagande rader om bina: »Det kan ej annat än sätta oss i förundran när vi betrakta Guds härliga och ovanliga inrättningar med dessa

¹ I *Pan Apum*, eller afhandling om de örter, af hvilka Bien hälst draga deras honung och vax, ingifven til K. Vetenskaps-Academien såsom Svar på dess Fråga angående Biskötsel, af Johan Otto Hagström, M. D. Provincialmedicus i Östergötland, tryckt hos Lars Salvius 1768, finner man den ej heller omnämnd.

² Bodde på Rudet i Östergötland, där Jörlin 1767 hos honom avlade besök.

kreaturen, som likväl af dem så noga efterlefväs. Det aflöper och icke utan vårt eget nöje och förundran att se på deras inre ekonomi och seder, deras flit och arbete, huru de förstå konsten att samla vax och honung af

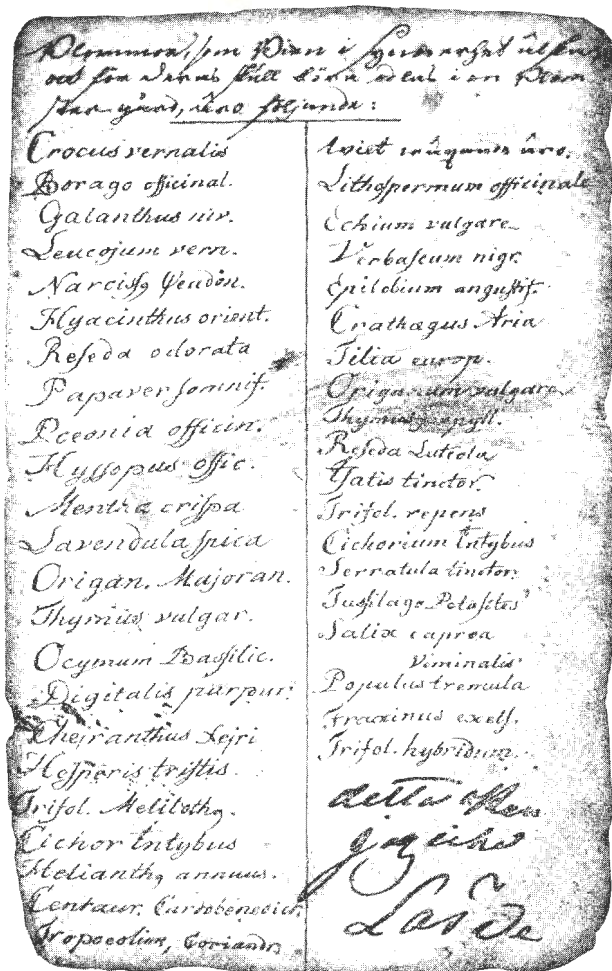


Foto: Sölve Stenström 1932.

Fig. 1. Blad med anteckningar av Jörlin: Blommor, som bien i synnerhet älska och för deras skull böra odlas i en Blomstergård, äro följande.

blommornas knappar och nektarhus, hvilken vi med alla våra insikter ej kunna efterapa.»

Följande år undergick Jörlin examen rigorosum i Filosofiska fakulteten och utgav sin gradualdisputation i Psychologia empirica »de voluptate hominum in varietate occupata, eller som det gamla ordspråk-

ket lyder: *Omväxling förnöjer*»¹, samt promoverades i Uppsala den 16 juni 1761.

På båda sina Uppsaladissertationer skrev Jörlin sig som »alumnus» eller »stipendiarius Guthermuthianus», d. v. s. innehavare av Guthermuths stipendium. Denna donation bär namn efter kunglig sekreteraren och läraren för Carl XI:s döttrar C. F. GUTHERMUTH.² För innehavet av detta stipendium kunde Jörlin troligen tacka dåvarande kyrkoherden vid Riddarholmsförsamlingen, d:r ABRAHAM PETTERSSON³, göteborgare till börden. Jörlin införde ock i sin avhandling en versifierad hyllning till ovannämnde d:r Pettersson. Hans skaldskap skilde sig ej på något sätt till sin fördel från andra poeters produktion i samma dåförtiden vanligt förekommande genre. Den senare av de båda stroferna lydde sålunda:

Jag vördar Guthermuth, Hans sinne,
Hans namn är hos oss kvar:
Et ädelt lof, odödligt minne
Han efter döden haft och har.
Men ack! hvad kan jag visa
Til tacksamhet, Herr Doctor, Er,
Är blott det prof, som jag framger:
Att Nögsamt(!) Sinne prisa.

Sist i dissertationen hade ock influtit en lyckönskan på franska av 'Jean Mart. Gråberg'.⁴ Det var en hyllning av hans gode vän och nationskamrat, sedermera stadsfysikus i Göteborg, assessor JOHAN MARTIN GRÅBERG.

Efter gradueringen följde Jörlins stora utländska resa, som bör skildras med hans egna ord, då härigenom hans nära förhållande till Linné tydligare träder i dagen. Härmed följer Jörlins tyvärr något kortfattade framställning:⁵ »Under mitt femåriga vistande vid Upsala akademi hade jag använt alla lediga stunder på Naturalhistorien och däruti gjort någorlunda framsteg, så att Archiatern v. Linné fattade det förtroendet till mig, att jag skulle i hemlighet försöka en resa till Caput Bonæ Spei för samma vetenskaps skull som den för andra verldsdelar minst känd; men sättet att komma dit blef värre svårighet, sedan holländarne förut afslagit en sådan begäran. Man öfverlade därför, att jag skulle försöka genom Svenska Ost-Indiska Compagniet att såsom Passagerare gå till Canton och på hem-

¹ Disputationen hölls 11 mars 1761 under presidium av prof. PETRUS EKERMAN. Avhandlingens titel var: *Expositio adagii pervetusti: Varietas delectat*.

² CL. LUNDIN & AUG. STRINDBERG, *Gamla Stockholm* 1880—82, s. 328.

³ 1724—1763, vältalare.

⁴ Född 1741 i Göteborg, död därstädes 14 april, 1793. Hade föregående dags afton vid besök i rektor Jörlins hus »blivit träffad av invärtes slag».

⁵ Göteborgs domkapitels handlingar rörande undervisningsväsendet 1779: Merita et Studia Engelberti Jörlin p. t. Mag. Docentis Lundinens.

resan igen, då deras skepp endast plägade söka Cap. B. Sp. göra mig der sjuk(!) och under det namnet sättas i land till dess skeppet vore bortgånet och således qvarlemnas till en annan tid.

Om behöriga medel till en så stor resa vore nu fåfängt anlita Publicum för Pommerska krigets skull, ej heller vågade Archiater v. Linné göra många ansökningar derom för ovissheten att komma dit. På muntelig och skriftlig Instruktion af b:te Archiater v. Linné (som ännu är i behåll) anträdde resan från Upsala till Göteborg, men jag fant hos Ostindiska Compagniet flera oförmodade hinder i vägen, och slutligen invändes, att deras skepp alldeles icke mer skulle söka Cap.

Archiater v. Linné, som högeligen förtröt detta misslyckade förslaget, hade i medlertid fått underrättelse öfver Dannemark att 2 skepp skulle gå ifrån Köpenhamn till Tranquebar, som förmentes på utresan löpa in till Cap; jag borde således försöka lyckan der, till ändamålets vinnande på hvad sätt det ock vore möjligt. Resan ställdes således till Dannemark i största skyndsambet, fast jag under vägen blef illa slagen af en häst, samt sjuk och förbunden i Varberg icke vågade öppna det (förbandet) för infallande frosten förr än i Köpenhamn. Här insinuerades min sak hos vissa Herrar, som jämte flera Lärda män högelⁿ bemödade sig derom hos Indianska Compagniet, så att min önskan syntes vara alldeles vunnen, men till all olycka fick samma skepp slutligen ordres att icke söka Cap.

Efter något vistande vid den akademien måste jag således resa från Köpenhamn till att följande sommaren försöka det sista, att ifrån Holland komma till Caput Bon. Sp. och gick 1762 om bord vid Göteborg med första skepp till Amsterdam. Sedan jag här förut försökt alla andra möjliga utvägar, nödgades jag endtligen förtro Professor Burmannus mitt ändamål, hvilket han väl gynnade, men tillika förklarade, huru omöjligt det vore att komma till Cap utan för Holländska Compagniets egen tjänst och räkning, i fall ett Handels-Compagnie skulle åstunda en sådan. Jag lofvade därför att vilja tjena både honom och dem, allenast han kunde hjälpa mig dit, hvilket han lofvade, men utslaget komme an på tiden. Under allt detta gaf bem:te Professor mig fritt tillträde att dageligen besöka den stora Hortus Medicus Amstelodamensis; men utslaget i hufvudsaken drogs allt för långt på tiden, så att det ej kunde ske med de om hösten utgående skeppen, hvarföre Burmannus rådde mig resa till Sverige öfver vintern, emedan det blefve allt för kostsamt att lefva så länge förgäfvdes i Holland, och han i bref ville gifva mig utslaget tillkänna, hvilket dock slutligen till min största förtret och missnöje för allt besvär och kostnad icke blef gynnammare än att det icke kunde ske.¹

¹ I brev till Linné, dat. Amsterdam 23 okt. 1762 rapporterar BURMANNUS JUN. om denna sak: För fjorton dagar sedan hade vi här en svensk, som jag ej tidigare kände, vid namn Engelbert Jörlin, vilken för ett år sedan rest från Göteborg till Köpenhamn och tillbaka igen.

I medlertid gick jag ombord på ett Svenskt skepp, fördt af Amiralitets-Lieutenanten Lindblad och företog en ganska farlig resa från Holland til Sverige. Vi måste uthärda en hel månad i Norrsjön under de grufveligaste stormar i Oktobr. och Novemb. och under bergade segel kringdrivas under Engelska bankarne, Skottland, Hamburgska Bugten och slutligen på Lägervall under Norrige, då halfva besättningen låg sjuk och de friske gjorde sjönödslöfte, om de mera komme till land.»

Detta är den ordknappa redogörelse han lämnat efter sig om sina rätt så äventyrliga och spännande försök att kosta vad det ville nå fram till antipodernas växtvärld. Allt hans besvär hade emellertid varit spilld möda, och man märker väl, att det endast var med den största motvillighet han skrinlade sina planer och gav upp den ojämna kampen med de omöjliga kompanierna. Om han varit läkare eller präst och därigenom kunnat träda i vederbörandes tjänst, hade saken nog låtit ordna sig liksom för Linnés andra »apostlar». Men för en vanlig passagerare, om än aldrig så lärd, tycktes traderna på Caput Bonæ Spei varit obevekligen tillslutna. Holländska Compagniet hade lås och nycklar till landets rikedomar och upplät inte gärna dörren för någon ovidkommande.

Minnet om Jörlins många och långväga resor lever märkvärdigt nog ännu kvar hos släkten, men i förstörade dimensioner, ty enligt förut nämnde Mauritz Svenssons uppgift skulle Jörlin varit ända till det heliga landet och Jerusalem. Detta strider dock mot Jörlins egna utsagor. Han anträdde visserligen 1767 ännu en utländsk resa och for då »genom Dannemark öfver Seland, Fyen till Hollsten och Slesvig, genom Hamburg och Lybeck åt Mecklenburg och Pomern till Stralsund och Greifswald».

Sin sista längre svenska studieresa hade han fullbordat redan 1765, då han besåg »det i Västergötland besynnerliga Hall- och Hunneberg, Kinnekulle, Vänern och dess öar, Torsö, Luröarne, Djurön mfl. samt vidare genom Värmeland, dess järnbruk omkring Kristinehamn till Milsvik».

Sverige hade han därmed genomströvat så grundligt, att han kunde säga sig ha besökt »alla Svenska provincier utom Norrland och Blekingen».

Det är ju all sannolikhet för att en sådan person som Jörlin efter lärofaderns mönster fört dagbok över sina resor. Om någon sådan kvarlåten-

Enligt vad han meddelade utsänd av dig för att äntligen komma till Kap, anlände han även hit. Han dröjde här en månad, men återvände till Sverige med oförrättat ärend. Sedan vi fått se brev och instruktion, egenhändigt avfattade av dig, bemödade vi oss så mycket vi kunde att hjälpa honom. Jag besökte många personer, och min far uppsökte för denna saks skull borgmästaren och samtalade med en av guvernörerna i Indiska kompaniet. Men då det var nödvändigt att utverka ej blott fri överresa, utan även någon tjänst, varav han kunde leva, kunde vi på så kort tid ej hjälpa honom.

Man erinre sig Linnés iver vid denna tid att få någon av sina lärjungar till Kap. Sålunda hade Forsskål kort innan — men förgäves — sökt att få taga denna väg i samband med den arabiska resan.

skap finnes i behåll och var den i så fall gömmer sig, är ej gott att veta. Hans korrespondens med Linné torde varit obetydlig, eftersom endast ett enda brev från Jörlin står infört i Bref och Skrifvelser; detta brev rör ett befordringsärende.

AKADEMISK LÄRARE OCH FÖRFATTARE

1767 års resa betecknar slutpunkten för Jörlins studentår. Från Greifswald begav han sig till Lund, där han 1769 presiderade för en disputation *De usu quarundam plantarum indigenarum præ exoticis*¹ och blev därpå förordnad till docent i Historia naturalis. Därmed vidtager hans verksamhet i den sydsvenska universitetsstaden som akademisk lärare och författare. Han lär ha varit en duktig och övad pedagog. En av hans samtida, kemie professorn, livmedikus WOLLIN, yttrade vid ett tillfälle, att »Jörlins dona informandi² äro lyckeliga och dess flit känner näppeligen någon hvila».

Han synes här rätt snart ha tagit itu med för sin tid ganska omfattande växtodlingsförsök, vilka han under hela sin Lundatid sökte fullfölja för att genom de vunna resultaten direkt kunna gagna landets modernäring, jordbruket, särskilt den speciella del därav, som kallas ängskultur eller på Jörlins lärda tungomål *Praticultura artificialis*. Jörlins berömmelse i de biografiska handböckerna är ju ock, att han var banbrytande på sitt område. Han anses nämligen genom sina odlingsförsök ha givit impulsen till införande av alsikeklövern bland det svenska lantbrukets foderväxter. I sin akademiska avhandling om alsikeklövern, *Trifolium hybridum*, framhöll han att denna slags klöver var i landet rar och endast fanns växande vid Alsike gästgivaregård i Uppland samt vid Åbo i Finland, varför det stötte på stora svårigheter att erhålla frö av densamma; Jörlin hade dock förskaffat sig »någon liten mängd» därav i ett brev från Botaniska trädgården i Uppsala och hade därmed anställt årligen fortsatta försök. Denna lilla sändning per post mellan Uppsala och Lund torde väl varit moderfröna till denna viktiga foderväxt i Sveriges land. Jörlin kunde därjämte stödja sig på Linnés auktoritet, som funnit att alsikeklövern »öfverträffar till ängsodling både utländarnes Lucern och St Foin».

Mindre observerad blev den strävan han utvecklade för popularisering av en annan foderväxt, *Avena elatior* eller knölhavren, utomlands kallad Fromental. »Detta gräset», yttrade han, »har isynnerhet den stora förmån, att det aldrig lider missväxt i starka torkår, hvilket nog bevisas af bägge de näst förflutna åren 1780—81, då en ovanlig torka och sommarhetta inföll, så att marken på många ställen syntes afbränd, men knylhafren stod då i frodig växt till två alnar hög». Det borde ha varit ett utomordent-

¹ Resp. JOAN. UTTERBOM O. G.

² Undervisningsgåvor.

ligt värdefullt rön för de dåtida lantbrukarna, då missväxt och nödår följde slag i slag. Samma förmån att motstå torka tillskrev han ock timotej samt »Linnæi höfrö», *Medicago falcata*, jämte några flera. Ehuru knölhavren egentligen var inkommen från utlandet, förekom den vilt växande även i Sverige, och Jörlin, som sommartid alltid befann sig på rörlig fot, »hade rest omkring och funnit detta gräset på många flera ställen i Skåne, nämligen vid Gualöf¹, Ryng², Kaddesjö³, Fogelsång⁴, Börringe⁵, Svaneholm⁶, Smedstorp⁷, Kivik och Esperöd samt Trolleholm⁸». Hans journaler över odlingsförsöken sträckte sig över 7 år. »Den största svårigheten är», skrev han, »att få tillräckligt frö af detta sköna grässlaget». Patriotiska sällskapets ädelmodiga nit att för hela rikets behov införa skålpundsvis(!) av detsamma var visserligen berömvärdt, men han ville dock hemställa till publicum om kraftigare medel, nämligen att anvisa en av kungsgårdarna för fröodling; »visst är att han kunde aldrig nyttigare användas».

Jörlins båda akademiska avhandlingar om *Trifolium hybridum*⁹ och *Avena elatior*¹⁰ utkommo från trycket 1780—81 och befunnos vara så förtjänstfullt skrivna och nyttiga för svenska lantbruket, att de redan 1783 utkommo i en andra upplaga på svenska »efter anmodan och på bekostnad af Lagmannen i Skåne, Herr P. J. Monthan».¹¹

För övrigt blevo de viktigare in- och utländska höfröslagen föremål för Jörlins systematiska undersökningar. I Göteborgs Vetenskaps- och Viterhetssamhälles handlingar för år 1778 finnes införd en avhandling av hans hand om *Alopecurus pratensis*¹² och dess kultur, vittnande om sin auktors

¹ Gualöf under Trolle-Ljungby.

² Ryng² gård i Sjörup, tillhörde ägaren av Marsvinsholm, i slutet av 1700-talet von HERMANSON.

³ Kadesjö i Kastlösa lydde fordom under Marsvinsholm; vid Jörlins besök ägdes gården av JACOB SYLVAN i Ystad.

⁴ Fågelsång, by i Hardeberga socken.

⁵ Börringe, dåvarande ägare var JOAKIM BECK-FRIES.

⁶ Svaneholm i Skurup tillhörde Coyetska släkten.

⁷ Smedstorp mottogs i kronoförpantning 1716 av kamreraren PETER MONTHAN. Dennes son, lagman JOHAN PETER MONTHAN, sålde det 1771 till överstelöjtnant MECH.

⁸ Trolleholm, dåvarande ägare änkegrevinnan VIVEKA TROLLE-BONDE.

⁹ Resp. CHRIST. FR. HARDTMAN, scan.

¹⁰ Resp. CARL BRUZELIUS, scan.

¹¹ Se noten under ⁷.

¹² *Oeconomisk och Botanisk Beskrifning om Höslaget Alopecurus pratensis*, ängskafle, Rågräs. — Dessutom uppgav sig Jörlin ha gjort försök även med *Dactylis glomerata*, Orchardgräs, *Festuca elatior*, Ängsvingel, *Aira cespitosa*, Täcktätel, *Lolium perenne*, Raygräs, *Holcus lanatus*, Luddtätel, *Phleum pratense*, Thymothygräs, *Bromus giganteus*, Långlosta, *Bromus pinnatus*, *Orobis vernus*, *Medicago falcata*, Linnéi höfrö, *Trifolium pratense*, Rödväpling, *Lathyrus pratensis*, Gula villvicker, *Lathyrus latifolius*, Villärter, *Lathyrus heterofyllus*, Västgöta höfrö, *Vicia Cracca*, Musärter, *Vicia dumetorum et sepium*, *Pisum maritimum*, Sandärter samt utländska He-

flit och noggrannhet. I övrigt synes det mesta av forskningsresultaten från hans växtodlingsförsök endast förelegat i journaler och manuskript, som aldrig nådde tryckpressen. Sak samma gällde hans arbete »*Hortus Botanicus Lundensis, continens plantas in horto bot. crescentes in classes et ordines, genera et species redactas*, afgifven till Consistorium Acad. ibidem att tryckas år 1769»; åtminstone finns det ej upptaget bland hans tryckta skrifter i WEIBULL: *Lunds universitets historia*. Antagligen finns detta manuskript kvar bland universitetets arkivalia och man borde kunna räkna med, att det bleve befordrat till trycket t. ex. av Botaniska institutionen i Lund, då det ju kan betraktas som ett dokument av rätt stort värde för sagda institut.¹

Det har förut antytts något om Jörlins goda undervisningsskicklighet. Filosofiska fakulteten i Lund underlät ej heller att vitsorda hans »lyckeliga gåfvor att undervisa andra och göra vetenskaperna för ungdomen smakeliga».

Hans akademiska avhandling *Partes Fructificationis seu Principia Botanices illustrata*, som bevisade sitt värde genom att utkomma i två upplagor, var avsedd som en kortfattad lärobok i det Linneanska systemet. Vorden skolmagister anhöll Jörlin hos vederbörande, »att alla scholböcker måtte ställas i frågor och svar och intet annat innehålla än frågor i hufvudsaken», vilket utan vidare innebar katekesmetodens tillämpande på samtliga skolämnen. Ovannämnda Principia Botanica var visserligen ej uppställd i frågor och svar, men ytterst sammanträngd, ett riktigt koncentrat av vetande, inrymt i 330 stycken kortfattade och distinkta definitioner, vartill som bihang kom en latinsk-svensk ordlista, »varigenom nybörjaren lätt finner och förstår de termer han påträffar». Om den boken gällde nog, att hans disciplar skulle kunna den som ett vatten. Efter den 330:e definitionen följde en liten uppmuntrande hortativ, så lydande: »Betjäna dig nu härav, käre läsare, så att du klart och tydligt måtte förstå och använda det Linneanska systemet». Jörlin begagnade ock tillfället att i 88:de definitionen, om Corolla (blomkronan), ge sin lärofader Linné en tillbörlig hyllningsgård i följande passus: »Läran om varje växt står skriven i dess

dyarum Onobrychis, Sainfain och Medicago sativa, Lucerne. — Jörlin blev kallad till ledamot av Kungl. Vet. och Vitterhetssamhället i Göteborg 1775.

¹ Manusk., vars titel något skiljer sig från den ovan efter Jörlin angivna — det heter sålunda »*Hortus floridus Lundensis etc.*» — finnes i Lunds Univ. bibl. — J. anger, att han däri anför tiden för växternas blomning från den första *Corylus avellana* 28 mars till den sista *Crocus autumnalis*, som undersökts och demonstrerats 16 nov. På ett ställe framhåller han, att orangeriet vore så illa byggt, att det vore lönlöst att där söka bevare exotiska växter.

Jörlins arbete anmäldes i Consist. majus 20 sept. 1769, jämte hans önskan att få det tryckt på Univ:s bekostnad; ev. skulle han själv trycka det, om han kunde få ett magnat-stipendium. Consist. beslöt remittera saken till prof. LIDBECK. (Medd. av Förste bibl. B. MÖLLER.)

Red.

blomkrona. Vi stå i skuld till den ypperlige Linné för de flesta växtkaraktärerna; för den oerfarne har han klarlagt de otydliga, tillagt de behöfliga och skaffat undan de onödiga, som i det Linneanska systemet ingenstädes stå att återfinna».

Denna avhandling, som var försedd med 137 avbildningar i kopparstick, försvarades under Jörlins presidium den 1 maj 1771. Dagens datum var ju lämpligt valt för en dylik botanisk demonstration. Respondent var Jörlins unge nationskamrat, Medicine Studiosus ERIK STEFAN RUMBERG¹, och arbetet var tillägnat Medicine Professoren EBERHARD ROSEN (ROSENBLAD)², tillika Göteborgs nations dåvarande inspektor. Det kan nämnas, att Engelbert Jörlin samtidigt var nationens kurator och att han i denna egenskap även uppvaktade biskop och consistoriales i hemstiftet med nyårshälsningar.

Nu komma vi till Jörlins mest betydande skrift, som borde förskaffat honom ett namn bland 1700-talets historiska författare i fäderneslandet. Egendomligt att säga är detta arbete ingenstädes omnämnt i de biografiska uppgifter, som finnas om honom. Det är betitlat *Samlingar till Svenska Åkerbruks- och Sädeshistorien ifrån äldsta till närvarande tider* och gynnades med hedersbelöning av Kongliga Patriotiska Sällskapet samt trycktes i dess *Handlingar* för år 1779.

De akademiska fäderna i Lund fällde med en alldeles sällspord sämja uteslutande amplia omdömen om detta arbete.³ Astronomen och matematikern SCHENMARK⁴ ansåg för sin del, att det utgjorde ett ojävigt bevis om Jörlins utmärkta flit och kunskap i historien. Oeconomie Professorn TROZELIUS⁵ hade funnit att det »af en Konglig Societet utom vårt samhälle redan var så honorerat», att han icke vågade sätta något disputationssämne upp däremot. Historikern LAGERBRINGS⁶ omdöme var i sin ordning något försiktigare och mera förbehållsamt, men han tyckte dock, att avhandlingen utmärkte både håg och insikter i historien. Kemisten WOLLIN⁷ var så mycket mer lovprisande: »Sina vidsträckta insikter uti Fäderneslandets historia hade Jörlin på ett hedrande sätt ådagalagt genom nämnda arbete, som af alla kännare ansågs för ett mästestycke». —

Arbetet utmärker sig ock för stor samvetsgrannhet, ej minst genom dess oerhörda massa av citat och författarhänvisningar. Ingenting är av

¹ Medicine doktor ERIK STEFAN RUMBERG 1750—1827 (se SACKLÉN, *Sveriges Läkarehistoria*).

² 1714—1796, broder till NILS ROSEN VON ROSENSTEIN.

³ Utdrag ur Filos. fakultetens i Lund protokoll d. 20 dec. 1779 (vid besättandet av den lediga Historiarum adjuncturen därstädes).

⁴ NILS SCHENMARK 1720—1788.

⁵ CLAES BLECHERT TROZELIUS 1719—1794.

⁶ SVEN (BRING-)LAGERBRING 1707—1787.

⁷ CHRISTIAN WOLLIN 1731—1798.

auctor anført, som han ej funnit vitsordat i historien. Arbetet vittnar därför om stor beläsenhet. Stilen är anmärkningsvärt korrekt men något tungflytande. Själva ingressen är av följande lydelse: »Svenska Akerbruks och Sädeshistorien är ganska svår ifrån sin upprinnelse och början att uppsöka i sitt gamla mörker. — — — Våra urgamla sagor och häfder — — — tala mera om härnad, svärd och envig än åkerbruk och hushållning. Så omöjligt det nu är att kunna säga, hvilken som först satte fot på svensk botten, äfven så omöjligt är det att säga, hvilken som först sådde säd i svensk jord.»

Här må nu lämnas ett par stickprov ur hans skrift och väljas några utdrag, där man tycker sig märka att han mera personligen uttalat sig. Någon hjältedyrkan låg inte för honom. Han var den mest utpräglade fredsvän och skulle man våga sätta någon politisk stämpel på honom, så är det sannolikt att han känt sig mest dragen till Mössorna. Hans ideal bland Sveriges konungar var originellt nog Brötanund eller Brautanund, som han skrev namnet. Låt oss se, vad han hade att säga om Brautanund. »Han har gjort sitt namn odödeligt och sitt minne ärofullt hos alla efterkommande för åkerbruk och jordens uppodling — — — ett ädelt och en stor konung värdigt sätt intaga nye länder utan fienders blod och utan undersåtars lifspillan. — — — Hans faderliga omsorg sträckte sig till hela riket och alla dess landskaper. — — — Skalden Tiodolfer kallar honom väl hjälte och Eistradolgi eller Estlandsfasa efter han däri varit förskräckelig i händelkrig, men på den räkningen får Sverige nästan för många hjältar, stundom till sin olycka mer än dess sanna fördel. Kriget år 1700 etc. öfvertygar oss alltför mycker än i dag med talande bevis för ögonen. — — — en rätt fader för sitt folk, vis och tapper, fredlig och arbetsam, hvaraf han blef mäktig och lycklig, älskad och vördad. Han kunde därför med sina undersåtar uträtta allt hvad han ville; ty han var mer älskad än fruktad och ägde deras hjärtan utan tvång i sina händer.» De varma känslor av beundran för den gamle Brautanund, som Jörlin gett uttryck åt i ovanstående vackra ord böra komma honom själv med hans ärliga verklighetssyn till godo.

Vi citera ytterligare några anslående ord ur hans Gustav Vasaskildring. »Ändteligen uppdagade i en välsignad stund en klar och blidare himmel öfver fäderneslandet med den store konungen Gustaf I, som förlossade det både ifrån alla utländska blodsugare, tyranner och kättare(!) och satte såväl handel som hushållning och åkerbruk till det allmänna bästa i ordning och skick. Men hans nit och omsorg för åkerbrukets uppodling vore blott allena tillräckeligt att göra hans äreminne odödeligt ibland de största konungar Svea rike ägt — — — dess like hade icke regerat i Sverige mer än kung Brautanund, som lefde vid tusende år före honom i hednavärld».

Jämför nu härmed Jörlins uppfattning om förhållandena under Carl XII:s tid och närmast därefter. »Uti Kung Carl XII:s tid vattnades väl utländsk jord med svenskt blod, men flera svenska åkrar miste sina odlare — — — än nya upptogos och hela det skadeliga sorgespelet slutades till Sveriges olycka likaså bedröfveligt. Under kung Friedrichs fleråriga stilla regering begynte väl Sverige liksom ånyo tänka på åkerbrukets uppodling samt flere hushållsinrättningar — — — men mera kunde då knappast hinnas med uti ett alldeles afmattat rike samt ett både på folk, egendom och all förmögenhet uttömt, blottat, stympat och jämmerligen nedtryckt land, hvaraf efterverkningar kännas ännu».

Detta var illusionsfritt och realistiskt sagt, och Jörlin saknade nog ej anledning därtill. Hjältar och hjältetider te sig fördelaktigast på långt håll. Den påtagliga verkligheten föranleder till en mera reserverad ståndpunkt. Säkert hade Jörlin genom hörsagor från sina äldre anhöriga fått en saklig, fast dyster inblick i, vad det stora nordiska kriget och efterkrigsåren inneburit för gränsprovinsen Bohuslän. Befolkningen i en av olyckan drabbad landsända har ej lätt att se det stora i de historiens skickelser, som den själv måste genomlida. Totalvyn är först framtiden förbehållen.

Jörlin avslutade sitt arbete med en del allmänna betraktelser och funderingar över förnuftiga utvägar till det svenska lantbrukets förbättring. Han litade därvidlag ej alltför mycket på K. M:ts och Kronans skrivelser. »Då behöfdes väl att den gamle Kung Brautanund Yngvarsson återkallas till sådant ämbete, (han) som väl aldrig hindrades av dokumenter, ty hela historien kan icke bevisa, att han gett en enda underskrift. Visst nog lär det vara, att han dock hade mindre bekvämligheter än mången landshöfding i våra dagar, men hvad han verkligen gjorde till landets uppodling är förr berättat .

Särskilt bemödade sig Jörlin att verka för genomförandet av storskiftet, ty annars vore inte mycket att vinna. Alla de egennyttiga hinder, som däremot läggas i vägen, äro att anse som verkliga fiender emot det allmänna bästa . Den rätta grundvalen måste läggas till landets uppodling. Dock, vill man icke tro sanningen, så låt oss tvärtom nedlägga allt åkerbruk och boskapsskötsel, då man får se om städerna med alla de öfriga näringsfängen tillhoppa tagne blifva istånd till knappt bära sig själftva. — Men hvad förbli städerna med bruken i Sverige mot hela det öfriga landet och folkmängden, som då nödvändigt skulle antingen svälta ihjäl — eller draga ur riket med Ragnar Lodbrok i härnad samt hela landet råka i sitt förra ödesmål igen. Då man härtill lägger, att Sverige icke är någon *respublica mercatoria*, intet Phoenicien eller Holland och ingen nederlagsplats för Indianerna, så lærer mera vara sagdt än som behöfs till åkerbrukets absoluta nödvändighet». — — —

Detta lilla koleriska utbrott hos Jörlin vittnade gott om hans hängi-

venhet för den sak han förfäktade och misspydde ej heller sin plats bland hans annars kanske väl torra stilblomster.

Hans ytterligare författarskap rörde sig på ett mera populärt gebiet och tillhörde huvudsakligen det senare skedet av hans levnad.

REKTOR VID TRIVIALSKOLAN I GÖTEBORG

Den yttre ramen för denne framstående akademikers liv och verksamhet under hans sjuttonåriga Lundatid var en lönlös docentur och lika lönlös e. o. adjunktur. Likväl hade han under längre och kortare förordnanden bestridit professionerna i trenne särskilda vetenskaper, nämligen i *Historia naturalis*, *Oeconomien* och *Chemien*. Han var dessutom grundligt rotfast i filosofien och förfaren i de tre döda språken. Och dock voro hans gång på gång gjorda energiska försök att vinna ett anspråkslöst levebröd vid akademien eller gymnasiet till alls ingen nytta. Man får därför knappast undra över att en viss harmful bitterhet till slut fick makt med den gamle lönlöse docenten. Så skrev han en gång, hur han »i 45 ålders år erfarit, att det varit ett fåfängt hopp till att bygga sin lycka på flit och möda med akademiska studier och arbeten såväl som all bekostnad med in- och utländska resor för att göra sig skicklig och meriterad». Att han fört en långvarig och påfrestande kamp mot bekymmer och motgångar är ställt utom allt tvivel genom den bilaga, som han fogade till sin ansökan till rektoratet vid Göteborgs Trivialskola. Redan dess rubrik var uppseendeväckande. Han benämnde den »Lidande i Befordringsvägen», och att denna väg varit mer än vanligt belagd med stötestenar framgår med uppenbar visshet av det utdrag, som här göres av detta mänskliga dokument.

»Lidande i Befordringsvägen.

Lyckans vidrighet emot mig framför andra svenska medborgare synes — — — nogsamt därutaf, att jag intill denna tid och ålder alldeles ohulpen 3^{ne} gånger varit i förslag till Gymnasielektorater och 4 gånger af Consistorio Academico uppförd i främsta rummet på förslag till Akademiska adjuncturen samt 2^{ne} gånger stått på professorsförslager, men alltid — — — allestädes blifvit förbigången och ifrån all både befordran och upprättelse alldeles utesluten. Ty då jag A:o 1770 uppfördes i första rummet på förslag till *Historiæ Naturalis* adjuncturen, bortgafs den af dåvarande R.R. Hjärne till nuvarande Professor Retzius, hvarefter 3^{dje} medsökande, Magister Hernquist, likaledes befordrades till Lector och Professor, som bägge stodo under mig på förslaget — — —. 1772 på förslag till Profession i Gripswald, som bortgafs till den nuvarande Professor Weigel.

1774 i förslag till Eloq. Lectoratet i Göteborg, som bortgafs till Lector Grimberg.

1778 till Logices och Physices Lectoratet i Göteborg, men igenom Biskop Lambers dolska förhållande blef utestängd därifrån, såsom jag för detta underdånigst hos Kongl. Maj:t mig däröfver uppenbarliga och tydliga besvärade.

1779 uppfördes åter af Consistorio Academico i första rummet på förslaget till Historiarum Adjuncturen i Lund, men den bortgafs af Cancelleren R.R. Falkenberg till unga Magister Nehrman.

1780 på förslaget till Professur i Åbo, som bortgafs till Magister Creander utom förslaget — — —.

1780 åter i förslag till Lectorat i Strängnäs, som gafs till en helt ung man, Magister Hæggren.

1781 uppfördes af Consistorium Academicum för 3^{de} gång i första rummet på förslaget till Physices Adjuncturen i Lund — — den bortgafs nu till Magister Chronholm.

1782 uppfördes åter 4^{de} gång i första rummet på förslag till Philosophiæ Teoret. Adjuncturen i Lund, som gafs till unge Magister Laurel, hvilken var min private discipel 1769 — — — men nu var informator uti Cancellarens R.R. Falkenbergs hus, så att mitt öde väl har varit ett det hårdaste bland alla svenska medborgare och hade aldrig kunnat varit sämre hos utlänningar och främmande än hemma i Fäderneslandet. Men sannfärdigheten af denna meritlista och mitt lidande intyga documenterade bevis och protokoller.»

Var och en, som genomläst detta Jörlins »Lidande» frågar sig ovillkorligen, vad orsaken kunde vara till att denne väl meriterade man alltjämt drog nitar i lotteriet om kronans kaka. I meriter var han ju nämligen sina medsökande mestadels överlägsen, och det såg nästan ut, som hans kunnighet snarast varit honom till förfång; han var »för lärd».

I Lund önskade man någon utväg till Jörlins uppmuntran, men konjunkturerna på den akademiska vägen voro »inskränkta», »hvarför man med särdeles fågnad skulle anse, om Jörlin finge befordran till Göteborgs Gymnasium. I Göteborgs consistorium ansåg man däremot, att akademien, »men icke vårt trånga scholæhus» vore rätta platsen för Jörlin. Själv gav han ju i sitt »Lidande» direkta antydningar om ränker och mannamån, begångna mot honom dels av biskop Lamberg, dels av universitetskanslern, Riksrådet och Excellensen Falkenberg. Han hade ock fullkomligt rätt i denna sin mening. En vän till honom sade rent ut: »På grund av oblida öden eller snarare människors grymma orättvisa var vägen till lyckan stängd för denne i många hänseenden högt meriterade man, och ville man jämföra hans duglighet med de förmåner han däraf bort skörda, så förefaller det — — — som om ingen mänsklig stämma skulle komma att höjas för att hugfästa hans namn om ej för att draga en suck af beklämning.»¹

¹ THORSANDERS förut citerade Oratio funebris.

SKARSTEDT¹ ger klara besked om sakernas sammanhang och återoppar därvid ett privatbrev av WALLENSTRÅLE, vilket han läst. Denne Wallenstråle var son till Jörlins »välgärningsman», biskop Wallin, och således ett slags fosterbroder till Jörlin. Han var lektor vid Göteborgs gymnasium och blev sedermera biskop i Kalmar. Det heter hos Skarstedt: »Wallenstråle skrifver: — — — Saken är att vederbörande ej vilja ha Jörlin (till Konsistoriet, således ej till lector) såsom nog positiv, när han har rätt, men just ett sådant ris(!) torde behöfvas.» Skarstedt tillägger ytterligare: »En hans (Jörlins) släkting har antecknat, till sin karaktär var han het och envis i följd hvaraf hans befordran förhindrades, ty kryp och smicker var ej med hans sätt förenat».

I Göteborgs Konsistorium fanns det dock åtminstone en ledamot, som oförskräckt dikterade sin oförgripliga mening till protokollet, stödjande Jörlins i övrigt svaga position, då han sökte fysiska lektionen vid Göteborgs gymnasium. Denne man var kyrkoh. C. J. BRAG. Ett kortare utdrag ur hans diktamen följer härmed. — — — Jag vet ingen filosofisk lektion vid detta gymnasium, som Jörlin icke kunde ganska hederligen förestå, den matematiska undantagen — — —. Den store von Linné, som, ehuru ännu ibland grundelige utländske lärde ett orakel, tycks vara nu snart gammalmodig och glömd i Sverige, det han dock så mycket hedrat — — — hade ännu nationens högaktning, då Jörlin för 23 år sedan öfverlämnade sig till hans vetenskaper och blef en honom värdig discipel. Skall jag tro det sedan hafva varit Jörlins fel, att han af kärlek till sitt fädernesland icke kunnat öfvertalas att följa Löflings, Solanders, Falks, Ferbers och de flere von Linnés disciplars efterdöme, som sökt och vunnit befordran bland utlänningar, — — — under det svenske lärde (de unga menar jag) nu intill förtjusning förälska sig i den mindre grundlige än kvicka och lekande vitterhetens idkande; liksom vore vi på trafven till välmåga nog med bon mots, älskogspoemer, lofsånger och teaterstycken, under det de odugligaste mossor fylla ängarne, tistlar åkrarne och fördomar de fullvittra hufvuden. Nu är Jörlin för åldrig att göra sig älskad på den vittra vägen, men desto brukbarare och påliteligare tänker jag på den solida. Och fastän han ex professo är naturalhistoricus, oeconome och något chemicus, kan dock ingen bestrida honom äga så stor färdighet i Logican och Metafysiska vänningarne, som kan fordras vid detta gymnasium — — —. Ty hvem vet icke, att Logican brukas i alla vetenskapers försvarande med förnuft, om man sin katederplats på godt skolastiskt sätt skall försvara. — — — Vi hafva på vår ort ännu icke fått och Gud vet om vi få sådan Patriot, som velat och kunnat göra, hvad salig biskop Serenius — — — gjort vid Strängnäs gymnasium, där han af egna medel inrättade en lektion för Naturalhistorien — — — . Icke är min mening, att om Jörlin bleve Lo-

¹ SKARSTEDT: *Göteborgs Stifts Herdaminne*.

gices och Metafysices Lector, han då skulle försumma den lektion, som skolelagen honom ålade och läsa sitt hufvudstudium. Men säkert gjorde han det förra med mogenhet och på privata stunder uppeldade ungdomens lust äfven för det senare. — — — Det har gjort mer än en medborgare hos oss ondt, att ingen lärare i naturens kännedom hos oss gifves, hvaremot det mig veterligen icke bekymrat någon, hvarken på börsen eller kringliggande landtgårdar och plantager, när det någon gång på vårt gymnasio hållat något till galna sidan eller glömska mot metafysica. — — — På dessa och flera skäl önskar jag Magister Jörlin ju förr ju hellre till gymnasielektionen befordrad.»¹

Brag nådde dock ej det mål han åsyftade. Vitterleken, representerad av Magister OLOF WESTMAN, vann denna gång en lysande seger över naturvetenskapen, företrädd av Magister Engelbert Jörlin.

Vändpunkten i Jörlins levnad kom äntligen 1784. Den 1 december detta år utsågs han nämligen till rektor vid den Trivialskola, där han 36 år tidigare inhämtat »de första grunderna». Vid valet hade han denna gång en utmärkt förespråkare i sin barndomsvän, biskopen Johan Wingård. Saken kunde ej heller längre vara så riskabel för consistoriales, då Jörlin på denna underordnade plats ej fick säte och stämma i Domkapitlet. Domprosten Thorsander — förut citerad i denna skildring — vilken som skolgosse och student åtnjutit Jörlins stora välvilja, skrev långt efter dennes bortgång följande ord om sin gamle rektor och faderlige vän: » — — — för denne utmärkte man, som hövdes att bekläda en sig motsvarande ställning, var denna befattning för underordnad och obetydlig. Men långt ifrån att ringakta någon del af sina ej i allo angenäma åligganden, befitade han sig snarare än mera om dem och gav därigenom ett gott föredöme. Ej heller höll han det för tillräckligt att ge den sig anförtrödda ungdomen en god undervisning, ty fastän något öfverflöd ej rådde i hans hem, understödde och hjälpte han dock fram åtskilliga av sin skolas alumner. Försynen ville, att också jag skulle räknas bland deras tal, och ingen lyckligare händelse kunde väl vederfaras mig. Ty denne för mig så värdnadsvärde välgörare upptog mig en gång som gosse för intet i sitt hem, alldeles på samma sätt som han själv en gång blifvit omhuldad af biskop Georg Wallin. — — — Denne äldre man drog liksom konsekvenserna av sitt eget föregående till förmån för min framtid, och från denna samma tidpunkt upphörde han ingen gång ända till sin åtta år senare inträffande bortgång att på det kärleksfullaste och ömmaste sätt sörja för min trevnad och mina behov. Och om jag ej förmått lära mig något annat af min andre fader borde jag lärt mig åtminstone efterlikna honom i hans egenkap att känna skyldig tacksamhet mot sin välgörare.»

¹ Tryckt i *Göteborgs Allehanda* 29 juni 1779.

Skarstedt, vilkens herdaminne är laddat med anekdoter, berättar däri, att Thorsanders varmhjärtade ord om Jörlin föranlett en lärd man, när han tagit del av detsamma, till utropet: »Hvad mände icke denne Jörlin varit för en man, som kunde så entusiasmera själfve Thorsander.»

Kyrkoh. Brag blev sannspådd, ty Jörlins placering i Göteborg blev även till verklig nytta för trädgårdarna därstädes. Han försummade därför ingalunda de »plantor under fostrarns vård», som vuxo i Trivialskolan. Tvärtom synes det, som om det Jörlinska rektoratet artade sig att bliva en välbehöflig uppräckning för Göteborgs »storskola», som förut just inte haft så mycket anseende att mista. Det är ju så att skolmästarens och trädgårdsmästarens sysslor förete stora likheter och ej passa illa tillsammans. I båda fallen gäller det ju tukt och skolning, vård och ans av unga plantor, och Jörlin handhade båda sysslorna med samma obestriddliga skicklighet. För sina många vänner bland trädgårdsägarna i stadens omgivningar blev Jörlin den outhärlige rådgivaren, och för att tillmötesgå behovet av en tryckt handledning utgav han sin bok *Svenska Trädgården*, en liten instruktiv vägledare i tre delar, omfattande trädgårdsskötselns olika grenar. Den första och drygaste delen kallades *Svenska Köks- och Kryddegården (Flora Macelli Hortensis)*, andra delen *Svenska Frukträdgården* och den tredje *Svenska Blomstergården*, vartill kom som bihang lektor STRIÖSBERGS *Humlegårdsplantering*.

Svenska Trädgården utkom i tre upplagor, men är likväl en raritet på antikvariaten. Den var nämligen på sin tid så populär, att exemplaren antagligen blivit till allra största delen sönderlästa. *Svenska Köks- och Kryddegården* trycktes redan 1784 under hans sista Lundaår, de övriga delarna senare. Tredje upplagan utkom 1796.

Bland köksträdgårdens produkter omnämner han även de då nymodiga potäterna eller jordpäronen. Att bruket av dem ännu ej var allmänt vedertaget bland befolkningen förstås av att Jörlin ger recept på anrättningen av dem. »Kokta möra och stekta i panna med smör och litet socker tilldess de bli gulbruna, ätas i grönkål. Simplaste viset är steka dem rå i het askemörja, skala och äta dem med litet salt och då smaka de allra bäst, äfven som det sker i deras egen hemort Peru etc.»

I *Svenska Trädgårdens* andra del om *Svenska Frukträdgården* behandlar Jörlin på ett lättfattligt och överskådligt sätt konsten att okulera och ympa. Om den förra skriver han bland annat: »Oculera är icke så mycket konst som ett smånätt arbete, hvilket ofta slår an för en fuskare och misslyckas för en mästare i konsten, men är likväl säkrare och bättre än ympning och har den förmånen, att icke stammen afsågas — — —. Det vore önskligt att vår svenska ungdom finge allmänt mera underrättelse och smak för denna nätta och nyttiga konsten. Jag tror det snart skulle göra så stor nytta som alla våra dans-scholar i hela riket.»

I Blomstergården gör han upp en liten blomsteralmanacka, förmodligen efter Göteborgs horisont, börjande med Snödroppen, som »blommar merendels opp genom snön», och slutande med Tidlösan, som »visar sommarens slut, höstens ingång och järnnätternas närvaro» samt Höstsaffran, »den sista af alla, blommar med vinterns ingång, fryses ofta bort i snö och is».

Jörlin syntes älska enkelhet i blomsteranläggningen och frihet från snirklar och förkonstling. »Ritningar i blomsterkvarter är ett trädgårds-mästares gyckleri — — — och »ett näste för allt ogräs — — —. En linje med lavendel utomkring — — — blomsterkvarteret är både vacker och tillräcklig. Buxbom fordrar mer skötsel och hvar han dör ut i linjen, står han otäck som röda räfvar. Han avslutar sin Svenska Blomstergård med en hyllningsgård åt en växt, vars dekorativa skönhetsverkan han synbarligen skattade mycket högt, »en svensk växt, som står lika grön vintern öfver — — — som tjänar att betäcka och pryda nakna murar, berg och väggar med, efter hvilka hon löper upp och fäster sig. Det är Hedera Helix, Murgrön, Heder, som finns vild på många ställen och vid Malevick»¹ i Halland är ett helt stenigt berg däraf. Hon trifs bäst mellan stenar och berg. — — — Är täckast om vintern då alla andra löfträd likasom försvunnit.»

Hans sista bok i dithörande ämne var betitlad *Svenska vilda träd och buskars plantering* och utkom i Göteborg 1801. Med skäl kunde man göra sig den frågan: varifrån hade Jörlin fått sin stora kärlek till träden och skogen? Säkert är att han ej insupit den med barndomsintrycken. Jörlins födelsestrakt var väl den trädlösaste delen av Bohuslän. Professor Skarstedt, som var kyrkoherde därstädes på 1850-talet, skrev i en ämbetsberättelse 1857, att på hans prästgårdsägor i Solberga fanns ett enda träd, en ek, som möjligen kvarstod som ett minne av vad där fordomdags varit. Ut-sikten från hans prästgård var mycket vidsträckt, och blicken besvärades ej av något tecken till skog, men mötte desto mer kala, nakna bergmassor, som gävo det hela utseendet av en ödemark, »så att därest det vore lof-gifvet att med choreografen Oedman»² derivera svenska namn från latinska ord, såsom då han härledt Marstrand från mare, vore man frestad tro att namnet Solberga har någon gemenskap med solitudo.»

Skarstedt var ju känd som en stor vitsmakare. Hans beskrivning gällde visserligen Solberga, men torde i fullt lika hög grad träffat in på annexet Jörlanda.

Jörlins trädplanteringsbok är kanske den bäst skrivna av hans populära handböcker. På sitt okonstlade, rättframma sätt lärde han sin läsekrets vårda sig om sina planteringar och hålla av träden samt genomgick

¹ I Halland nära Särö.

² Har skrivit Bohusläns äldsta landskapshistoria, *Chorographia Bahusiensis eller Bohusläns beskrifning* (1746).

utförligt de bästa planteringsmetoderna för samtliga de vanligare förekommande trädslagen: Fur, gran, idegran, ene — »han är vildfoglarnes lador och de hans planterare» — alm, lind — »intet av alla våra träd hinner till hennes ålder — — —, den äldsta man vet häromkring är på Jonseröds herregård. Den som därför planterar en lind, han gör sitt namn nästan odödeligt; ty hon förnyar årligen hans minne hos efterkommande i flera hundra år» — ask, lönn — »har de präktigaste löfven, likna stora riddarestjärnor», hägg — »den som gärna vill höra göken, bör plantera mycket hägg, ty intet annat träd är värre utsatt för insekter, larver och maskebo, dem göken med all flit eftersöker såsom sin förnämsta mat och föda» — oxeln, rönn — »det vackraste ögat vill se med de röda bären bland de gröna löfven» — vildapel, vildpäron, ek, bok, avenbok, al, björk — »trifs i all slags jord och alla lägen, torrt och vått, fett och magert, ja ända till flygsanden, som synes vid Engelholm. Jag känner ingen som planterat så mycket björk med flyttning — — — som Herr Biskopen Dr Wingård vid sin prästgård Björkris.»

Han avslutar sin bok med några högtidliga och stämningsfulla ord, i vilka man nästan tror sig förnimma något av Linnés behagfulla skrivsätt:

»Den som vid sitt hemvist planterar ett träd av hvart slag och framgent betraktar deras särskilda förhållanden, tillväxt och olika egenskaper, deras grönskande löfsprickning om våren, deras täcka blomstringstid om sommaren, deras frukt och frömogning om hösten, deras löffällning om vintern samt de ordningslagarne, som de uti allt detta alla år noga följa sins emellan, det ena slaget efter det andra och liksom lossa hvarandra af vakten till dess de sluteligen alla gå i vinterkvarter, ligga där i dvala såsom döde, men vakna upp med nytt lif till en förnyad skådeplats och därmed tilltala och påminna oss själfva om vår förvandling, han finner årligen förnyade rön i hela sin lifstid av dessa naturens hofspredikanter, som dageligen fägnar synen och tankarne, om han vet rätt nyttja dem till Skaparens ära, sin och andras uppbyggelse och fördel.»

Om hans rektorat är väl ej mycket att säga. Den gamle före detta kollegiehästens, sedermera skolfuxens liv bjöd väl i allmänhet ej på någon större omväxling i den dagliga, strävsamma gärningen. Det var att termin efter termin traggla läxor med skolgossarna i Wöldikes Theologi, Djurbergs Geografi, Hübners Bibliska Historia, Wallerius' Logica och Phædri Fabler m. fl., de uppräknade läroböckerna enligt Jörlins egen uppgift. Rektor hade väl endast att undervisa de mera försigkomna. Blott vid ett enda tillfälle bjöd hans ställning honom att officiellt och högtidligt framträda.¹ Det var vid jubelfesten den 7 mars 1793 på tvåhundraårsdagen av Uppsala möte. I Trivialskolan orerade därvid klockan 3 e. m. Rector

¹ *Göteborgs Stiftstidningar*, utgifne den 18 Martii 1793.

Scholæ, Herr Magister Engelbert Jörlin »på obunden svenska, då äfven en talrik samling af stadens fruntimmer deltog i högtidligheten».

Att han hörde till de stridbare och höll strängt på lagens bokstav var att vänta. Han låg därför ock i delo med vederbörande angående den honom tillkommande löneersättningen. Den 15 februari 1798 anhöll han nämligen för sig och sina successores »att Herrar Lectores icke måtte afhända mig den del av lönen, — — — som Rectorsämbetets lagliga rättighet tillhör. Rector scholæ skall hafva lika lön med hvarje lektor eller 120 tunnor spannmål enligt 1652 års stat, men får ej mer än 107 ttr enligt Inspektör Heills räkning. Hvar lektor får nu 119 ttr enligt tiondelängden, hvaribland de enskildt uppbära och för sig själfva behålla 84 ttr spannmål af Flundre härad och Hisingen. — — — Dessa 84 ttr delade mellan 7 lektorer utgöra åt hvarje 12 ttr spannmål, men borde ock delas med Rector scholæ enligt 1652 års stat i 8 delar. — Han bad att man icke måtte misstyda, att han i annan händelse nödgades begära sekvestrar på bemälda löningsmedel och tillika söka rekognition för tio års mistning och förlust, sedan min förra ansökan härom ingafs 1788, hvilken förlust redan öfverstiger 100 ttr spannemål.»

Det var nog härvidlag ej endast frågan om något rätthaveri utan fast mera om en rättmätig fordran, helst hans ekonomiska ställning säkerligen ej måtte varit vidare lysande efter många och långa års förknappning som lönlös akademiker.

Han hade för länge sedan kvitterat sitt fädernearv. Enligt den ännu i dag hos Mauritz Svensson förvarade testamentshandlingen hade hans moder, Börtä Engelbrektsdöter, bekräftat den disposition, som hennes salig man, Sven Börjesson, givit nämligen: »1:o Jon Michaelsson (mågen) med sin hustru skall blifva ägare af halfva skatterusthållet Källsby N:o 5 af Livcompagniet emot lösen af Tvåhundra femtio daler silfvermynt till min äldste son II. Magister Engelbert Svensson Jörlin. — — — 4:o All den lösa egendom, som jag Börtä Engelbrektsdöter äger, nämligen 3^{de} delen uti boet, testamenterar jag till mina 3:ne söner, Magister Engelbert Jörlin, Jon och Engelbert d. y., undantagandes halfva munderingen samt en ko, hvilken senare jag gifvit till min dotterson, Sven Jonsson, samt en bänkedyna till min dotter, Gunnur Svensdöter — — —». Denna testamentshandling är undertecknad att till alla delar gillas att efterlefas och obrotzligen fullbordas av Engelbert Jörlin den 11 januari 1772.

Det ser dock ut som om han genom sitt 1787 ingångna giftermål fått en ganska god och bekymmersfri ställning. Skarstedt har velat påstå, att Jörlin gifte sig med en tysk porträttmålarinna, och i Jörlins hembygd talas ännu om, att hon var polska. Detta lät visserligen romantiskt, men hade bara det felet att vara en myt. Sanningen är den, att Jörlin ingick äktenskap med en infödd göteborgska, demoiselle CHRISTINA ELISABET CAROW-

SKY, dotter till målarmästaren MIKAEL CAROWSKY och dennes hustru MARIA, född ROSS. Även ROSS var målarmästare, och både ROSS och hans måg Carowsky ansågos som mycket framstående fackmän, vilka bland annat målat de alltjämt väl bibehållna och uppmärksammade takmålningarna¹ i Örgryte gamla kyrka. ROSS var från Holstein och Carowsky från Danzig. Av det anförda torde det vara lätt nog att förklara myten om den tyska, eventuellt polska målarinna, som man tänkt sig, att Jörlin, förmodligen vid någon av sina utländska resor, skulle lärt känna samt hemfört och gift sig med. I äktenskapet föddes ett enda barn, BRITTA MARIA.² Dennas mor-moder, ovannämnda fru Maria Carowsky, född ROSS, skänkte sin lilla dotterdotter sitt ägande hus jämte gård vid Västra Hamnen, »emellan Herr Politieborgmästaren Hummels och Målaren Hedbergs fastigheter», vilket hus »hvarken skall tillhöra hennes far eller mor utan för hennes räkning ut-hyras». Detta gåvobrev, som utfärdades den 20 juni 1793, hann aldrig genom vittnen bekräftas, då nämligen fru Maria Carowsky strax därefter avled. På detsamma har dock Engelbert Jörlin gjort den anteckningen, att han varken ville klandra eller ändra detta hennes göromål på hennes döda mull. Jörlin kom på så sätt att som hyresgäst bebo sin dotters hus.

Av bouppteckningen efter hans den 12 oktober 1797 avlidna maka finner man, att det Jörlinska hemmet var ganska välförsett, särskilt efterlämnade den avlidna icke obetydligt i nipper och guld. Det var helt visst familjeklenoder från den ROSS'ska släkten, ty efter Carowskys redan 1746 timade död översteg gäld och skuld egendomens värde, och därför kunde intet fadernearf omyndiga dottern tilldeladt blifva.

I sin sena levnadsålder, några och sjuttio år fylld, tog Jörlin avsked från sin tjänst. Den förut omtalade barndomsgården Källsby synes ha utövat en stark lockelse och dragningskraft på den gamle rektorn, varföre han åter slog sig ned därstädes för att i hembygden få tillbringa sitt otium efter en väl fylld levnadsgärning. Här fick han nu på gamla dagar syssla med sin kära trädplantering och blomsterodling. Det påstås att hagtornshäcken, som omger Källsby trädgård, är satt av Jörlin. Runt Jörlanda kyrkogård hade han redan 1799 planterat en stormhäck av sälg och pil, och innanför denna en krans av träd, bestående av almar, askar, oxlar och lindar. Å sockenstämma med Jörlanda församlings respektive och heder-värde invånare och jordägare den 13 juni 1799 påminnes att allmogen tillsäger hvar sina barn och tjänstehjon, att icke med någon oförsiktighet skada den trädplantering, som är å kyrkogården af Herr Rektor Jörlin verkställd till kyrkans prydnad. Den yttre stormhäcken lät man hugga ned

¹ Se *Ord och Bild*, 1912 s. 350.

² Vistades större delen av sitt liv hos familjen BLEDT å Morlanda säteri, Oroust, där hon ock 1848 avled, ogift. Traditionen förmäler att hon efterlämnade någon förmögenhet och att hon hade 300 släktingar, som skulle dela arvet efter henne.

någon gång på 70-talet och av de tjocka pilstammarna, som klövos mitt i tu, lär man ha förfärdigat mjölkbunkar. Såväl HOLMBERG¹ som SKARSTEDT ha ägnat de vackra, resliga och skuggrika kyrkogårdsträden och deras plantör tillbörlig heder och uppmärksamhet.

Jörlin avled den 20 juni 1810 av »ålderdom». Han jordfästes själva midsommardagen och gravsattes därefter i Jörlanda kyrkas vapenhus. Han hade skriftligen uppsatt sin yttersta vilja och överlämnat till sin gode vän GUSTAF H. EKMÄN att träffa anstalter i överensstämmelse med de sålunda lydande bestämmelserna:



Foto: Sölve Stenström 1932.

Fig. 2. En bit av Jörlanda kyrkogård med några av de av Jörlin planterade träden.

»Angående min begrafning, så consuleras därom med min gamle vän Biskop Wingård, som ock torde bevisa mig den sista vänskapen med jordfästningen. Ringningen menar jag bestås gratis. Likkistan sättes sedan i benhuset, till dess min vän Gustaf H. Ekman efter sitt goda löfte förer den till mitt hvilorum sub lapidem parentum² i Jörlanda kyrkas vapenhus, då min släkt i Källsby kommer hit med en kärra att föra den dit. Likkistan med tillbehör är redan färdig förut. Så, i Jesu namn! mitt consummatum est!³ Amen.»

¹ *Bohusläns historia och beskrifning*, 3. 1843.

² Under mina föräldras gravhäll.

³ Det är fullbordat.

Holmberg omtalar hans minnessten, »inmurad i södra väggen, bärande denna inskrift: Ab utero 1733, Per tot discrimina, Hic demum quiesco in hoc sepulcro 1810, In nomine Jesu Beatus, Engelb. Jörlin.»¹

Långt över ett sekel har svunnit hän sedan Magister Jörlin samlades till sina fäder, men naturen förnyar sig årligen. Var sommar kläda sig hans egenhändigt planterade träd på Jörlanda kyrkogård i ny dräkt och lägga årsring till årsring innanför sin skrovliga bark. Åtskilliga ha väl skattat åt förgängelsen. Sjutton stå detta år (1932) ännu åter. Fem stycken almar — »det är ynkansvärdt», skrev Jörlin, »att detta sköna och nyttiga träd är så litet allmänt hos oss», ett par väldiga askar, som på sommarsidan försik-

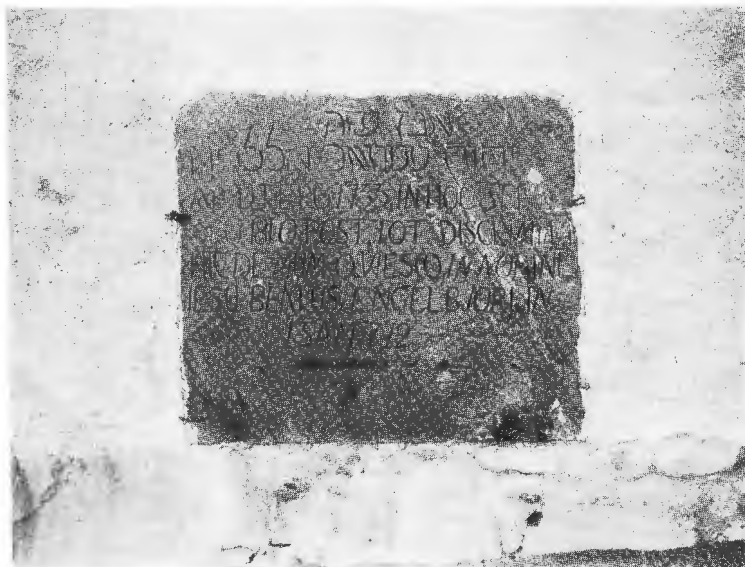


Foto: Sölve Stenström 1932.

Fig. 3. Jörlins minnessten inmurad i kyrkomuren i Jörlanda kyrka.

tigt känna sig för och först våga spricka ut i löv, när de ej »vänta mer nattfrost», åtta vresiga oxlar; västanvädret ifrån Hakefjorden har format deras grenverk och kronor — »intet stormträd trifs bättre i blåst och vindar» — och slutligen två lindar, det slag av träd, som Jörlin höll mest utav och det ädlaste han kände i vårt land. »Den som allenast en sommarafton vill spatsera under en lindallé skall själfmant besanna hennes förträffliga uppfriskande lukt och svalka.» Han skrev ju ock helt framsynt att »den som planterar en lind gör sitt namn nästan odödligt, ty hon förnyar årligen hans minne hos efterkommande i flera hundra år.» Så förnya och förvara de båda lindarna i

¹ Kommen [till världen] ur moderlivet 1733 har jag, salig i Jesu namn, efter så många besvärligheter äntligen kommit till vila i denna grav 1810. Sist står: 1 Sam. 7: 12 »Allt hit intills har Herren hulptit»].

sällskap med de övriga jämnåldrande träden å Jörlanda kyrkogård minnet av deras hängivne planterare, bygdens trofaste son, ENGELBERT JÖRLIN.

Engelbert Jörlins skrifter.

Plantae tinctoriae, de quibus specimen botanico-oeconomicum ... praes. Carolo Linnaeo ... examini submittit ... 16 maji 1759. Upsaliae. 4:o. 30 s.

Då ... Herr Doctor Jöran Wallin jordfästes den 13 Junii 1760. Götheb. 4:o. [4] s. (Även omtr. efter E. L. Halenii likpredikan s. å.)

Anmärkningar wid biskötsel. (Götheborgska Magasinet 28 febr. 1761, s. 129—139.)
Expositio adagii pervetusti: Varietas delectat, quam ... praes. Petro Ekerman ... censurae subjicit ... 11. mart. 1761. Upsaliae. 4:o. [4], 13, [1] s.

Specimen botanico-oeconomicum de usu quarundam plantarum indigenarum prae exoticis, quod ... censurae modeste subjiciunt ... et Joannes Utterbom ... 5. apr. 1769. Londini Gothorum. 4:o. [2], 12 s.

Partes fructificationis seu principia botanices illustrata, quae ... censurae subjiciunt ... et Ericus Rumbeg ... 1. maji anno 1771. Londini Gothorum. 4:o [2], 26 s., 6 tab.

Ny uppl.:

Principia botanices illustrata seu partes fructificationis, characteribus, terminis technicis, figuris illustratae, ad systema botanices Linnaeanum intelligendum, tractandum adaptatae in usum praelectionum. Ed. altera, emendata, aucta. Lundae 1786. 8:o [7], 31 s., 6 tab.

Oeconomisk och botanisk beskrifning om höslaget *Alopecurus pratensis*, Ängkafle, Rågräs. Linn. Flor. svec. n. 50. Schrebers Gram. pag. 133. (Götheb. Wet. och Witt. Samh. Handlingar, St. 1, 1778, s. 57—67, tab. 2.)

Theses philosophicae, quas ... censurae subjiciunt ... et resp. Ol. Korænius ... [15] maji 1779. Londini Gothorum. 4:o. [4] s.

Samlingar til svenska åkerbruks- och sädes-historien. (Kongl. Svenska Patriot. Sällsk. Handlingar, St. 5, 1779, s. 66—216.)

Specimen botanico oeconomicum sistens *Trifolium hybridum*, quod ... publico examini modeste submittit Christian Fr. Hardtman ... 30 junii 1780 [ändr. t. 1781]. Lundae. 4:o. 14 s.

Avena elatior, Knyl-hafre eller Fromental, uti en acad. afhandling ... förestäld af ... och resp. Carl Bruzelius ... 28 febr. år 1781. Lund. 4:o. [4], 24 s., 1 pl.

Dessa båda utgivnos änyo under titel:

Underrättelse om hö-slagen *Avena elatior*, Knyl-hafre eller Fromental, och *Trifolium hybridum*, ett nytt klöwerslag, grundad på flera års anställda försök ... 2:dra uppl., utg. til allmänhetens tjenst och nytta ... Lund 1783. 4:o. 29 s., 1 pl. — 3:dje upl. Ib. 1796. 8:o. 39 s., 1 pl.

Flora macelli hortensis. Svenska köks- och kryddegården ... Lund 1784. 8:o. 44, [4] s. — 2:dra upl. Ib. 1788. 8:o. 54, [4] s. — 3:dje upl. Ib. 1793. 8:o. 58, [4] s.

Svenska frukt-trägårdens eller konsten at så, plantera och flytta allahanda frukt-trän samt oculera och ympa ... Lund 1786. 8:o. 23, [1] s., 1 pl. — 2:dra upl. Ib. 1790. 8:o. 23, [1] s., 1 pl. — 3:dje upl. Ib. 1794. 8:o. 23, [1] s., 1 pl.

Svenska trädgårdens tredje del, om blomstergården. Lund 1794. 8:o. 14, [2] s. — 2:dra upl. 1796, se nedan.

De tre anförda arbetena även utg. med titel:

Svenska trädgården. D. 1—2 (3:dje upl.), 3 (2:dra upl.) + (Bih.: Lect. Stridsbergs Humlegårds-plantering). Lund 1796. 8:o. 121, [7] s.

Tal vid jubelfesten, hållet i Götheborgs Trivial-schola den 7 Martii 1793. Götheb. 1793. 8:o. 38 s.

Svenska vilda träd och buskars plantering efter egna försök. Götheb. 1801. 8:o. [4], 56, [4] s.

HORTUS LINNÆANUS OCH DEN GYNN-SAMMA VEGETATIONSPERIODEN 1932

AV

RUTGER SERNANDER

ARET 1932 UTMÄRKTE SIG I SVERIGE FÖR EN GOD, PÅ sina ställen nästan rekordartat rik fältskörd. Trädgårdarnas avkastning blev även genomgående stor, och vissa prydnadsväxter luxurierade starkt. Vad våra botaniska trädgårdar angår, var det ett verkligt nöje att på hösten få studera arter, som vanliga år icke hinna till sin fulla utveckling, i stadier nästan påminnande om vad den subtropiska sommaren 1901 frambragte.

Svenska Linné-Sällskapetets Hortus Linnæanus redivivus bildade härvidlag intet undantag. Min mening har alltid varit, att den återuppståndna trädgården utom sin funktion som minnespark även skulle ha den att direkt gagna den botaniska forskningen och undervisningen. Det är dock på linnéansk mark med dess manande tradition vi vandra. För en liten undersökning av närmast fysionomisk natur, som jag anställde under hösten 1932 över klimatets inverkan på växtbeståndet, och vilken kanske bidrager att bryta isen på denna programpunkt, redogöres i det följande.

Den gamla spyflugan LARS ROBERG (FRIES I, Bilagor, p. 28) kallade en gång den Rudbeckska skapelsen »en liten sanker hortus Upsaliensis wid Swartbäcken». Tyvärr var hans karakteristik alldeles riktig. »Tovan» (SERNANDER, p. 147), på vilken de goda Uppsalaborgarne lagt de kålgårdar, som OLOF RUDBECK med oändligt tålmod fogade samman till en botanisk trädgård, låg i jämnhöjd med den av akademikvarnen uppdämda Fyrisåns högvattenstånd, och att under 16-, 17- och 1800-talen åstadkomma någon rationell dränering ställde sig av topografiska orsaker helt enkelt omöjligt. LINNÉs kamp mot bottensyran i sin botaniska trädgård, som han säkerligen, om denna syra icke stått som en fruktansvärd realitet omöjlig att bekämpa, hade klara förutsättningar att göra till en av världens förnämsta, innebar i själva verket mera tragik än man vanligen tror. Hans

HÖJDMÄTNINGSTABELL ÖVER NÅGRA VÄXTER I HORTUS LINNÆANUS HÖSTEN 1932

Högsta exemplarets höjd i cm. Det fruktifikativa
systemets allmänna utvecklingstillstånd.

Area perennis.	7. IX.	6. X.
<i>Aconitum septentrionale</i> KOELLE	203. Postfloration, spridning	203. I det närmaste slutad spridning
<i>Althæa officinalis</i> L.	250. Knopp, anthes, postfloration	250. Dito
<i>Cephalaria tatarica</i> L. SCHRAD. Fig. 1.	333. — —	337. Mogna frukter, börjande spridning
<i>Datisca cannabina</i> L.	292. Knopp, anthes, postfl.	293. Dito
<i>Echinops Ritro</i> L.	235. Anthes, postfl.	235. Spridning
" <i>sphaeroccephalus</i> L.	228. Anthes, postfl.	228. Spridning
<i>Eupatorium purpureum</i> L. Fig. 2.	240. Knopp, anthes, postfl.	240. Anthes, postfl.
<i>Helianthus giganteus</i> L.	282. Knopp, anthes	290. Knopp, anthes
" <i>tuberosus</i> L.	260. Steril	280. Dito
<i>Leonurus Cardiaca</i> L.	203. Ngt knopp, anthes, postfl., mognad	203. Dito
<i>Nafæa dioica</i> L. Fig. 3.	320. Knopp, blomma, avvissning	320. Dito
<i>Rudbeckia laciniata</i> L.	228. Anthes, postfl.	235. Blommorna skadade, häng- dade i sin utveckling
<i>Sambucus Ebulus</i> L. Fig. 4.	208. Anthes, postfl., mognad, spridning	210. Dito
<i>Serratula coronata</i> L.	233. Fukt.	233. Spridning
<i>Silphium perfoliatum</i> L.	263. Knopp, anthes, postfl.	263. Dito
<i>Symphytum uplandicum</i> NYMAN	208. Anthes, postfl., mognad, spridning	210. Dito
Area annua.		
<i>Conium maculatum</i> L.	292. Mogna frukter, spridning	Borttagen
<i>Lactuca saligna</i> L.	— —	230. Postfl., stängeln full av stora senskott
<i>Onoforden Acanthium</i> L.	268. Anthes, postfl., mognad	268. Dito
<i>Nicandra physaloides</i> L. GERTN.	171. Postfl.	Hade frusit och var nu borttagen
Area autumnalis.		
<i>Cacalia suaveolens</i> L. Fig. 5.	212. Knopp, anthes	213. Dito
<i>Helianthus annuus</i> L.	320. Anthes	320. Dito
<i>Sanguisorba officinalis</i> L. Fig. 6	200. Postfl.	223. Postfl., mognad, spridning
<i>Silphium laciniatum</i> L.	191. (5. IX) Knopp, 206. (12. IX) Dito	212. Knopp, översta korgen ut- slagen

Area autumnalis.

7. IX.

6. X.

Sonchus palustris L.

302. Anthes. postfl., mognad, spridning

302. Dito

Aquarium palustre.

Cirsium oleraceum (L.) SCOP.

170. Felslagna frukter

170. Felslagna frukter

Epilobium hirsutum L.

— —

227. Postfl., mognad, spridning

Lythrum Salicaria L.

165. Knopp, anthes, postfl.

165. Knopp, ingen anthes, postfl.

Spiraea Ulmaria L.

— —

195. Postfl.

Aquarium fluviatile.

Iris Pseudacorus L.

180. Bladverket; exemplaret sterilt

Ngt lägre genom bladspetsarnas bortvissnande

Gräsmattorna.

Campanula latifolia L.

— —

138. Postfl., mognad, spridning

Hortus Hammarbyensis blev en nödvändig ersättning. Dess topografi och lokalklimat gav honom det bättre forsknings- och demonstrationsmaterial han krävde.

Då Linné-Sällskapet började sitt restaureringsarbete, hade redan Svartbäckens allmänna dränering fortskridit så långt, att det tekniskt blev möjligt att sänka trädgårdens diken till ett för växternas trivsel effektivt djup. Sedan ett årtionde tillbaka får man också anse att vårt täckdikningssystem givit den nya anläggningen en nöjaktig avvattning.

Grunden utgöres av en jämförelsevis lätt lera, mot vars växtlighetsfrämjande karaktär egentligen intet är att anmärka. Läget erbjuder ett för Uppsalatopografien ingalunda dåligt vindskydd. Insolationsförhållandena äro dåliga endast på ett relativt litet område: *area autumnalis* och södra delen av *area annua*, där de för trädgårdens allmänna arkitektur och historia nödvändiga träden, Linnégatsstaketet samt nu även några av häckarna borttaga mycket ljus.

Allt som allt, vår trädgård, som omsorgsfullt vårdas av trädgårdsförmannen RICHARD CARLSSON, bör tydligt och distinkt kunna reagera mot mera excessiva klimatperioder. Särskilt gäller detta *area perennis*.

För en Uppsala-trädgård kan man ställa som vegetationsperiod i vid omfattning månaderna april—oktober. Man får då från Meteorologiska institutionen i Uppsala följande medelvärden i Celsiusgrader på temperaturen, vilka jag genast sammanställer med observationerna från 1932. De förra anföras sist och inom parentes:

april	maj	juni	juli	augusti	september	oktober
+ 3,5	9,3	12,1	18,5	15,9	10,9	4,1
(2,9)	(8,9)	(14,2)	(16,5)	(15,0)	(10,6)	(5,1)



A. Uggla fot. 11. 9. 1932.

Fig. 1. *Cephalaria tatarica*.



A. Uggla fot. 11. 9. 1932.

Fig. 2. *Eupatorium purpureum*.



A. Uggla fot. 11. 9. 1932.

Fig. 3. *Napaea dioica* (t. v.).



A. Uggla fot. 11. 9. 1932.

Fig. 4. *Sambucus ebulus*.



A. Uggla fot. 11. 9. 1932.

Fig. 5. *Cacalia suaveolens*.



A. Uggla fot. 11. 9. 1932.

Fig. 6. *Sanguisorba officinalis*.

Som synes ha temperaturförhållandena varit mycket gynnsamma under de för såväl annueller som perenner viktiga månaderna juli och augusti.

Nederbörden var tillräcklig och nästan idealiskt fördelad med de höga siffrorna för maj—juli; medelnederbörden i mm för de sista 90 åren inom parentes:

april	maj	juni	juli	augusti	september	oktober
56,9	69,3	65,1	79,1	54,1	47,1	52,5
(30,0)	(41,7)	(51,0)	(67,5)	(71,7)	(53,9)	(54,7)

Enär de flesta av de mätta skotten avslutades med inflorescenser, vars blommor vid mätningen 7. X. till större delen gått i postfloration, mognad eller spridning, hade de av inre grunder avslutat, på ett par cm när eller så, sin höjdtillväxt för vegetationsperioden. Nattfrosteras fördelning under mätningstiden — för så vitt dessa kunde verka direkt tillväxthämmande — har därför litet inflytande på resultaten. *Nicandra physaloides* frös dock bort före slutad längdtillväxt. — Arterna *Helianthus tuberosus* och *H. giganteus* samt *Rudbeckia laciniata*, av vilka ännu 6. X. den första var steril, de andra endast hade blommor i de tidigare utvecklingsstadierna (hos *Rudbeckia* några dock i postfloration), hade mellan 7. IX. och 6. X. växt den första 20, den andra 8, den tredje 7 cm. *Sanguisorba officinalis* visade en anmärkningsvärd tillväxt, 23 cm, under slutet av postflorationen.

En faktor, vilken man ej får glömma vid undersökningar som denna, är att perennernas skott i stor utsträckning anläggas mot slutet av den föregående vegetationsperioden, och att denna tids meteorologi sålunda är av i viss mån grundläggande natur för nästa års utveckling. Men sensommaren och hösten 1931 voro ej varma, medeltalet i Celsius-grader för Uppsala i augusti var 14°,67, i september 7°,81; skottanlagens kraft skylles sålunda egentligen vegetationsperioden 1932.

Det var skotthöjden som huvudsakligen studerades. På rutan mättes med benägen hjälp av trädgårdsförmannen CARLSSON det högsta skottet. Betonas bör, att på alla observationsväxterna det högsta skottet föga överskjöt systerskottens huvudbestånd på rutan. De viktigaste observationsdagarna voro den 7 september och 6 oktober. Samma skott mättes för varje gång. Skottens morfologiska utvecklingshöjd annoterades. Resultatet synes på föregående tabell.

Vad vi först lägga märke till på denna tabell och på de 6 bifogade fotografierna, för vilka jag står i tacksamhetsskuld till vår sekreterare bibliotekarien ARVID UGGLA, äro de enorma, fysionomiskt starkt verkande höjder som uppnåtts. Icke mindre än 12 arter voro så höga — 240 cm

eller därutöver — att en medelstor man icke kunde nå skott-toppen med sträckt arm. Dessa arter voro (man lägge märke till de korgblomstrigas övervikt):

<i>Cephalaria tatarica</i> . . . 337 cm	<i>Helianthus giganteus</i> . . 290 cm
<i>Helianthus annuus</i> . . . 320 »	<i>tuberosus</i> . . 280 »
<i>Napaea dioica</i> 320 »	<i>Onopordon Acanthium</i> . 268 »
<i>Sonchus palustris</i> . . . 302 »	<i>Silphium perfoliatum</i> . . 263 »
<i>Datisca cannabina</i> . . . 293 »	<i>Althaea officinalis</i> . . . 250 »
<i>Conium maculatum</i> . . . 292 »	<i>Eupatorium purpureum</i> . 240

Tyvärr medhann jag ej att anställa jämförande mätningar i andra Uppsala-trädgårdar. Från en sådan i den Uppsala stad nu tillhöriga rektorsbostaden vid högre allmänna läroverket inberättas till Svenska Dagbladet 21. 8. 1932 om ett stånd av *solrosen* »2,93 meter i höjd då bilden togs, med vid ett par dagar senare gjord ommätning hade det växt till över 3 meter». Men 10. 9. 1932 meddelar Upsala Nya Tidning att vid Övre Karlsborg 1 i staden hade man dagen förut mätt ett solros-stånd 4,5 meter högt. Tidningen säger med berättigad stolthet å ägarens vägnar att det rekordet »blir rätt svårt att slå». Huru som helst tala de lämnade siffrorna ett tydligt språk, ej blott om en rekordskörd 1932, utan även om att den linnéanska trädgården, tack vare en tilltagande verkan av dess egen och Svartbäckens dränering, haft bättre mark att bjuda sitt växtbestånd detta år än under något annat av dess långa historia.

Ett allmänt och sedan gammalt vedertaget bruk i våra floror är att ange de siffervärden mellan vilka arternas »höjd» varierar ute i naturen. Märkligt är att författarna aldrig meddela principerna för den mått-tagning vilken ligger bakom dessa siffror. Värdena bli därför ytterligt grova, men sakna icke förty indicerande betydelse. Jag påminner om att KJELLMAN, p. 510, genom att jämföra höjdmåtten från Skandinavien (tydligen i HARTMANS *Flora* 1879) med dem han själv uppmätt i det asiatiska Arktis på samma artmaterial fått ovedersägliga belägg för sin sats att i det senare området: »Endast ett fåtal arter utbilda axlar af något större längd.»

Florornas höjdmått kunna sålunda verkligen, då det gäller extremer och med nödig hänsyn till värdenas starkt approximativa art, användas i indicie-syfte. Som ett extremt fenomen må vi sannerligen hålla den varma fjöl-sensommarens inverkan på Hortus upsaliensis. Även om man tillika högt uppskattar hortikulturens makt att uppdriva värdena, ter sig en jämförelse mellan några av Uppsala-siffrorna och dem HEGI meddelar från mellersta Europa samt LINDMAN från Sveriges vilda flora som fullkomligt slående:

	HEGI	LINDMAN	Hortus Linnæanus
<i>Althæa officinalis</i>	60 bis 150 (200) cm		250 cm
<i>Campanula latifolia</i>	50 bis 150 cm	0,7—1 m	138 »
<i>Conium maculatum</i>	$\frac{1}{2}$ bis 2 $\frac{1}{2}$ m	0,5—2 m	292 »
<i>Datisca cannabina</i>	bis 2 m		293 »
<i>Epilobium hirsutum</i>	50 bis 150 cm	Omkr. 1 m	227 »
<i>Iris Pseudacorus</i>	50 bis 100 cm	Omkr. 1 m	180 cm (bladverk)
<i>Lactuca saligna</i>	30 bis 100 cm		230 cm
<i>Leonurus Cardiaca</i> ¹	$\frac{1}{2}$ bis 1 $\frac{1}{2}$ m	0,5—1 m	203 »
<i>Lythrum Salicaria</i>	30 bis 200 cm	0,5—1 m	165 »
<i>Nicandra physaloides</i>	0,30 bis 1,30 m		171 »
<i>Onopordon Acanthium</i>	(5) 30 bis över 200 cm	1—2 m	268 »
<i>Sanguisorba officinalis</i> ²	3 bis 9 dm	4—6 dm	223 »
<i>Sonchus palustris</i>	(60) 90 bis över 3 (4,25) m	Manshöjd	302 »
<i>Spiræa Ulmaria</i>	Meist 1 bis 1 $\frac{1}{2}$ (bis 2) m	0,5—1 m	195 »
<i>Symphytum asperum</i> $\times$ <i>officinale</i> (= <i>S. uplandicum</i>) ³	<i>S. asperum</i> — 1—1 $\frac{3}{4}$ m <i>S. officinale</i> — 3 bis 6 (bis 10) dm	0,7—1 m	210 »

En del av de anförda jättarna visade för medelsvenska förhållanden rekordartat höga tal, men nå ej de mellaneuropeiska. Till dessa böra räknas de 2 termofila *Echinops*-arterna, som äro av mediterrant och pontiskt ursprung:

	HEGI	HARTMAN	NEUMAN	LINDMAN	Hortus Linnæanus
<i>Echinops sphærocephalus</i>	50 bis 200 (300) cm	omkr. 2 fot	meterhög	0,7—1 m	228 cm

Också i den ursprungliga vegetationen i Uppland nådde vissa arter rekordmått. I vassarna på den igenfyllda Linneaholmsjön vid Haga utan-

¹ Tillhör den ej i Sverige anträffade, som det synes högväxtare v. *villosus* (DESF.) BENTHAM. LINNÉ kände emellertid ej denna varietet, men väl den svenska v. *glaber* (GILIB.) ABROMEIT & SCHOLZ. Han hade veterligen ej *Leonurus Cardiaca* i trädgården (JUEL, p. 87), men skall den odlas där, bör den av honom kända varieteten användas.

² En mångformig art. Det höga Uppsala-värdet kanske sammanhänger med en potentiellt högväxtare elementarart.

³ Så vitt min ej ringa erfarenhet om hybriden gäller, blir denna högre än föräldrarna. Ett exempel: I Köpenhamns botaniska trädgård odlas föräldrarna och hybriden på var sin ruta intill varandra och under samma yttre förhållanden. Mina anteckningar om dessa kulturer, deras höjd etc., lyda:

	<i>Symphytum asperum</i>	<i>S. uplandicum</i>	<i>S. officinale</i>
22. 7. 1928	120 cm Anthes och knopp	200 cm Anthes	125 cm Postfloration
17. 8. 1928	140 » Mest postfloration	200 » Dito	140 » Dito
31. 8. 1929	156 » Bladverket helvisset	192 » Bladv. helvisset	146 » Bladv. grönt

för Stockholm mätte jag ett vegetativt-floralt skott av *Phragmites communis* hållande 359 cm i höjd över marken (5. 4. 1933).

Det faller kanske inom ramen för denna lilla framställning av den så att säga fysionomiska sidan av den klimatiskt gynnade vegetationsperioden i dess inverkan på Hortus Linnæanus att till slut meddela exempel på den rika fruktsättningen därstädes hösten 1932. Det ena gäller *Ilex Aquifolium*, som satte väl utbildade frukter med frön av normal storlek. Det andra gäller *Convallaria majalis*, vars relativa blomställningsproduktion och än mindre fruktsättning varken i naturen eller trädgårdarna bruka vara avsevärt stora. På dess ruta i *arca perennis* räknade jag 12. 9. 1932 på 37 sterila skott 6 fertila med resp. 1, 4, 4, 7, 7 och 9 väl utbildade och stora frukter per inflorescens.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Anonymus*, Jättesolros. I: Svenska Dagbladet. 21. 8. 1932.
 —, Solrosrekorden. I: Upsala Nya Tidning. 10. 9. 1932.
 FRIES, TH. M., Linné. Lefnadsteckning. D. 1—2. Sthm 2903.
 HARTMAN, C. J., Handbok i Skandinavians flora. 11:e uppl. D. 1. Sthm 1879.
 HEGI, GUSTAV, Illustrierte Flora von Mittel-Europa. Bd 1—7. München [1906—31].
 JUEL, H. O., Hortus Linnæanus. An enumeration of plants cultivated in the botanical garden of Upsala during the Linnean period. Upps. 1919. (Skrifter utg. av Svenska Linné-Sällskapet. Nr 1.)
 KJELLMAN, F. R., Ur polarväxternas lif. I: A. E. Nordenskiöld, Studier och forskningar föranledda af mina resor i höga Norden. Sthm 1883.
 LINDMAN, C. A. M., Svensk fanerogamflora. 2:dra upplagan. Sthm 1926.
 NEUMAN, L. M., Sveriges flora (fanerogamerna). Lund 1901.
 SERNANDER, RUTGER, Linnaeus och Rudbeckarnes Hortus botanicus. I: Svenska Linné-Sällskapets årsskrift. Årg. 14: 1931.

DISSERTATIO MEDICA
 INAUGURALIS
 IN QUA EXHIBETUR
 HYPOTHESIS NOVA
 DE
 FEBRIUM INTERMITTENTIUM CAUSA.
 QUAM

Favente Deo Ter Opt. Max.

Ex Auctoritate Magnifici Rectoris

JOHANNIS DE GORTER,

Philos. & Medic. Doct. atque hujus Facultatis Universæ in
 Illustri DUCATUS GELRIÆ & COMITATUS ZUT-
 PHANIÆ Academia, quæ est HARDEROVICI,
 Professoris Ordinarii, ut & Reip. HAR-
 DEROVICENÆ Archiatri.

NEC NON

*Consensu Amplissimi SENATUS Academici, Nobilissimæ Facultatis
 MEDICÆ Decreto,*

PRO GRADU DOCTORATUS, summisque in MEDICINA
 Honoribus & Privilegiis rite & legitime consequendis,

Eruditorum examini submittit

CAROLUS LINNÆUS

Smol-Svecus : Stip. Wredian.

Ad diem 23. Junii. hora locoque solitis



Apud Hæred. JOH. RAMPEN. Academiæ Ducatus
 Gelriæ & Comitatus Zutphaniæ Typograph. Ord. c10. 10. CCXXXV.

HYPOTHESIS NOVA DE FEBRIUM INTERMITTENTIUM CAUSA

LINNÉ'S DOKTORSAVHANDLING I SVENSK ÖVERSÄTTNING

Med inledning och kommentar

AV

GUSTAF DRAKE

LINNÉ HADE REDAN UNDER SIN TIDIGARE STUDENTTID för sig uppställt det ämne, över vilket han skulle disputerat vid sin blivande promotion. I den promemoria, som han före sin avresa till Lappland uppgjort över vad som särskilt borde undersökas och iakttagas, förekommer som punkt 64 »Om i Norland, præsertim halsingeland, aldrig frossa»¹ och i den skildring av Lappland och lapparne, vilken han nedskrev omedelbart efter sin hemkomst från Lapplandsfärden, antecknar han: »*Frossa*, som man mäst deducerar af kiölden om wintren, förkylningar om våren, miölkmat, ser man här wara fåfängt, som jag aldrig hörde mehr än ett enda exempel att någor Lapp hafft frossan, fast han undergår äfwen som wij alt dett man ordnairt hafvom utgifwit som orsak til henne. Är och notabelt att i Wästerbotn hafwa de ej håller frossan, utan allenast de, som om somaren warit i Stockholm, och hemkommit. Förmenar mig här af fått igen rätta orsaken till frossan, den ingen ännu af medicis trott giöra så mycket ondt, hwarigenom blifwer helt lätt att wisa, hwarföre frossan kommer igen på wissa tijder, hwij alvus är adstricta, huden torr, hwij kiöld kommer äfter ståkning, så hetta, sist swett, då jag ingalunda twiflar med mindre hon på några dagar skall infallibelt kunna botas. Reserveras till gradual disputation.»²

Följande år, 1733, har han avslutat sina studier i ämnet, ty då antecknar han: »Skref 4 Aug. Disp: aug: *de Febris intermitt.*»³, men ännu under »*Iter ad exteros*» kompletterar han avhandlingen, vilket framgår av den under resan förda dagboken.⁴

Med denna avhandling jämte ett flertal andra manuskript i sin packning anlände Linné till Harderwijk den 17 juni 1735 (n. st.). Redan följande dag inskrevs han i *album studiosorum* samt blev samma dag förklarad för medicine kandidat. Vid anmälan till examen överlämnade han sin avhandling till censur av promotor, universitetets d. v. rector magnificus, JOH. DE GORTER, vilken dagen därpå återlämnade densamma, försedd med vederbörligt *imprimatur*. Samma dag lämnades den till boktryckaren, JOH. RAMPENS arvingar. Den 23^e har Linné nått sina önskingars mål, ty denna dag intar han den nedre katedern⁶, med sin preses högtidligen tronande bakom sig, med heder försvarande sin avhandling. I det diplom⁷, undertecknat av universitetets fyra professorer samt akademisekreteraren och dagtecknat »a. d. IX Calendarum Julii», som Linné senare fick emottaga, heter det bl. a.: »Enär den mycket framstående och lärde Carolus Linnæus, Smolandia-Suecus, till sina övriga studier även lagt medicinens och ägnat några års noggrant och flitigt arbete åt dess inhämtande, så att han nu var färdig att framlägga ett prov på sin lärdom, begärde han av oss att efter undergången behörig examen bliva utmärkt med en titel motsvarande hans lärdom och en förtjänt lön för sina mödor. Då vi icke kunnat avslå hans anständiga och billiga begäran i detta avseende, hava vi först noga och allvarligt examinerat honom i medicin i allmänhet, varjämte vi hört honom redögöra för ett fall av gulsot samt giva en väl genomtänkt utläggning av Hippokrates' aphorismer 14 o. 15 i Sect. VI, därvid med största lärdom och grundlighet bemötande frågor, tvivelsmål, invändningar och framförda argument. Slutligen hava vi lyssnat till hur han med själsnärvaro och synnerlig fyndighet försvarat sin avhandling, innehållande en ny hypotes om frossans orsaker. Enär han vid allt detta ådagalagt en berömlig lärdom, utomordentliga kunskaper i medicin, ett dygdigt och ädelt sinnelag, så vilja vi gärna och med glädje tilldela honom den högsta värdigheten inom läkarekonsten. Därföre hava vi . . . förklarat och utnämnt ovannämnde Carolus Linnæus . . . till medicine doktor . . . samt giva honom rättighet att efter vederbörlig föregående kallelse beträda doktorskatedern, offentligt försvara medicinska avhandlingar, undervisa i läkarekonsten, avlägga besök hos sjuka, för dem föreskriva läkemedel, disputera, promovera och överallt utöva praktik. Dessutom hava vi tilldelat honom alla de friheter, privilegier, värdigheter, prerogativ och doktorsinsignier, som vid någon annan akademi enligt lag eller sedvänja plägar tillerkännas en vederbörligen promoverad medicine doktor.»

Glad och lycklig att ha nått målet skyndade sig Linné att underrätta sina vänner och gynnare i Sverige om resultatet. Domprosten OLOF CELSIUS (d. ä.) lyckönskade i ett brev av d. 13 jan. 1736: »Bara namnet Hardewik påminner mig att gradus är tagen, hvar til jag önskar tusendfalt lycka, så wäl som til alt annat hwad på resan ännu återstår.»⁸

Dessutom sänder Linné en notis om sin promotion till *Hamburgische Berichte*, vilken är intagen i nr LXXV d. 20 sept.: »Harderwick, vom 1. August. Es hat hieselbst am 23 Jun. der gelehrte Hr. CAROLUS LINNÆUS, zur Erhaltung der Doctorwürde in der Medicin seine inaugural Dissertation gehalten, folgender Aufschrift: *Hypothesis nova de causa febrium intermittantium*. Es hat der Hr. Auctor alles in dieser Schrift auf Anmerkungen und Versuche gebauet, und da er sich in den nördlichen Teilen der Welt aufgehalten, so hat er auch daselbst seine Anmerkungen angestellt.

Der erste §. handelt von den Oertern, in welchen die *febres intermittentes* in Schweden im Schwange gehen, an welchen Oertern sie selten, und an welchen sie fast niemals zu verspühren sind.

Der andere §. handelt von den Ursachen dieser Fieber, welche von den Medicis. und von dem gemeinen Mann, angegeben werden.

Der dritte §. widerleget alle diese Ursachen mit Anmerkungen.

Der vierte §. gibt die rechte Ursache an, welche der Hr. Auctor in einem *aqua argillacea* suchet, und diese seine Meinung bewähret er mit *observationibus*.

Der 5 §. erkläret die nechste Ursache dieser Krankheiten.

Der 6 §. zeigt, wie die Natur diese Fiber heilet;

Der 7 §. gibt die *curam diæticam*;

Der 8 §. die *curam dogmaticam*; der 9 §. die *curam Empiricam* an die Hand; im 10ten §. sind einige *corollaria* angehängt. Die ganze Dissertation ist in 84 *aphorismos* eingeschlossen.»⁹

I denna sin avhandling, *Dissertatio medica inauguralis in qua exhibetur Hypothesis nova de febrium intermittantium causa*¹⁰, söker Linné orsaken till den inom vissa trakter av vårt land svårt grasserande frossan i dricksvattnets lerhalt. Ännu 1748 meddelar han i sina föreläsningar¹¹ samma åsikt, men har sedermera övergivit densamma enligt vad hans lärjunge BJURBÄCK antecknat: »Archiatern och Riddaren hade förr trot, at lerjord förorsakade fråssa. På orten, hwarest han är född, är ingen lerjord: där går fråssan sällan eller aldrig. Han berättade, huru han en gång, då han war scholgässe, under vägen till scholan, wäntade 1 hel dag 3 mil från sit hemwist på at få se en sjuk i fråssan frysa midt på sommaren. Arch. och Ridd. sade sig måtte tillstå, at hans mening war falsk. Lerjord förorsakar fråssan per accidens (indirekt). Den qwarhåller watnet, så at det stagnerar, putrescerar, förorsakar stank. Naturen har horreur för stank.»¹²

I en senare avhandling, *De varia febrium intermittantium curatione* (1771)¹³, framställde Linné en ny teori över frossans uppkomst och trodde sig finna dess orsak i luften, som i större mängd mottager ett i syresättning statt ämne, som upptages i kroppen och framkallar störningar i hudutdunstningen.

EN NY HYPOTES OM ORSAKEN TILL FROSSA

FÖRETAL

När jag skulle välja ett lämpligt och tillika för läsaren angenämt ämne för min gradualavhandling, föll mig i minnet den store SYDENHAMS¹⁴ ord (mitt på s. 61): »Om det finnes en man, som antingen genom en tillförlitlig metod eller genom ett specifikt läkemedel kunde ej blott uppehålla utan avbryta en frossas förlopp, vore det enligt min mening hans skyldighet att för mänskligheten framlägga denna högeligen önskvärda sak. Om han det ej gjorde, kunde jag ej kalla honom för varken en rättskaffens medborgare eller en klok man; ty en rättskaffens medborgare behåller icke för sig själv, vad som är till så stor nytta för hela mänskligheten, och en klok man låter sig icke avhändas den gudomliga välsignelse, som han kan vänta sig av det högsta väsendet, när han strävar för det allmänna bästa. På ära och rikedom ser en rättskaffens man mindre än på dygd och vishet.» Jag har därför trott, att mina bemödanden icke skulle misshaga läsaren och icke vara helt och hållet onyttiga för det allmänna bästa, om jag offentliggör mina tankar om orsakerna till denna feber; ehuru väl denna sjukdom så ofta och nästan till leda blivit undersökt av läkarekonstens adepter, så skall jag dock under en gammal titel lämna något nytt, när jag uppspårar de hittills obekanta, men som jag anser, sanna orsakerna till frossan. På det jag icke må upprepa gammalt och icke genom sidornas utfyllande med citat och främmande tankar eller genom teoretiska förnuftsslut, på vilka man sällan kan förlita sig, förstöra all läsarens tid, så vill jag genast lägga fram min egen erfarenhet och mina iakttagelser punkt för punkt, för att vi till sist må kunna därav draga en säker slutsats. Och enär en läkare enligt medicinens regler får tala blott av egen erfarenhet, så vill jag, för att ej bryta däremot, tala endast om frossan i Sverige, ty där, i mitt fädernesland, har jag hittills vistats och gjort mina iakttagelser.

I. FÖREKOMST I SVERIGE

1. I Sverige, särskilt i de sydostliga trakterna, är frossan mycket allmän.
2. I Uppland är ingen sjukdom mer endemisk och där synes den särskilt hava innästlat sig.
 - a. Nästan alla studerande i Uppsala angripas av den.

- b. Likaså de innevånare i Stockholm, som föra ett vekligt eller mycket arbetsamt liv.
3. I Södermanland, Öster- och Västergötland samt Västmanland är nästan var man besvärad av denna sjukdom.
 4. I Finland i trakten av Åbo äro febrar ganska vanliga.
 5. På Skånes slättland, där under den övriga delen av året ihållande febrar grassera, härjar frossan ensam på våren.
 6. I Småland och Skånes [skogstrakter]¹⁵ förekommer frossan sällan och blott på vissa trakter.
 7. I Norrland (Sveriges nordliga landskap) vet man mestadels ingenting om denna sjukdom.
 8. I Dalarne och Hälsingland förekommer den mycket sällan.
 9. I Ångermanland är den ännu sällsyntare. I Härnösand insjuknade en man i frossa, men vid hemkomsten från Stockholm; skolgossarne sprungo dit som för att beskåda ett under, att en person frös på högsommaren.
 10. I hela Västerbotten¹⁶ vet ingen något om frossa, utom köpmän och skeppare, som varit i Stockholm.
 11. Om lapparne försäkrades, att aldrig någon av dem angripits av frossa med undantag av en enda, som legat sjuk däri under tre veckor.

II. FÖRMODADE ORSAKER

12. Läkarne hava över de djupare liggande orsakerna till denna feber framfört många och skilda meningar: man lägger skulden på
 - a. dåligt tillagad eller rå, med motvilja njuten föda.
 - b. brist på motion vid stillasittande och sysslolöst levnadssätt.
 - c. långvariga bekymmer.
 - d. flegmatiskt-sangviniskt temperament.
 - e. missbruk av sura, spirituösa saker o. s. v.
 - f. avkylning av underlivet efter måltid.
 - g. inslagen skabb.
13. Allmänheten härleder denna febersjukdom av åtskilliga orsaker, vilka för de flesta synas sannolika, t. ex.
14. Alltför stark vinterkyla, i det att blodet, som därav blivit förtjockat, åter förtunnas och sättes i rörelse genom vårens värme.
15. Förkylningar under den tidiga våren, ty var och en har säkert en feber att vänta, som
 - a. i Upland för tidigt, innan kylan upphört, lägger bort sina vinterkläder.
 - b. i för tunn klädnad utsätter sig för vårvindarne, när han förut blivit varm av solen.

- c. Lämnar tillträde åt den kalla luften, när han är svettig, såsom de studerande i Upsala.
16. Allt för stark motion på våren, när luften är fuktig och kall.
- a. Studenterna i Upsala begiva sig ut på närmaste äng, så snart snön smält bort, utöva genom bollspel alltför stark kroppsrörelse och avtaga snart sina kläder; somliga dricka kallt vatten, andra skaffa sig mjölk i närmaste hus för att förfriska sig med; alla insjukna i frossa inom några få dagar.
17. Förtärande av färsk fisk på våren tillskriva många orsaken till frossa, och de våga därför icke dricka något, förrän de anse sig vara tillräckligt skyddade genom inmundigande av brännvin.
- a. När i början på våren en sådan mängd *Osmerus* Arted. *Eparlanus* Rond. Gesn. Ald. Raj.¹⁷ fångas och införes till försäljning, att den oangenäma lukten kväljer nästan hela Upsala, då härjar frossan som svårast, och denna tid anses för sjukdomens egentliga årstid.
18. Förtärande av mjölk, när vårluften ännu är kylig; härigenom tillstoppas hudporerna och blodet erhåller mjölkens sega konsistens.
19. Förtärande om sommaren av åtskilliga fruktsorter, såsom äpplen, päron, körsbär, plommon m. fl., emedan de anses kvarlämna skadliga safter i kroppen.
- a. När köpmän från Torneå (10), vid återkomsten från Stockholm, varest de uppehållit sig hela sommaren, ofta angripas av frossan, giva de dessa frukter skulden därtill, emedan dessa äro de enda födoämnen, som de funnit vara olika dem, som finnas i deras hemtrakt.
20. Giftna kvinnor anföra ofta [som skydd mot frossan] kärleksumgänget, som är ynglingarne förbjudet, i det de finna att giftna män och deras egna makar icke så allmänt äro utsatta för sjukdomen.
21. Slutligen anföras som orsak vindarne.
- a. Havsvinden, som på våren är mycket kall i Stockholm.
- b. Träskvinden, som i Upsala blåser från de lågt liggande fälten (Kungsängen), vilka vid denna årstid oftast äro översvämmade.¹⁸

III. VEDERLÄGGNING AV FÖRMODADE ORSAKER (§ II)

22. Det är onödigt att vederlägga de grunder, varpå läkarne (12) stödja sina anförda åsikter, ty alla dessa orsaker finnas även i Norrland (7) och dock känna innevånarne därstädes frossan knappast till namnet.
23. Vad angår de av allmänheten anförda orsakerna (13—21) kan jag icke föreställa mig, att dessa — varken var för sig eller alla tillsammans — kunna ge upphov åt en verklig frossa, om icke den primära

- orsaken förut finnes i kroppen. Jag anser dem därför vara tillfälliga, icke grundorsaker. Ty:
24. Kölden (14) är icke någon verklig orsak, emedan:
 - a. frossa är mest sällsynt i de kallaste trakterna (9—11).
 - b. den förekommer nästan aldrig under vintern, utan endast på våren och någon gång på sommaren.
 25. Den plötsliga avkylningen (15) är ej heller någon orsak, ty:
 - a. under vintern går man från ett uppvärmt rum ut i den strängaste köld, så att lemmarne ofta bliva ömkyllda ända till frostknölar, och ändock angripes man icke av frossa.
 - b. Norrlänningen (7) utbyter utan skada vinterkläderna tidigt om våren.
 - c. Österbottningen (4) kastar sig direkt från badet och drypande av svett naken i snön och vältrar sig däri utan att få någon frossa.
 26. Ej heller finner man orsaken i för häftig motion (16) på förvåren.
 - a. Lappen (11) dricker vid den tiden ofta, när han av jakt och kringströvande är genomsvett, vatten, som han upphämtar under snön och som är så kallt, att tänderna skallra. Jag ryste, när jag första gången under min resa därstädes iakttog detta, och jag befarade antingen lungsot eller vattusot; men efter några månader lärde jag mig av egen erfarenhet, att en dylik fruktan var alldeles obefogad både för mitt och deras vidkommande; dock vill jag icke föreslå andra att göra detsamma.¹⁹
 - b. Norrlänningen (7) arbetar och svettas om våren likaväl som under andra årstider och dricker likaså vatten utan olägenhet.
 - c. Oaktat bonden i Upland (2) uträttar mindre hårt arbete, går han ändock icke fri från frossan.
 27. Förtärande av färsk fisk (17) är lika litet orsaken, ty:
 - a. Norrlänningarne (7) ha mest tillgång på denna föda och förtära den.
 - b. För Lapparne (11) erbjuder sig på våren ingen annan mat än denna.²⁰
 - c. Ångermanlänningarne (9) och de flesta övriga norrlänningar fånga och äta nors (27) minst lika mycket som Upsalaborna. Men alla dessa (a. b. c.) äro icke dess mindre fria från frossa, som jag redan flere gånger påpekat (7—11).
 28. Likadant är förhållandet med mjölk, som man förtär på våren.
 - a. I Västerbotten använda inneväanarne mera mjölk än i andra landsdelar.
 - b. Ångermanlänningarne (9) förtära under alla årstider en särskild sorts mjölkvassla, som kallas syra, men aldrig följer därav frossa. Denna vassla är återstoden efter ostämnets avskiljande; den för-

varas i källare från två ända till sex månader, varigenom den bliver så seg, att man måste med kraft skära den med skeden, såsom med en kniv, ja, den är så seg, att man kan draga ut den i flere alnar långa trådar; den smakar surt och darrar i skeden som ett gelé, så att man kunde svära på att frossan vore i fatet; men ändock förtäres dagligen och utan fara denna mjölk begärligt av ångermanlänningarne.²¹

Denna iakttagelse motsäger tillräckligt frossans påstådda uppkomst genom seg och tillika sur mat.

29. Förtärandet av frukt (19) uppgives också utan skäl som orsak, ty:
 - a. Denna föda är för människan den allra lämpligaste, såsom visas av analogien med fyrfotadjuren och av strukturen hos mun, mage och händer hos orangutanger och apor.²²
 - b. Jag själv och många andra hava fordom förtärt sådan föda i myckenhet utan att jag eller de därför angripits av frossa.
 - c. Denna erfarenhet hava även innevånarne i Skånes skogstrakter, där jorden är så rik på frukt, att överflödet säljes till grannarne, men ändock är hos dem frossa mycket sällsynt (6).
 - d. Jag frågade en stackars köpman i Torneå (14), vilken hemkommen från Stockholm angripits av frossa, huruvida han förtärt mycket äpplen eller körsbär och plommon, men han bedyrade, att han i hela sitt liv knappt tio gånger förtärt sådan frukt och under den gångna sommaren ingen alls.
30. Hur föga kärleksumgänge (20) har med saken att göra, bevisas såväl av de gifta som de ogifta, ty:
 - a. Giftna drabbas av febern lika väl som ogifta, men enär i Upsala finnas flera studenter än borgare och sålunda de gifta äro mera fåtaliga, bli färre gifta män febersjuka.
 - b. De, som oftare idka kärleksumgänge, gå lika litet fria som avhållsamma, vilket bevisas genom daglig erfarenhet av nygifta.
31. På den från havet eller sumptrakter kommande vinden (21) kan man ej heller kasta skulden, när man betänker
 - a. Att större delen av Norrland (7) är belägen vid havet.
 - b. Att dess beboeliga trakter (7) äro skilda åt av mycket större sumpmarker än i Sveriges övriga landskap.
 - c. Solvärmen gör i juni att Lapplands (11) fjäll ånga av fuktighet och väta, emedan snön där smälter hastigare (på 8 à 10 dagar) än annorstädes.

IV. DEN URSPRUNGLIGA ORSAKEN

32. Enär, såsom vi sett, ingen av de orsaker, man vanligen anför (12²³—21) kan erkännas vara den rätta (22—31), måste vi således efterforska denna annorstädes.
33. Härvid komma i betraktande de sex dietiska grundregler, genom vilka hälsan bevaras eller undergräves; när vi anställa våra betraktelser enligt dem, blir det verkliga upphovet till denna feber utan tvivel känt.
34. I fråga om rörelse och vila, sömn och vaka, uttömningar och kvarhållande samt själsrörelser äro innevånarne alldeles lika lottade i Sveriges sydliga (1) och nordliga (7) landskap. Luft och himmel förhålla sig ungefär lika, förändra sig och bringas i uppror av samma orsaker på båda hållen. Samma är förhållandet med mat och dryck, men vattnet är av olika beskaffenhet beroende på det yttre jordlagrets olika natur.
35. Ty när vattnet rinner genom
- a. kalk, gytta, lera o. s. v., kvarhåller det alltid partiklar av den sten- eller jordart, som det upplöst under sitt lopp, t. ex.
 - b. det vatten, som från svavelkis eller jordockra samlar sig i en källa kallas för surbrunns- eller järnvatten.
 - c. det som rinner genom kopparkis blir violfärgat, frätande och giftigt, såsom i Falu gruva.
 - d. det som rinner genom sandsten, avsätter i lungorna partiklar, som förorsaka lungsot, vilket är tydligt genom exemplet från stenbrotten i Orsa i Dalarne.²⁴
 - e. det vita vatten, som rinner genom kalksten eller kalkhaltig lera, överdrager alla livlösa ting med en skorpa, såsom på Omberg i Östergötland.²⁵
36. Om man tager i betraktande det yttre jordlagret (35^{25a}) i Sveriges sydliga och nordliga (34) landskap, finner man, att i de förra lera är mycket vanlig, men ej i de senare, där tvärtom lera är mycket sällsynt.
37. Här hava vi alltså strax det som man bör tillmäta skulden, nämligen det lerhaltiga vattnet, vilket följande iakttagelse och bevis ställa utom allt tvivel.
- 38 a. I Upland (2) och just i trakten av Stockholm och Upsala liksom på Skånes slättbygd (5) är lera mycket vanlig, och där är även frossa mycket allmän.
- 39 b. I Södermanland, Öster- och Västergötland (3) samt omkring Åbo är såväl lera som frossa mycket vanlig.
- 40 c. Ju mera sällsynt lera är i Småland och Skånes skogstrakter (6), ju mera sällsynt är också frossan; och på de trakter i Småland,

- där frossa grasserar, där har jag också alltid iakttagit lera, såsom i Växjö, Husby o. s. v.
- 41 d. I Dalarne och Hälsingland (8)²⁶ finner man varken mycket lera eller många febersjuka.
- 42 e. I Ångermanland (9) finner man föga både av lera och frossa, i Västerbotten (10) ännu mindre och i Lappland (11) allra minst.
- 43 f. I Pensylvanien i Amerika slutligen finnes såväl lera som frossa enligt vittnesbörd av Prosten Magister Sandel.²⁷
- 44 g. På våren sväller leran upp, emedan frosten, som på vintern hållit den samman, tinar. Den löses även själv upp, och vattnet synes då grumligt, vitaktigt och ogenomskinligt av uppslammade lerpartiklar; detta är frossans egentliga tid.
- 45 h. Salaån i Upsala har jag vid denna årstid (44) sett grumlig och blek; jag iakttog årligen, huru alla familjer, vilka fyllde sitt behov med detta flodvatten, voro mera utsatta för frossa än de, som begagnade brunnar, ehuru icke heller dessa voro alldeles fria från förorening.
- 46 i. Vi veta, att vattnet om vintern till följd av kylan är mycket rent, även om det rinner upp i eller flyter genom leraktiga trakter; därför upphör frossan vanligen vid denna tid.
- 47 j. Även på sommaren förorsakar vattnets renhet, att frossan är mera sällsynt.
- 48 k. Men om hösten bliver det grunligare och orenare, varför under denna årstid frossa är mera vanlig.
- 49 l. Den berömda HOFFMANN²⁸ omtalar, att på en viss högre liggande ort fanns stillastående vatten, som alltid, så länge man lät det vara orört, förorsakade många fall av frossa. Men så snart man genom en kanal hade avlett detsamma, försvann frossan strax. Ty från sin högre belägna plats hade det så småningom silat genom de lerhaltiga jordlagren och förorenat annat, rent vatten.
- 50 m. På flere platser förekommer på flodernas botten ingen lera, men vattnet för ändock sådan med sig, som det längesedan upptagit, men som under den långa vägen av den ständiga strömmen hindrats att avsätta sig, och av denna anledning dricker folk på många platser lera med vattnet och insjuknar i frossa.
- 51 n. I Stockholm motstår frossan ofta ett helt år läkarnes bemödanden, men så snart de sjuka bytt om vistelseort och begivit sig till platser, varest lera ej förekommer, bliva de strax friska. Vår utmärkte läkare Dr MOREUS²⁹ har sålunda för mig omtalat, att många frosssjuka i Stockholm av honom tillrättats att byta vistelseort och begiva sig till Dalarne, och att detta ombyte alltid gagnat.

- 52 o. En lapp (11), som jag talade med, trodde själv, att hans sjukdom berodde på det mycket dåliga vatten, som han drack ur en källa vid sin kåta eller hydda; då jag lät visa mig denna, fann jag, att den låg i lerjord; men detta var också den enda lerhaltiga källa, som jag såg i hela Lappland.
- 53 p. Krukomakare³⁰, vilka knåda lera med fötterna och forma den med sina händer, angripas i dessa kroppsdelar av en särskild slags frossa, vilken är en speciell krukomakaresjukdom.

V. PATOLOGI ELLER DEN NÄRMASTE ORSAKEN

54. Min mening är alltså denna: De fint uppslammade, slippriga lerpartiklarne, vilka med vattnet blandas i både dryck och föda, gå in i blodet, fastna slutligen i de yttersta förgreningarne av pulsåderna och förorsaka sjukdomens symptom. Eller, vad som är samma sak, för att begagna mig av den stora BOERHAVES³¹ ord i *aph.* 755: blodets sega (lerhaltiga) beskaffenhet i pulsåderna (varav uppstår BOERHAVES kärlförstoppning, *inst.* 709), då därtill kommer någon särskild orsak (d. v. s. en undertryckt utdunstning), som vållar en snabbare hjärtverksamhet (se BOERH. *aph.* 577); därför uppkommer av frossa ofta vattusot eller lungсот.
55. Att en materia, som vill avsöndras och retar, kvarhålls, bevisa frossbrytningarne, darrandet och kylan.
- a. Om man länge håller urinen, känner man frossbrytningar.
 - b. Likaså ryser man, om man måste avhålla sig från att gå till stols.
 - c. Ynglingen, som sitter hos sin käreasta och retas till könsdrift, skälver.
 - d. [Kvinnor få] vid tiden för regleringen och börden frossbrytningar med åtföljande hetta.
 - e. Likaså förorsakar mjölken på andra eller tredje dagen efter börden kyla och frossbrytningar hos barnaföderskan.
 - f. Ävenledes den hämmade utdunstningen: när man från ett varmt rum³² går ut i kylan och de hittills öppna svettporerna genom den kalla luften sammandragas, känner man frossbrytningar, vilket icke sker, när porerna äro mindre öppna.
 - g. Då vi bli retade skälva vi i hela kroppen och blekna, ty porerna draga sig tillsammans och utdunstningen hämmas.
 - h. Härav drager jag den slutsatsen (a—g), att frossbrytningarne äro tecken på ett tvunget kvarhållande av sådant, som naturen vill utdriva och avsöndra.
56. Följande symtom vid frossa bevisa, att sådana delar kvarhållas (55 d), vilka böra avsöndras genom huden, och sålunda även utdunstningen (54):

- a. Hudens torrhet.
 - b. Blekheten, då blodet går till kroppens inre delar.
 - c. Matledan, den bittra smaken och slemmet på tungan, vilka alltid åtfölja en hämmad utdunstning, vilket läres av *Statica*.
 - d. Mattigheten och kroppens ovanliga tyngd, se SANCT.³³ *Stat.* I: 9, 10, 11, 17, 28, 115.
 - e. Huvudvärken: SANCT. II: 17, IV: 36.
 - f. Svett framkallas alltid av en häftig orsak. SANCT. V: 3.
 - g. Den stora urinmängden, ty de många uttömningarne och den vanliga utdunstningen kunna icke samtidigt hindras. SANCT.
 - h. Gäsbandet, liksom hos personer, som länge vakat, ty under vaka hindras utdunstningen.
 - i. BOERH. *Inst.* 779 jämte 778. En undertryckt utdunstning har samma symptom, som orsakas genom yttre anbringande av något kallt.
 - j. Härav sluter jag alltså, att utdunstningen, och samtidigt andra till avsöndring genom huden lämpade delar, bliva vid frossa våldsamt hämmade.
57. Man angripes alltså av frossa, utdunstningen må ha hindrats på ena eller andra sättet (56), om samtidigt den primära orsaken (§ IV) förut finnes i kroppen, eljest icke.
- a. Kylan (14, 15) tillsluter svettporerna, särskilt om kroppen först blivit utmattad genom för stark svettning (16) synnerligast om kylan tillika är fuktig.
 - b. Föda som medför försenad utdunstning, t. ex. färsk fisk. SANCT. III: 91; för kraftigt närande föda. SANCT. III: 45, 46, 48, t. ex. färsk mjölk, ägg, fläsk, SANCT. III: 13, 24, meloner³⁴, s. st. 25.
 - c. Öl, särskilt Stockholmsöl, vilket dagen efter kvarlämnar en bitter och slemmig smak i munnen (56 c). Likaså nybryggt, icke utjäst öl (på svenska Tunnkanna)³⁵, vilket avsätter i blodet en jord- eller vinstensartad botten-sats och ökar orsaken, såsom jag vet har hänt N. L.³⁶
58. Därför avsätter sig också i urinen hos febersjuka en tegelröd botten-sats, d. v. s. ett i kroppen berett lerartat pulver.

VI. NATURLIG KUR

59. När man vet orsaken till sjukdomen och orsakens natur, bliva indikationerna självklara; man måste nämligen:
1. Bruka sådana medel, som driva ut inifrån eller utspänna kärlen.
 2. Hudens svettporer måste öppnas genom värme.
 3. De leraktiga partiklarna måste förtunnas genom vätska.
 4. Mjölksaften får icke alltför mycket anhopas.

60. Dessa indikationer och regler följer naturen alltid noggrant, och det är i läkarekonsten en gyllene regel att alltid hjälpa naturen dithän den själv strävar att gå och att aldrig handla mot naturen.
61. Naturen använder en särskild metod att åstadkomma en utdrivning; hon börjar med stark kyla och frossbrytningar, varigenom utdunstningen blir ännu mera hämmad; härav bliva blodkärlen i högsta grad uttänjda och utvidgade, varför, sedan den efterföljande hettan öppnat de avspärrade vägarne, de inspärrade safterna med så mycket större kraft utdrivas. På detta sätt tillgodoser naturen den första indikationen.
- a. Medicine doktorn och assessoren JOH. ROTHMAN³⁷ omtalar i *Diss. de Peste Stockholm.* § 22 ett liknande fall. År 1710 i slutet av nov. hade pesten i en by i Roslagen borttryckt allt folket utom en ung flicka; en ung bonde hade begivit sig dit i förhoppning att få gifta sig med flickan, men insjuknade plötsligt i pesten; när flickan märkte detta, ledde hon friaren till närmaste källa, avklädde honom fullständigt och översköljde hela hans kropp med kallt vatten, klädde därefter på honom en päls, förde den halvdöde ynglingen till en het bastu [*hypocaustum*] och lade honom på en bänk; efter en timme kom han i stark svettning och blev frisk. Kort därefter kunde fästmannen göra sin käreasta samma tjänst tillbaka.
 - b. På ett liknande sätt skola folken vid Niger, enligt vad HOFFROK³⁸, som varit i Afrika, berättar, botas från koppor utan att använda något annat medel.
 - c. Finnarne gå, för att de må svettas så mycket mera, från badet direkt ut i kölden och sedan åter i badet (25).
62. Hettan eller kroppens inre uppvärmning öppnar utsöndringsgångarnas mynningar, vilka av kölden sammandragits, fördelar och bereder lerpartiklarne, så att de bliva mindre sega; därför iakttages en av hettan framkallad kris genom urinen. Detta är den andra indikationen.
63. Svetten (56 f) avleder med fart de slemmiga och sega partiklarne och för att göra dem lättflytande eftersträvar den genom hettan uppkomna törsten ett medel att föra ut svetten, vasslan och blodet enligt den tredje indikationen.
64. Matledan (56 c) är icke skadlig, ty den uppstår för att motverka att näringssaften alltför mycket anhopas och för sent utsöndras (57 b) samt blir till hinders, enligt den fjärde indikationen.

VII. DIETISK KUR

65. Jag har merendels enbart genom diet botat många av denna sjukdom angripna personer, som anlitat min hjälp, med användande någon gång av ytterst få läkemedel. Men all omsorg är gagnlös, om man icke

samtidigt aktar sig för den anförda orsaken (§ IV), nämligen det leriga vattnet, vilket erfarenheten så ofta bestyrkt.

66. Den skyddande dieten består däri, att man undviker alltför närande föda (64), skyddar sig mot köld (57 a), motionerar kraftigare (59 1) och sover längre än vanligt (56 d).
67. Den botande dieten har jag med gott resultat förordnat på följande sätt:
 - a. att kläda sig varmt;
 - b. att fasta så länge som möjligt. Jag vet, att flera blivit botade endast genom en tre dagars fasta (64).
 - c. att helt och hållet undvika sådan föda, som skänker för stark näring men medför försenad utdunstning (57 b).
 - d. att dricka så mycket man behagar (59. 3), dock icke för mycket på en gång, helst fullständigt rent vatten eller svagdricka, blandat med rhenvin (59. 1).
 - e. dagligen före paroxysmen, efter att förut hava intagit ett glas gott vin eller annat svett drivande medel, promenera ungefär en halv svensk mil (om de äro vana vid ansträngning), till dess hela kroppen blivit svettig och den vanliga tiden för anfallet gått förbi; men för alltför häftig rörelse måste de akta sig väl.
 - f. Dem, som icke äro nog starka att promenera, ha svett drivande medel (59. 1), fasta (59. 4) och bad (59. 2) hjälpt.
68. Ehuru väl somliga anse att man vid frossa bör sky kärnmjök som pesten, så har jag icke blott tillåtit den utan tillrätt somliga att använda den efter smak, emedan jag sett många som genom den lyckligen återvunnit sin hälsa, fastän det skett på grund av lönlige råd.

VIII. DOGMATISK KUR

69. Laxermedel hämna frossa, emedan det överflödiga (57) avgår med avföringen, men samtidigt förhindras även utdunstningen (56—57). Febern upphör ofta härav, men kommer som oftast tillbaka inom kort tid, se SYDENII., p. 59.
70. Kräkmedel äro mycket nyttigare, ty genom kroppens konvulsiviska rörelser vid kräkning röras även de minsta kärlen och befrias ofta från de partiklar (54) som tillsluta dem; särskilt om kräkmedlet är så kraftigt att den sjuke råkar i svettning (59. 3)³⁹.
71. Svett drivande medel tillfredsställa nästan alla indikationer (59. 1, 2, 3) och slå sällan fel, men om den sjuke icke undviker föda, blir han likväl ej fri från febern; se kuren hos SYDENII. *Process.* mitt på sidan 14, BOERII: *Appl.* 761.

Även bad åstadkomma en mycket god verkan, de förtunna safterna och göra de fasta delarne mjuka.

72. Att genom åderlåtning utdriva sjukdomen är en orimlighet, ty de fasta delarne förlora därigenom sin spänning och erhålla mindre utdrivande kraft; vanligen följer på en åderlåtning snart minskad utdunstning: vad som här sägs, gäller dock icke vid blodfullhet.
73. Mineraliska vatten äro för de febersjuka mycket nyttiga, ty de tillfredsställa alla indikationernas krav (59); genom vattenhalten utspäda de, genom sin järnhalt reta de, genom sin mängd lösa de och genom sin kyla driva de urinen. Slutligen understödjas de överallt med diet och motion.
74. Somliga förorda varm dryck i form av te, kaffe eller ölost [*Zythogalum*], men enligt min åsikt är detta skadligt, ty all varm vätska, som nedkommer i magen, uppmjukar kroppens fasta delar och gör utdunstningen långsammare, ehuru väl man i allmänhet vid febrar håller mycket på varm dryck.
75. Skarpa medel förändra ofta en frossa till en ihållande feber. Jag såg i Östergötland i närheten av Vadstena ett läkemedel, som en kvacksalvare hade givit tvänne bönder, vilka voro sjuka i tredagarsfrossa, som härigenom förändrades till en dubbel endagsfrossa.⁴⁰ Läkemedlets smak var mycket skarp.
76. Att jordartade medel (t. ex. bolusarter, sigilljord⁴¹, lemnisk jord o. s. v., vilka alla äro lerarter) icke blott fördubbla febern, utan bana väg för vattusot, däri instämmer jag med WALDSCHMID⁴², ty om en lerart (76), lägges till en liknande (37), ökas verkan (§ V).

IX. EMPIRISK KUR

Det som icke den teoretiskt grundade beräkningen kunnat finna och som icke tidigare blivit försökt vid frossa, råkar ofta ett blint nödtvång på. Jag vill av sådana medel anföra tre olika slag: bittra, sträva och illaluktande.

77. Bittra medel antingen bortdriva med våldsamt kraft de hindrande partiklarne eller kila dem så fast, att de sedermera med största svårighet kunna bortskaffas. De skada därför i början av sjukdomen, när ännu många lerpartiklar finnas i kroppen; de förorsaka tillstopning och vattusot; de åstadkomma knappt något märkbart avbrott i febern, om denna varat länge. T. ex.
 - a. Kinabark, se härom alla medicinska författare.
Kinatinctur har varit ett mycket utskriket arkanum.
 - b. Askbark, ett vida sämre ersättningsmedel för kinabark.

- c. Malört, tusengyllenört, gentianarot samt rävkakor äro bittra och verka sasom sådana.
- 78. Sträva medel prisas mycket av somliga, men jag har hittills aldrig använt dem; dit höra alun och ättika.
- 79. Illaluktande medel äro om några specifika, de verka på den mänskliga kroppen i den mån de äro starkt svett drivande, t. ex.
 - a. Dippels⁴³ hjorthornsolja⁴⁴ eller renad hjorthornssprit, 30 till 40 droppar på fastande mage före paroxysmen och efterföljande 24 timmars sömn, hjälper ofta. Obs.! en sovande utdunstar dubbelt så mycket som en vaken⁴⁵, SANCT. IV: 19, dessutom tager kroppen under sömn ej till sig någon näring.
 - b. Bruket av dyvelsträck⁴⁶ har jag lärt av SANCTORIUS och erfarenheten har bekräftat teoriens sanning.
 - c. Vitlök⁴⁷ användes mycket ofta av bönder och är ett ersättningsmedel för det nyssnämnda, sådant det nu är.
 - d. Träck av mus, svin och hund⁴⁸, av vilka det sistnämnda är ett sedan gammalt känt medel, det mellersta brukats i Norge, det första av en viss kvinna såsom stora och som man trott osvikliga arkana. De gillas icke av läkare, utan överlämnas åt kvacksalvare.

X. ANMÄRKNINGAR

- 80. Dippels teori om frossan avviker mycket från min; han tror, att tolvfingertarmen angripes av något frätande ämne och därav inflammation. Genom denna inflammation av tarmen sammandragas utförsångarna för gallan och bukspottkörteln, fyllas ånyo och uttänjas för att slutligen våldsamt öppnas och bereda väg genom tolvfingertarmen. Men när bukspottkörteln utmynnar direkt i tolvfingertarmen, så öppnar den sig tidigare och lättare och utgjuter i tarmens hålighet den länge samlade saften i stor mängd, varav enligt hans åsikt uppstår frossans första stadium med kyla och frossbrytningar. När bukspottkörteln är tömd, erhåller gallan friare utgång genom sin böjda kanal, men emedan gallan är bitter och skarp samt genom anhopningen blivit ännu skarpare, så upphettar och retar hon ännu mera den inflammerade tolvfingertarmen. Härav uppstår andra stadiet med hetta.
- 81. Liköppningar av i frossa avlidna hava visat, att tolvfingertarmen (80)⁴⁹ icke varit inflammerad vid denna sjukdom.
- 82. De färgade excrementerna vid frossa motsäga en förstoppning av gallgången (80).
- 83. För att förklara de på bestämda tider kommande paroxysmerna vid frossa är icke nödvändigt att fly till Dippels teori (80); ty om någon kunde angiva orsaken till att kvinnans menstruation och aptiten åter-

komma på bestämda tider, så skulle han icke få svårt att ur min teori förklara frossanfallen; ty de förklaras bäst ur systemet för utdunstningen.

84. Observation. En viss person insjuknade i en tertianfeber och använde förgäves ett flertal läkemedel, varav uppkommo så svårartade kräkningsanfall, att han icke fick ner en enda droppe läkemedel, ej heller den ringaste föda. All dryck kvarhölls i magsäcken, men då denna fyllts genom flera lätta klunkar, kräktes alltsammans åter upp. Jag hämtades slutligen till den sjuke och försökte åtskilliga in- och utvärtes medel, som pläga fördriva kräkningar, men allt var förgäves. Jag gav honom alltså 25 droppar Dippels hjorthornsolja, som han också försökte kräkas upp men nu fick behålla. Efter en halv timme överfölls han av ett häftigt yrande, som dock efter en kvart på ett ögonblick upphörde med en riklig svett över hela kroppen. Från den stunden var den sjuke så frisk som om han aldrig haft någon feber, endast en mattighet kvarstod under några dagar.

NOTER

¹ *Iter lapponicum*, 2:dra uppl., Uppsala 1913, s. 219.

² *Iter lapponicum*, s. 250.

³ *Ungdomsskrifter*, I, s. 10.

⁴ *Ungdomsskrifter*, II, s. 375 o. 376.

⁵ I *Egenhänd. ant.* säger L. $\frac{13}{21}$, vilket tydligen är skriv- eller minnestfel.

⁶ Det enda autentiska av den gamla högskolan är sannolikt den i praktfull barock skulpterade dubbelkatedern, som ännu finnes kvar på rådhuset, med Oraniernas örnar och Harderwijks lejon i vapenskölden. — *Se. Linné-Sällsk. Årsskr.*, årg. XII, 1929, s. 98, m. avbildning av katedern.

⁷ Reproducerat hos BRYK, *Linnaeus im Auslande, Nachtrag*, 1924. (Nu i Sv. Linné-Sällsk:s museum.)

⁸ Bref och skrivelser, I: 5, s. 249.

⁹ BRYK, *Linnaeus im Auslande*, s. 113.

¹⁰ Avhandlingen är dedicerad till preses och assessorer i collegium medicum: J. H. VOLLHUN, J. C. NORDENHEIM, O. RUDBECK FIL., J. ROTHMAN, C. ALSTRIN, K. STOBÆUS, J. MOREUS, C. SOM och N. ROSÉN. — *HULTH. Bibliogr. Linn.* s. 2, kompletteras med: Traduction: Von der Ursache der Wechselfieber. — *Anserles. Abhandl.*, 3, 1778, s. 1—23. (Motsvarande uppgift å sid. 107 strykes.) Se även: J. SABRAZÈS, *Linné et les fièvres intermittentes* (Actes de la Société Linnéenne de Bordeaux, T. 70, 1917—18), s. 77—87. — Les medsökande 1741, J. G. WALLERIUS, angrep denna avh. särskilt skarpt i sina *Decades binæ thesium medicinalium*.

¹¹ *Beskrifning öfver stenriket*, Uppsala 1907, s. 77.

¹² FRIES, *Linné*, I, s. 208.

¹³ Resp. PETRUS C. TILLÆUS, som själf nämner sig 'auctor'.

¹⁴ THOMAS SYDENHAM, *Englands Hippocrates* 1624—1689, *Observationes medici circa morborum acutorum historiam et curationem*, London 1676.

¹⁵ Linné har skrivit 'campestris', vilket tydligen är fel för 'sylvestris'. Jfr § 40.

¹⁶ Som bekant menades vid denna tid därmed både n. v. Västerbotten och Norrbotten.

¹⁷ *Osmerus eparlanus* L. = nors.

Auktorsnamnen åsyfta: PETRUS ARTEDI, Linnés studentkamrat och vän, f. 1705, drunknad i Amsterdam 1735. — G. RONDELETIUS (1507—1566, läkare och professor i anatomi i Montpellier): *Libri de Piscibus marinis* (Lugd. 1554). — CONRAD GESNERUS (1516—1565, framstående naturforskare och läkare i Zürich): *Nomenclator aquatiliū animantium*. — ULYSSES ALDROVANDUS (1522—1605, naturforskare och läkare i Bologna). — JOHN RAJUS eller RAY (1627—1705, naturforskare i England): *Synopsis methodica avium et piscium*. 1713.

¹⁸ »Upsala luften är ohälsosam af den sumpiga marken. År 1754, då 'Upsalafebern' gick som våldsammast, var luften tjock och stinkande. Man kunde från slottsbacken se den stinkande dimman över Upsaladalen. LINNÉS *Dietetik*, 1907, s. 31.

¹⁹ »Lapparne bära alltid med sig en stor slef, med hkn, så snart de blifwa torra och heta, de dricka watn att swalka sig med, utan frucktan att blifwa siuka. Jag gjorde äfwen sa.» *Iter lapponicum*, 1913, s. 133.

²⁰ »Jag undrade och ännu mehr än undrar, huru det stackars folket kan lefwa allenast wid fisk. Somlig kokes färsk, somlig torkas och kokes, somt torkas och på ett trä spet, mot elden satt, stekes. De steka honom wähl och koka sin fisk bättre och mehr, än jag någonsin någon sedt. De hafwa aldeles ingen supesmat mehr än fisk sod och dett aldrig annat än pura watnet, uti hkt fisken kokas. Slår fisket felt, kunna de ej skaffa sig någon bijt.» *It. lapf.*, s. 61.

²¹ »Här brukas om sommaren segmjölk, hkn så sker. Då man yster och tagit bort osten, slås waslan uti ett käril och låter så stå och syras en tijd. Så snart man härnäst gör ost, slås äfwen serum helt lium på den andra syrade och så continueras, doch skall han intet slås på het, utan lium. Detta står ju längre, ju bättre, bliwer så segt, att man kan draga henne som en sträng från den ena väggen till den andra; ja, om man slår ett käril fullt och sätter i källaren, så att minsta droppe komer att gå uth, rinner hela kärilet uhr, tanta est cohesio particularum, giömes till wintren.» *It. lapf.*, s. 26.

²² »Ser tu på notas classicas, på tändren, på manus et digitos, så lærer tu snart finna, huru ganska nära släkt wi äro till Babianos et Simias, ja satyros silvestres: Se på om de icke äro carnivora, de sluta hela swaret.» *It. lapf.*, s. 122.

²³ Hos Linné felaktigt: 22.

²⁴ »Notabelt är att i hogkomma, det eländiga folkets miserable condition, som då de bäst tänkt conservera lifvet, snarast destruera detsamma. De alla, som söka sitt förnämsta uppehälle genom slipstens handteringen, hinna sällan öfwer 20, 30 à 40 år. Ty stennmjölet, ehuru mesta delen drages up genom skorstenen, kommer dock en stor quantitet genom de alltid väderdragande lungorna in uti *bronchiis* och *cellulis pulmonalibus*, der det vidfästes af den slem och vätska de alltid äro befuktade med, af varmen bakas tillsammans; och som det ej kan smälta, växer till *tophos*, som obstruerar blåsorne, hvaraf blir bölder och rätt *phthisis*. Häraf dömmar folket straxt, när någon rosslar i halsen och rycker på axlarne, att han redan intagit den kalk, af hvilken han går i det tysta. De mena och sjelfwa, att deras fatum ej dependerar så mycket af slipstensmjölet, som mer af det vatten de dricka under arbetandet, hvilket stannat i grufvan och tagit med sig några skadeliga particlar. Än mer då de svettiga och varma dricka det kalla höstvattnet.» *Iter dalecarlie*, s. 255.

²⁵ »Omberg. Kalk fanns här mycken och stenbrott var på västra sidan. Ett par bäckar runno öfver landsvägen med ett hvitaktigt vatten, allt hvad *non vivum* låg på botten, var *stalactites*. Vattnet dracks dock, smakade sött.» *Iter ad exteros*, s. 376.

^{25a} Hos Linné felaktigt: 55.

²⁶ »Den gamla traditionen, att helsingsboarne aldrig skola hafwa frossan är af intet värde, ty uti hvar socken jag frågat, har en hehl hop haft henne, doch är hon ej aldeles gemen.» *Iter lappon.*, s. 15.

²⁷ Pastorn vid svenska församlingen i Wicacao, sedermera prosten och kyrkoherden i Hiedemora, AND. SANDEL. Enl. anteckningar i *Iter ad exteros* gästade Linné denne under resan

söderut. Söner till honom voro BENJAMIN SANDEL, en av Linnés följeslagare på Iter dalecarlicum såsom »Oeconomus, Räntmäster», och PER SANDEL, om vilken Linné antecknade: »opponerade jag 26 Mart. 1729 under en Disputation pro stipendiarii Regiis hkn Prof. Rogberg höll *de motu sanguinis* på Acad. Gustaviana. Resp. Petr. Sandel.»

²⁸ FRIEDRICH HOFFMANN (1660—1742), professor i Halle, en av sin tids främsta medici. Ett av hans många arbeten är *Medicina rationalis systematica*, 9 vol., Halle 1718—1740.

²⁹ JOHAN MORÆUS 1672—1742, bergslagsläkare och stadsfysicus i Falun, titul-assessor i Collegium medicum, Linnés svärfader. »Var säkert af Swenska Medicis, på sin tid, en ibland de käckaste och lyckeligaste, därför han ock ägde stor tillit och mycket förtroende i sin praxi medica.» L. i *Minne af J. Morci . . . lefnad*, Vet.-Akad. handl., 3, 1742, s. 302.

³⁰ »Krukomakare blifwa bleke, edemateuse i benen af lerstampningen. De bli ock *cachectici* af *humiditate loci*, som kyler och slappar fibrarne.» *Diet.*, s. 70.

³¹ HERMAN BOERHAVE, »Hippocrates redivivus», (1668—1738), professor i medicin, botanik och kemi vid universitetet i Leyden, Linnés inflytelserike gynnare. *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis*, 5te och sista uppl. utkom Lugd. Bat. 1737.

³² »När den, som sitter jämt uti en kammare, kommer ut, så attraherar kroppen kalla luften, därför rys han och mår illa.» *Diet.*, s. 50.

³³ SANCTORIUS SANCTORINUS (1561—1636), prof. i Padua, förf. till det berömda arbetet *Ars de Statica medicina* (1614), »hwars bok jag kysser», säger L. »Han war af så swag hälsa i början, at han aldrig tänkte hinna till 30 års ålder men genom en god diät bragte han sin tid nästan till 100 år. *Regula Sanctorii*: Om man alltid kunde behålla kroppen vid samma tyngd, skulle man alltid wara frisk. När man blir tung i kroppen och wet ej, hwaraf det kommer, så är det ett förebod til feber, ty en sådan tunghet i kroppen kommer antingen af transpirationens hindrande eller af tung luftts attraherande, som förorsakar feber.» *Diet.*, s. 34.

³⁴ »Meloner. Gör litet nutriment, böra ej ätas för mycket, och bör man akta sig, att man ej fryser derpå, emedan transpirationen derigenom hindras etc. N.B. Ordsaken, at så många dö af frukter, är allenast den, at de äta dem för mycket och omogna. Men ätes frukt, då hon är mogen och i måtlighet, är hon den hälsosammaste och naturligaste spis.» *Diet.*, s. 188. Under sin vistelse i Holland insjuknade L. i frossa, vartill han på sin ålderdom ansåg orsaken varit, att han »åt hwar dag en melon, ty meloner förtaga respiration». FRIES, I, s. 241. 'respiration' troligen hörfel för 'transpiration'.

³⁵ »Jag wet exempel på en, som af en enda tunnkanne fått en mjältsot, som än i dag, efter 15 år, lærer vara; ty det färskta drickat med jätten gör mycket wäder, utspänner *intestina*, som en gång utwidgade swårigen kunna hämta sig. Dricker någon färskt dricka eller 'buska' och dertill äter något annat, som gör wäder, han har swårt att undvika maran följande naturen.» *Diet.*, s. 110.

³⁶ Uttrycket torde böra tolkas som åsyftande någon viss frossapatient, angiven genom initialerna N. L. (om ej tryckfel föreligger för *N[omen] N[escio]*, jfr 84 nedan). Skulle möjligen menas *N[icolaus] L[innæus]*? Övers. i *Auserlesene Abb.* återger det »in dieser Stadt»; han torde väl fattat det som = *N[ostro] L[oco]*; en sådan förkortning synes dock ej vara bruklig. *Red.*

³⁷ JOHAN STENSSON ROTHMAN 1684—1763, provincialmedicus och logices et physices lector i Växiö, Linnés lärare och välgörare under skoltiden. Han promoverades till med. doktor i Harderwijk 1713; han hade 1710 tjänstgjort i Stockholm som pestläkare; hans disp. handlade också om: *Observ. nonnull. circa nuperam pestem Stockholmiensem.*

³⁸ HOFFROK. Om denne resande har ingen upplysning kunnat vinnas.

³⁹ I originalet felaktigt: 39: 3.

⁴⁰ »Här voro tvenne karlar, som haft frossa, blifvit curerade, att de fått en *duplicem quotidianam* eller fröso 2 gånger om dagen.» *Iter ad exteros*, s. 375.

⁴¹ Namnet är uppkommet därav, att ämnet formades till kakor, på vilka intrycktes ett sigill av härskaren över Lemnos, turkiske storherren. Ämnet är en renad lera (aluminiumsilikat).

»Häraf är på Apoteken terra sigillata, bolus, arena lemmia; men de ha nu mist crediten, som är ganska wäl; ty alt ler bekommer en illa inwärtas. När lera om våren blandat sig med watnet, och man dricker däraf, märker man något som stadnat på tungan, som är syrligit, och gör henne sliprig, lerpartiklarne stadna omsider i magen, kunna ej solveras eller gå bort, hwaraf mycket ondt, ja äfven frossa kommer. Altså måste wi akta oss för lera.» *Beskrifning öfwer stenriket*, Uppsala 1907, s. 77. Dessa föreläsningar höllos ej senare än 1748, varav framgår, att L. ännu vid denna tid höll fast vid sin teori.

⁴² Antagligen J. G. WALDSCHMIDT, *Opera medico-practica*, 1707.

⁴³ JOHAN KONRAD DIPPEL (1673—1734), teolog och läkare, kom 1727 till Stockholm, där han anlätades som läkare av Fredrik I. På grund av radikala åsikter blev han genom ett riksdagsbeslut utvisad ur riket.

⁴⁴ Dippels hjorthornsolja (*Pyrolcum animale*) erhöles genom torr destillation av hjorthorn i form av en brunsvart, oljeartad vätska med obehaglig, stickande, vidbränd lukt; samtidigt erhöles hjorthornssprit (*Liquor cornus cervi*), en vattenhaltig, alkalisk vätska, utgörande en vattenlösning av hjorthornssalt och oljans lösliga beståndsdelar.

⁴⁵ »Då man sofwer, transpirerar man dubbelt emot då man är vaken, därför ej orådeligt att lägga sig och sofwa så länge man kan, då man är tung och ofrisk i kroppen; därmed kan man ofta mota en feber. *Diet.*, s. 35.

⁴⁶ *Asa foetida*, *Succus cyrenaiensis*, den ur den sårade roten eller nedre delen av stjälken utsipprade, i luften hårdnade mjölksaften av *Ferula*-arter, *Umbelliferæ*, Persien. »Luktar långt starkare än hwitlöken och Kämpfer säger, at då hon är färsk, luktar hon så starkt som 100 skålpund hos oss. Hon är en *planta umbellata* och växer i Persien. Hon kallades af de gamle *Sepium* (antagligen hörfel av upptecknaren, ty namnet var *Silphium*), i medeltiden *Succus Cyrenaiensis* och nu *Asa foetida*, som är ett och det samma. Hon promoverar digestionen, styrker magen på gamla gubbar, som äro kalla och pussiga af sig, drifwer wäder, och rekommenderas därför för fruntimmer, som ha moderspassion. Kämpfer säger, at hon förtär matleda och exciterar *venrem*.» *Diet.*, s. 180.

⁴⁷ Vitlök jämnställdes förr med det berömda teriak och kallades bondeteriak.

⁴⁸ Om bruket av träck se *Sw. Linné-Sällsk. årsskr.*, ärg., IV, s. 8; IX, s. 37, samt *Svensk Farm. Tidskr.*, 1923, s. 530.

⁴⁹ I originalet felaktigt: 30.

LANDSKAPSBILDEN I LINNÉS SKÅNSKA RESA

Föredrag vid Svenska Linné-Sällskapets sammanträde den 28 november 1932

AV

ÅKE CAMPBELL

LINNÉS SKÅNSKA RESA SOMMAREN 1749, DEN SISTA AV Linnés på offentligt uppdrag företagna resor i vårt land, var till sin planläggning ett uttryck för tidens aktuella problem- och idébildningar. Dagboken, resans bestående resultat, kom också att innehålla en mängd inlägg i den pågående diskussionen, framför allt rörande lantkulturen och de ekonomiska frågorna.

Ungefär vid denna tid — mitten av 1700-talet — skedde strömkantningen i den ekonomiska uppfattningen: merkantilisterna med sitt krav på statens förmynderskap över näringslivet och sitt ensidiga gynnande av industrien hade visserligen ännu vind i seglen — men den började mojna av. Nya intressen höllo på att bildas för att snart söka sig uttryck utefter helt andra linjer: ett samhälles välstånd beror av jordbruket, den enda näring som kan anses i egentlig mening produktiv. Med denna teori förbands gärna en önskan att bereda näringarna större frihet. Detta fysiokratiskt färgade program fick många anhängare, inom mösspartiet i synnerhet. Men vad alla kunde vara ense om var, att det framför allt gällde — för att finna lindring i tidens ekonomiska kriser — att söka uppsåra, utforska och utveckla det egna landets naturliga tillgångar.

När överhovintendenten CARL HÅRLEMAN i ett till riksdagen 1747 inlämnat memorial väckte förslaget om att låta Linné företaga en resa i Skåne, motiverade han detta med att framhålla nyttan av ett lands rätta kännning. Hårleman hade själv i Skåne funnit gips, »som nu köptes från utlandet, så att härför snart en tunna guld årligen gick ur riket». Linné borde eftersöka detta såväl som finare flintor, varpå landet årligen

förlorade 1,200 daler kopparmynt. Han skulle taga reda på varest valnöt-träd med fördel kunde planteras och oxel, ty dessa träslag behövdes till gevärskolvar. Örterna skulle studeras, ty färgerierna borde hållas med inhemskt färggräs liksom apoteken med inhemska medicinalväxter. Linné skulle också undersöka mineraler, kanske finna stenkol och malmer. Här kommer det starka intresset för industrien fram. Men även intresset för jordbruket var på många håll redan nu levande. Ej minst hos Hårleman. Till landets rätta kännning hörde, enligt hans mening, kunskaper om jordmånen och klimatet, som »leda till åkerbrukets uppodling och ängsskötselns förbättring», som Hårleman uttryckte sig.

Hur tidens vetenskapliga intressen voro engagerade i Linnés resor har av RUTGER SERNANDER berörts i ett föredrag 1920 i Svenska Linné-Sällskapet (*I Linnés fotspår*, tryckt i Sällskapets årsskrift 1921) och även på annat håll.¹ Dessa samma intressen ha ytterligare fått belysning genom *Kilian Stobci instruktion för en forskningsfärd i Skåne 1729*, som publicerats av ARVID HJ. UGGLA i Svenska Linné-Sällskapets årsskrift 1932. De märkliga synpunkter, som i detta sammanhang framkommit, skola här förbigås. Dock med en anmärkning. Är ej den parallellitet, som här framträder mellan en epoks ekonomiska och vetenskapliga inriktning ett skolexempel på kulturutvecklingens enhetlighet — en enhetlighet visserligen ej av enkelt slag men kvalificerad, så att även mycket stridiga åsiktsriktningar där finna sin *coincidentia oppositorum*?

När kungl. archiatern Linné den 29 april 1749 (gamla stilen) på riksens höglovliga ständers befallning från Uppsala anträdde resan till Skåne, representerade han sålunda i hög grad tidens tankar och intressen. Nedkommen till Skåne gjorde han där en mångfald av ej blott vetenskapliga iakttagelser utan även praktiska rön till lantkulturens och industriens fromma. Forskningsresan har utilitistisk prägel. Linné liknar Skåne — och han tänker då på Skåne som de stora jordbruksslätternas provins — vid Flandern, föregångslandet i Europa på denna tid. Han finner att det är mycket att lära i Skåne. Men där finnas även åtskilliga brister i den skånska hushållningen. Så kommer, som ett förebud till de stora jordreformerna, Linnés anteckningar i resedagboken om hur nödvändigt det vore att låta lantmätarna skilja böndernas ägor åt, så att sädesodlingen kunde förbättras, vidare förslag rörande dikning, hägnader, plantering och en mångfald andra tekniska och ekonomiska råd. Här delar Linné tidens optimistiska tro på förnuftiga reformer i lantkulturen men även dess bristande insikt om att lantkulturen dock ej blott är en samling tekniska och ekonomiska detaljer utan en organisk helhet sträckande sig från klimat, jordart och växtsamhälle över odling och bebyggelse till samhällsliv och folkkaraktär.

¹ Inledningsord till *Carl Linnéi Skånska resa* utgiven av JÖRAN SAHLGREN, Stockholm 1920.

Alla dessa Linnés råd och förslag uppgingo i den följande tidens allmänna reformsträvanden, som fram mot 1800-talet resulterade i en av de mest ödesdigra och omfattande fredliga revolutioner, som väl någonsin gått över ett land: de stora jordreformernas genomförande. Därmed kan Linnés Skånska resa, i vad den rör de praktiskt-ekonomiska problemen, anses likviderad. Läger man så här till att Linnés vetenskapliga rön och teoretiska diskussioner, sådana de framträda i resedagboken, givetvis i allt väsentligt äro passerade av vetenskapen, synes Skånska resan ej längre ha att erbjuda annat intresse än det rent biografiska och lokalhistoriska.

Låt oss alltså lämna Skånska resan och gå till vår egen tids forskningsfält och upptaga problemen där till behandling! Men — det är just på dessa nya forskningsfält Linné behövs. Hans Skånska resa, liksom hans övriga resedagböcker, innehåller nämligen forskningsmaterial och synpunkter, som forskningen först nu hunnit fram till, som alltså först nu kunnat tagas upp till prövning och användning.

Skall i ett kort uttryck sammanfattande anges, vad det här är frågan om, kan man kanske säga så: landskapsbildens utforskning genom ett studium av dennas såväl natur- som kulturinnehåll, så väl dess nutida former som de former, som gått där förut. Detta fascinerande studium kan ge storartade inblickar i kulturföreteelsernas och naturföreteelsernas livsbetingelser. I konkreta helhetsbilder tecknas här kultureernas, folkens och ländernas historia i själva marktyperna med en fyllighet och åskådlighet, som inom kanske intet annat forskningsområde.

Av särskilt stor vikt för oss i vår tid är att — innan det blir försent — söka utforska och dokumentera det äldre europeiska bondelandskapet, som nu står inför sin fullständiga upplösning. Skola de landskapstyper, det här är frågan om, någonsin bli tecknade, analyserade och förstådda, är det vi i denna generation, som skola lägga grunden till denna forskning.

RUTGER SERNANDER har i sitt ovan omnämnda föredrag 1920 uttryckt denna tanke så: »Men vad vi veta eller med allt större visshet ana är, att den svenska natur, som en gång mötte Linnés falköga och som bildade den fasta grundvalen för hans stolta forskargärning, den faller nu med rasande fart samman och kan endast återkonstrueras av den nu levande generationen.» — Och på liknande sätt är det, om vi från naturinnehållet i landskapsbilden vända oss till dess kulturinnehåll: överallt träda den moderna kulturens linjer fram i landskapet, förändrande, omvandlande, medan de gamla linjerna upplösas.¹

Nästan överallt i Mellaneuropa möter oss numera ett landskap, som

¹ Betydelsen av att historiskt-arkivaliskt material just nu studeras i jämförelse med ännu levande material av landskapsbilder och folktradition har framhållits av Å. CAMPBELL i *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*, 1928, s. 5 f.

för icke så länge sedan var präglad av natura- och självhushållets mångsidighet och naturbundenhet, men som nu i stor utsträckning frigjorts från naturen tack vare agrarisk och forstnässig teknik. Nästan överallt förvärvshushållets marker: den specialiserade varuproduktionens enformiga åker- eller skogsarcaler, där ej utvecklingen redan nått fram till farmlandskapets former — en sädesproducerande fabrik under bar himmel.

Var i Mellaneuropa — mellaneuropeiska lövträdsområdet — träffas numera det primitiva bondelandskapet med dess treklang av åker, boskap och skog, som spåras i de äldsta reseskildringarna, det äldsta kartmaterialet, det tidigaste landskapsmåleriet? Var möter det av urgammal odlingstradition organiskt framvuxna landskapet bestående av naturliga betesmarker, vidsträckta lövängar, helt små ensädesåkrar, skogslyckor, risgården, jordvallar, hamlade pilar eller popplar och andra utslag av primitiv humanisering? Och kan man vänta att någonstades påträffa några relikter av det germanska kulturlandskapets urformer motsvarande den germanska jordbrukskultur, som CESAR eller TACITUS skildrat? Att finna och dokumentera sådana relikter skulle dock vara av mycket stor betydelse för förståelsen av germansk kultur och historia.

E. O. ARENANDER har i sin uppsats *Germanernas jordbrukskultur omkring Kristi födelse*¹ sökt tolka Tacitus' framställning om den germanska jordbrukskulturen — det svårtydda 26:te kapitlet i *Germania* — genom att hänvisa till områden i vårt land med ännu i sen tid bevarad primitiv jordbrukskultur. Det är Norrland, som Arenander sålunda framställer som ett reservat för germansk jordbrukskultur. Möjligen finnes, anser han, i mera avlägsna skogsbygder av Svea- och Götaland spår av en oavbruten gammaldags jordbrukskultur, men mestadels äro därstädes alla spår av det gamla jordbruket undanträngda av det moderna växelbruket. Däremot har den gamla jordbrukskulturen bibehållit sig i Norrland, där den fria bondebefolkningen härskat ostört och i sin konservatism bevarat det gamla ända in mot vår tid. »Där, om någonstades, ha vi att vänta spår av den jordbrukskultur och annan kultur, som rådde överhuvudtaget i Germanien i sin helhet på Tacitus' tid.»²

Arenander har emellertid uppenbarligen förbisett det förhållandet att jordbrukskulturen inom nordeuropeiska barrskogsområdet har haft helt andra såväl naturliga som historiska förutsättningar, än jordbrukskulturen inom de mera centrala germanska områdena, som tillhört och tillhöra det mellaneuropeiska lövträdsområdet. Det primitiva germanska kulturlandskapet här: skogsbrynet, den glesa naturliga lövängen öppnande sig mot heden eller stäppen, som av HOOPS ingående och övertygande skildrats i *Wald-bäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum*, har ingalunda sina

¹ Lugår i *Berättelse över det nordiska arkeologmötet i Stockholm 1922*.

² ARENANDER, a. a., sid. 92.

närmaste paralleller i det äldre Norrland. Men vi kunna gå till det äldre Skåne, närmare bestämt till mellersta Skånes risbygdsområden vid en tid, som ligger före 1800-talets stora jordbruksreformer, och skola då fånga åtminstone en skymt av de gamla germanernas landskap. Även i Baltikum och andra östliga utkanter av det germanska området torde förhållandet vara något liknande ännu i mycket sen tid.

Skåne under förra hälften av 1700-talet är i varje fall synnerligen gynnsamt för landskapsstudier av här åsyftat slag. En rikedom av forskningsmaterial erbjuder sig: geometriska kartor med kartbeskrivningar,¹ skattdägningsakter, skatteköpshandlingar, husesyner, landshövdingarnas riksdagsrelationer, jordbrukstekniska skrifter, ett flertal reseskildringar m. m.²

De fylligaste teckningarna av skånska landskapsbilder under denna tid äro emellertid de, som lämnats av lantmätarna i de geometriska kartorna samt av Linné i Skånska resan. Lantmätarnas och Linnés uppgifter och metoder ha visserligen varit alldeles olika, men resultaten kunna med stor fördel jämföras.

Linnés landskapsbilder erhålla emellertid ytterligare en omfattande kritisk komplettering genom lagmannen CARL HALLENBORGS kommentar till Skånska resan. Må vara att Hallenborg ibland är lokalpatriot, kritikast och även en aning spydig, hans noggranna uppgifter grunda sig dock på verklig inlevelse i de skånska, i synnerhet de sydsånska, förhållandena. Beviset härför kan hämtas i den mängd av ämbetshandlingar, syneinstrument etc., som Hallenborg lämnat efter sig i våra arkiv.³

Den första gruppen av landskapstecknande notiser, som möter i Skånska resan, är från sydsvenska högländets sluttningar ned mot Skåne och ge bilden av barrskogsområdets kulturlandskap, sådant det uppbyggt genom skogsbygdshushållning inom ett område i omedelbart grannskap till det mellaneuropeiska lövträdsområdet.

De mest karakteristiska kulturmarkstyperna här äro: svedjorna, tjärhyggets furuskogar och mulbetesmarkerna på utmarken samt på inägorna: vångarna eller ängagårderna bestående av en myckenhet löväng med några få ensädesåkrar insprängda här och var. Till gårdstomterna sluta sig gärna humle- och kålhagar.

Linné, som själv vuxit upp i denna skogsbygd och sålunda var väl förtrogen med skogsbygdshushållningens krav, förstod till fullo böndernas svåra ställning inför statsmakternas skogsvårdskampanj. I den för Linné så sorgliga tvisten med Hårleman angående svedjandet representerar Linné

¹ G. NORDHOLM, *Skånes geometriska kartläggning före storskiftena*, Svensk geografisk årsbok 1929, s. 104 ff.

² Å. CAMPBELL, a. a., s. 6 ff.

³ *Carl Hallenborgs Anmärkningar till Carl von Linnés Skånska resa* utg. av C. G. WELBULL i Historisk tidskrift för Skåneland, Bd 4, h. 7—9, 1913.

också den praktisk-ekonomiska insikten och objektiviteten, medan Hårleman är teoretikern och dogmatikern, som vill förbjuda allt svedjande såsom landsfördärvligt och stridande mot naturens allvisa ordning.¹ Linné föll emellertid undan för Hårleman, och på den 26:te sidan i Skånska resan, där Linné hävdade svedningens berättigande för vissa orter, ersattes partiet om svedjan med en framställning om gödslingen. Linné har emellertid på återresan från Skåne (s. 410 f.) utförligt beskrivit svedjan som marktyp och härvid framhållit bränningens ödesdigra verkan för vegetationens utveckling, då den utmynnar i ljungryarna. Svedjans speciella odlingsförhållanden beskriver han i en notis nedtecknad under färden mellan Berga och Vetlanda (s. 19): »Svedjor sågos ömsom om vägen kringstängde med smetveds gärdesgårdar, som allenast kunde uthärda tre år; ty första året sår Landtmannen här uti rofwor, det andra råg och det tredje året brukar han desse sine lyckor åt kalfwar och kor til bete.» Hallenborg anmärker härtill: »Rofwor sås intet i alla svedjor första åhret, ty de mesta nyttjas till rogsäde, och således har man för så mycken förderfvad skog ett starkt arbete, allenast ett åhrs gröda och sedan en förskiämd och af elden förtärd mark, sedan matjorden blifvit afsvedder och bortödder.»

Sedan gammalt var tjärbränningen jämte beக்கokningen en mycket viktig hantering i de s. k. furuskogsorterna, där tjärhygget också i hög grad präglade landskapsbilden. Furorna höggos på ena sidan av stammen, dock så att kärnan lämnades orörd. Kådan, som rann ur detta sår, avhögs i tunna spånor undan för undan. Men en fura, som på detta sätt mjölkats, bröts lätt av vinden och i dessa tjärhyggets skogar uppstodo därför karakteristiska vindfällen. Men Linné finner (s. 55) ej tjärhygget så alldeles förkastligt utan försvarar det liksom svedjandet med en hänvisning till skogens ringa värde på dessa orter: »Denna tjär-huggningen tyckes mig ej skada så mycket skogarna, som man sig allmänt föreställer: ty fast än några trän afblåsa så är dock båtnaden för Landtmannen och Landet ansenlig, helst på desse orter, där skogen är mer än tilräckelig, och endast eljest användes til swedjor.» Hallenborg däremot, som kallar sig skogsälskare och därtill även har en slättbos syn på denna liksom andra frågor rörande lantkulturen, värderar skogen som timmerskog och bränsleskog och han beskärmar sig också över tjärhygget och dess landskapsformer. Han antecknar: »En skogsälskare kan hisna, då han kommer ifrån Skåne in öfver småländska gränsen och får se de grufvelige stora fallar, afblåsta träd och i skogen nedliggande samt uprutnande timber och ved. Det ser ut på somblige stellen, som en med flit allmen förödning öfvergådt skogen mera af oväns hand än af landsens egne barn och hushållare.»

¹ *Bref och skrifuelser af och till Carl von Linné*, Afd. 1: VII, s. 144 f. Se även R. SERNANDER, *Hårleman och Linné's herbationer Upsalicenses*, Sv. Linné-Sällskapets Årsskrift 1926, s. 82 f.

Medan svedjorna och tjärhyggets skogar med sin prägel av rovdrift markerar motsättningen mellan natur och kultur, ger ängen, sådan Linné och efter honom HYLÉN-CAVALLIUS skildrat den från södra Småland, bilden av harmonisk samverkan mellan natur och kultur. Ängagärdet, lövgärdet, uppkommet genom en ordnad ängsodling, framstår som ett genom humaniseringen stiliserat stycke natur. I Stenbrohult antecknar Linné (s. 48): »Ängarne här på orten äro i samma gärde med åkren, som icke för sig själv är avstängd; de äro öfwerwuxne med åtskilliga Löf-trän och mycken Lind, men Barrträn, såsom Tall, Gran och En, tålas icke i dessa täcka ängar; Här gör myckenheten af sten både åkren och ängarna ojämna och swära.» Den märkliga uppordning av vegetationen, som här antydes, innebär att barrskogen förvisas till utmarken, medan lövträden vårdas på inägorna, vilket förhållande i Skåne motsvaras av bok på utmark och ek, lind och andra lövträd i vången. Lövträden i ängagärdet äro underkastade den ordnade ängsodlingen, som bl. a. kräver att träden underkvistas samt bli föremål för lövtäkt, lövbryte. Av lindarna flänges därtill bast (s. 50). Lövtäkten omnämnes helt kort i samband med humlegårdarna, som inom dessa skogboorter spelade en ej oviktig ekonomisk roll (s. 49): »Humlegårdarne äro icke anlagde med kupor, utan med ris, hwartil merendels tages fåre-ris efter de björke-kärfwor, som årligen samlas af björk til winterföda för fåren, och sedan fåren det torkade löfwet afätit.»

Som en prosadikt — ett ode till skogbolandskapets typiska bebyggelseform, den enstaka gården, dess typiska kulturmark lövängen och dess folkpsykologiska, moraliska innebörd — klingar anteckningen om idyllen Välje i Virestad (s. 41): »Vällje, war en bonde-gård söder om Wirestads kyrka, som öfvertygade oss at all sällhet icke alltid är hopfogad med mycken rikedom eller hög ära; ty här sågo vi Landtmannens snygga inrättning i husen, förnögda lefnad i Bonde-hyddan, behagelighet i umgänge, at förtiga gårdens belägenhet, då alla ängar mer liknade de härligaste Lundar och de täckaste trägårdar, än sig sjelfwa; sic parvo bene vivitur.»

En viktig kulturmarkstyp i barrskogsområdet har Linné ej berört, nämligen mulbetesmarken, klöveträdet, domböckernas fåmark, samt den närbesläktade beteshagen.

Dessa marktypers utvecklingshistoria har emellertid Hyllén-Cavallius på ett intressant sätt behandlat. Även om det av honom tecknade historiska sammanhanget, förutsättande en period av nomadiserande boskapskötsel, ej i allt kan hävdas, är dock hans framställning om boskapskötselns marktyper och odlingsteknik alltfjämt värd att uppmärksammas.¹

¹ MÅRTEN SJÖBECK har förtjänsten av att i diskussionen åter ha infört Hyllén-Cavallius' framställning i *Wärend och Wärdarne*. Även genom påvisande av annan äldre litteratur men framför allt genom framläggandet av egna i fältet gjorda rön har Sjöbeck fördjupat och berikat lövängskulturens problem. Se M. SJÖBECK, *Lövängen och dess betydelse för det syd-svenska bylandskapet*, Sv. skogsvårdsföreningens tidskrift 1932, s. 132 ff.

En mycket fyllig bild av odlingen av säd och rovor såväl på svedjelyckorna som på ensädesåkrarna lämnas av Linné (s. 35 och 423 ff.). Av de samtida kartorna framgår emellertid, att landskapsbilden endast i ringa utsträckning präglats av jordbruket. Det är boskapsskötselns marker, som förmedla den väsentliga kulturkaraktären. Proportionen anges träffande i en oration, som hölls i Smålands nation under Linnés presidium hösten 1749 av kandidaten SAMUEL KROK¹: »Man ser med förundran och grämselse deras (inbyggarnas i Urshult) betesmarker och hagar vara hela milen i omkrets, då däremot sädesgårdet föga bestiger sig till åtta tunnor i det högsta. Vid en sådan hushållning skulle de snart gå öfver ända, der ej jorden vore så fet och dräktig, och spannemålsbristen ej ersattes med en myckenhet av äng och mulbete, som gör att deras ladugårdar ökas och en fördelaktig boskapsskötsel likafullt drifves.»

Av områdets rena naturmarker har Linné ingående diskuterat en, nämligen myren. Denna utgör det ståtligaste naturinslaget i skogboarnas landskap. Ännu i dag ligger den mångenstädes orörd, som en frän protest mot humaniseringen, som annars erövrat all mark. Linné såg på myren med odlingsivrarens optimism (s. 53): »Således kunde denna Åsköa myra lätteligen afdikas och användas hel och hållen til åker och äng med en otrolig båtnad för Landtmannen.» Men Hallenborg är pessimistisk och invänder: »Det går sannerligen intet så lätt, det är gådt att raisonera. Jag tviflar åtminstone, att desse omtalde myror uti Småland stå att hielpas.»

Furuskogarnas områden i Skåne, furuskogsorterna, som det heter i ämbetshandlingar från denna tid, kom Linné aldrig att skildra. Såväl vid nedresan till Skåne som vid återresan tog Linné vägen över Loshult, Marklunda, Broby (se fig. 1) och kom sålunda att färdas just genom det lövträdsområde av huvudsakligen bokskog, som såsom en kil skjuter upp mellan Skånes östra och västra barrskogsområden. De skånska furuskogsorterna äro emellertid vad kulturlandskapet beträffar att betrakta som de sydligaste utlöparna av det småländska — och därmed också av det nord-europeiska — barrskogsområdet. Alla de marktyper och odlingsformer, som Linné skildrat från Småland, uppbygga även här kulturlandskapet. Det är ur denna synpunkt riktigt och värdefullt att illustrera Linnés teckning av skogboarnas landskap genom att anføra geometriska kartan och kartbeskrivningen för ett skogbohemman i Skånes östra barrskogsområde. I detta dokument, *Descriptio öfver Edema Gård uti Östre Göinge Härad och Örkened Socken* från 1696, träder oss tillmötes en odlings- och bebyggelseenhet, en organism av samordnade kultur- och naturmarker, som i stort sett är karakteristisk för hela det barrskogsklädda Sydsverige före den moderna epokens inbrott.

¹ SAMUEL KROK, *Tal om Urshults Pastorats Inbyggares seder*, tryckt i Stockholm 1768, s. 18 ff. Omtryckt i Småländska hembygdsböcker nr 1, utg. av N. WERNER.



Fig. 1. Nordöstra Skåne. Detalj av Buhrmanns Skånekaart av år 1684.
Originalen i Krigsarkivet.



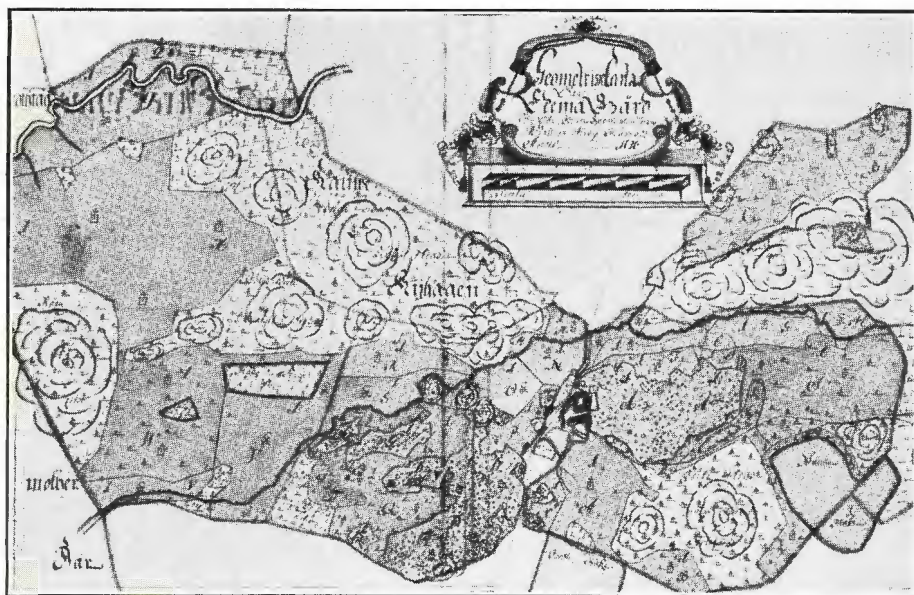


Fig. 3. Geometrisk karta över Edema gård, Örkeneds socken, Ö. Göinge härad, 1696.
Originalen i Lantmäteristyrelsens arkiv.

Denna geometriska karta visar Edema gårds inägor, vilka på geografiska kartan (fig. 2) återfinnas i det centrala partiet med beteckningarna: Änge-Wängen, Söndre Wäng, Norre Wäng, Ängar. På Burmanns karta (fig. 1) är socknens belägenhet i barrskogsområdet markerad med tecknet för kyrka och namnet »örken». Strax sydsydväst härom återfinnes gården »edema».

Märk hur starkt naturpräglade marker dominera landskapsbilden. Detta nordskånska kulturlandskap (»furuskogsorternas» landskapsbild) vid nordeuropeiska barrskogsområdets sydgräns kommer landskapstypologiskt sett mycket nära det huvudsakligen till jakt, fiske och boskapsskötsel utnyttjade landskapet i de övre delarna av barrskogsområdet, där fäbodväsendet ännu i sen tid härskat. I kartbeskrivningen till Edemakartorna omtalas förutom betesmarker även flera fiskevatten, som ge braxen, gäddor och något »småfisk». Jaktmarker nämnas ej, men jaktmarker ha även i Skåne spelat en viss roll för hushållningen i skogsbygden, eventuellt även för bebyggelsen (herrgårdarnas djurhage, djurpark och »vild-ban», i skogs- eller risbygd samt råkhagar på slätten).

Det linjespel, som här å fig. 2 och 3 framträder, är rakt motsatt det å fig. 4. Hägnadssystemet i skogsbygden är nämligen koncentriskt, d. v. s. slår en krets av hägnader runt omkring inägor (vångarna), avstängande dem från utmarken. På slättbygden äro hägnaderna radiärt ordnade, utstrålade från byn, lämnande yttre råkängarna öppna mot andra byar (jfr fig. 2 och 3 med fig. 4). Ägofigurerna i skogsbygden bliva också i hög grad naturbestämda. Mycket få geometriska former framträda här, medan geometriska ägofigurer dominera slättens landskapsbild. Flera rena naturmarker framträda å Edemakartorna.

Edema gård, som år 1696 befinnes vara ett helt enstaka kronohemman, anslaget till ryttmästareboställe, grundar sin hushållning och bebyggelse dels på inägorna, dels på utmarken, av vilka den senare arealen är mångdubbelt större än de förra (se fig. 2 och 3).

Inägorna (fig. 3) ha i korthet följande karaktär och betydelse. Den helt dominerande marktypen är ängen, som till största delen är upptagen av löväng. Helt öppna slåtterytor upptaga endast en mindre del av ängsmarken (sur mossbotten och madäng). Ängen är inrymd i tre vångar, Norre Wång, Söndre Wång och Änge Wången. Den består huvudsakligen av surstagg och skarp, stenig hårdvall, som är mycket svår att hösta. Björk, ek, bok, hassel och något fur utgöra trädbeståndet här. Ängvången rymmer uteslutande ängsmark. I de två andra vångarna finnas också åker till ensädesbruk, som dock upptager blott en mindre del av vångarna. Åkern säges i beskrivningen bestå av sand och ör, någon mullblandad grund jordmån samt stora stenrör och mycken jordsten. Den måste gödas vartannat år och sås tjockt och ger då i medelmåttiga år två och ett halvt korn efter kornet. Jorden brukas med årder, varför sättes ett par dragare.

Till inägorna höra vidare fyra humlehagar om 4,266 stänger samt en kålhage och en kryddhage med några små unga fruktträd, som ännu ej burit frukt.

På utmarken (fig. 2) ha alla lämpliga skogar använts till svedjebruk, varvid första året såtts rovor och andra året råg. Men »vad lägenhet finnes på gården till svedjeländ är förhugget, dels före herr Ryttmästarens tid, dels uti . . . men nu intet förrän unga skogen uppväxt, så därav kan havas någon nytta.»

På utmarken är även mulbete, men ganska ringa, då fäladsmarken till största delen består av stora backar med ljung och berggräs, så att kreaturen knappt kunna föda sig därav. Men till »getegång» finnes god lägenhet. Emellertid finnes även en vidlyftig hästhage till 6 å 7 hästar (se fig. 2) samt en ko- eller kalvhage (se fig. 3, Kalfve eller Kijhagen).

Utmarkens största ekonomiska betydelse ligger dock däri att den skogsmark, som uppenbarligen före ryttmästarens tid givit gården dess förnämsta inkomst, finnes här i två skogspartier. Den östra består av stor, sank böke- och ekeskog, som kan ge »skönt» byggningstimmer. Här påsättas också svin under ållonåren. Den västra skogspartien har ung, rank furuskog, varibland kan finnas en del till byggningstimmer. »Kan ock den fördel och nytta hava av samma skog med tjärbrännande, som dock ej vidare brukas än till gårdens förnödenhet.» Emellertid upplyser akten om att det enda, som på denna ort frambringas till försäljning är tjära.

År 1688 ha två gathus uppförts. Vidare höra till Edema Smedtorpet (nr 2) och Snugarp (nr 3). En begynnelse är alltså här gjord till en

större, mera komplicerad bebyggelseenhet. De olika habitationerna äro ännu endast löst förenade med varandra utefter vångarnas gränser. En antydning till vångalag, d. v. s. inägornas instängande inom ett gemensamt hägn, är därmed gjord.¹ Nästa steg i utvecklingen innebär, att två eller tre gårdar (eller torp) genom vångarnas sammanläggande helt förenas i vångalag, så som förhållandet för övrigt är i mycket stor utsträckning i detta furuskogarnas område.²

Inför den nu tecknade bilden av skogboarnas traditionsbundna hushållning och bebyggelse kan man ej undgå att fråga efter statsmakternas betydelse. Särdeles stor har denna knappast varit. Landshövdingen i Kristianstads län framhåller i sina riksdagsrelationer vid mitten av 1700-talet, hur han visserligen kontrollerat böndernas hushållning med furuskogen (tjärbränningen, svedjandet och timmeravverkningen), men ej kunnat hindra skogboarna i deras hushållning. I relationen till riksdagen 1746, då det i samband med statens skogsvårdskampanj var tal om att inskränka antalet sågkvarnar i furuskogsorterna, frambar också landshövdingen allmogens anhållan att få behålla sågkvarnarna, »att deras tillverkningar och avsalur ej måge hindras såsom deras endaste näring med timmers och bräders tillverkande, efter de för skogen äro skattlagde».

Det är tydligt att skogboarnas landskap ingalunda kan vara ett rent naturlandskap, utan ett kulturlandskap, där en särartad hushållning i århundraden, ja säkert årtusenden verkat. Den betande boskapen har i hög grad påverkat vegetationen. Här har vidare yxan varit ett viktigt landskapsformande redskap liksom även elden till svedjan, risnappen eller lövkniven till lövtakten, lien till höhöstnaden samt hackan eller årdret till den lilla skogslyckan eller ensädesäkern. Alla dessa redskap ha verkat här i skogboarnas landskap i ett slags växelbruk med svedja, skog och slätteräng i mycket långa omloppstider.

Av stort intresse vore att få klarlagt denna landskapsbilds folkpsykologiska motsvarighet. Linné har en antydning härom (s. 408): »Gyngarna (göingarna) äro av bägge könen et hyggeligt, muntert, tiltagset och wigt folk, och tyckes bondfolket här uti nästan öfvergå de andra af sin nation». CARL AUGUST EHRENSVÄRD, som bereste Skåne 1795, har emellertid efterlämnat en hel liten folkpsykologisk studie. Han säger bl. a., att näringslivet ger åt folket dess varelseton, ger dem en viss takt, ett visst handlag att känna och föra sig. Skogboarna föda sig av träarbeten. De äro således hantverkare och hos dem vilar jorden till skogen är all. »Här (i skogsbygden) voro alla gladast och muntrast jämförelsevis mot slättbonden,

¹ Om vångalag se Å. CAMPBELL, *Vångalaget i Skåne, en boskapskötselns samfällighet*, Skånska hembygdsförbundets årsbok 1933.

² Jfr Å. CAMPBELL, *Skånska bygder*, plansch 16, där detta förhållande är exemplifierat.

som är jordarbetare. — — Det händer att lantbrukaren blir inspärrad i vanan, då bergs- och skogsboar leva med opplyfta ögon.»¹

Linné färdades såväl på nedresan som uppresan mycket snabbt genom Skånes nordliga skogsbygder. Och han kom väsentligen blott i beröring med bokskogarna. (Se den här återgivna kartan fig. 1, där bokskogarna utefter Linnés väg Loshult, Osby, Broby, Kristianstad äro markerade i tydlig motsättning till furuskogarna i nordost.) Endast en gång berör Linné furuskogsorterna — på återresan, då han färdas från Lärkesholm över Bälinge mot Kristianstad (s. 390). »Tallen begynte visa sig i Bokskogarne på gränsen mellan Norra-härad och Västra Gytinge-härad, den wi icke sett på södra delen af Skåne; men hon försvann straxt. Således går Tallen längre åt söder än Granen, som ännu icke sågs; Tall- och Barrskogarne begynna jämväl inemot der Bok-skogarne slutas, at hwart och et land får sin förmon.»

Av landskapsbilder inom bokskogarnas område skymta i Skånska resan blott fragment. Linné talar ganska utförligt om ljungryarna, de av elden formade markerna, som lämna något litet gräs till slätter men för övrigt blott kunna tjäna som bete till fåren (s. 57).

Skogsökens och svinens landskap utgöres av bok- och ekskogarna, i vilka dock även ett icke obetydligt antal vargar ännu vid denna tid har sitt hemvist. »Skogs-Ök kallades här wilda hästar, som bönderna tilförne haft i myckenhet, men woro nu få, sedan wargarna ödelagt de mästa. Desse hästar, som födde sig mäst på boke-skogarne, höllo sig mycket rena och smärta; men woro derjämte så wilda, at bonden, som dem ägde, måste anlita sina nästa grannar, da de skulle fångas — —» (s. 61). Svinen på ollonskog — en fullständigt medeltida landskapsbild — skildras av Linné ganska utförligt (s. 407). Han nämner bl. a. att »då Bok-ållon blifwa ömniga, drifwas Swinen neder ifrån slätten, så wäl som från andra orter, på Bok-skogarna at gödas och derföre betalas til ägaren (av skogen) mycket ringa, ofta 10 a 12 styfwer stycket. Svinen släppas dit när frästen begynner om hösten — — Swinen lämnas på Bok-skogen til Jul-tiden, så at de må blifwa helt feta, hwaruppå de afhämtas och slagtas.»

Till svinskötselns landskapsbild höra även aplarna. Linné uppskattar emellertid ej utfodringen av svin med suräpplen, som han anser bättre ägnade till framställning av cider (s. 59 f.).

Betydelsen för landskapsbilden av de betande djuren får ej underskattas. På skogarna mottog man ej blott svin från främmande byar och gårdar i hundratal, ja, tusental utan även s. k. foderfålar, foderoxar, fodernöt på gräsgång. I synnerhet måste de s. k. utgångsöken, som gingo ute vintern över, ha förorsakat stor skada på den uppväxande skogen.

¹ C. A. EHRENSVÄRD, *Fem dagars resa i Skåne för att se och hämta rörelse och förargelse*. Samlingar till Skånes hist. etc. 1871, s. 7 ff.

De levde huvudsakligen av att beta bokknopp. Svinen återigen torde ha haft en viss gynnsam inverkan på skogen, då ollonen genom deras bökande kunnat nedmyllas.

Karaktéristiskt för förhållandena inom bokskogarnas område är att den fruktbarande skogen (bok- och ekskogen) i jordeböcker och fastebrev upptaxeras ej efter areal eller kubikinnehåll av trä utan efter det antal svin, varmed skogen kunde "på sättas". Den inkomst, som man genom svinen hade av skogen, var säkerligen i äldre tid på många håll högst betydande. Även utgångsöken hade, särskilt under medeltiden, givit god förtjänst.

Under de s. k. skogsåren, d. v. s. ollonåren, sågos sålunda ett mycket stort antal svin ströva omkring i flockar på utmarksskogarna. Dessa voro av gammalt i samfällt bruk, då aldrig några hägnader funnits mellan de olika byarnas eller gårdarnas skogar, som heller ej voro skiftade. För den samfällda betesgången — ej blott av svin utan även av annan boskap — svarade skogslaget, en säkerligen urgammal samfällighet inom boskaps-skötarnas område. I varje fall finner man att bebyggelsen med enstaka gårdar eller klungor av gårdar samt småbyar ordnat upp sig kring skogslagets skogar och andra betesmarker (fåladar), vilka marker utgjort, genom boskapsskötseln, inbyggarnas förnämsta inkomstkälla. Oftare än i furuskogsorterna lågo här gårdsklungorna och byarna även i vångalag med varandra, så att de hade sina inägor under gemensamt hägn (huvudsakligen till ängsmarkens fredande) och alltså även kunde ha samfälld betesgång för djuren i vångarna, sedan dessa höstats och skördats.

Av stor betydelse för hushållningen och även för landskapsbilden (vegetationen) var på sina håll försäljningen av timmer, bräder, ved och ris samt framställningen av lindbast och tillverkningen av hjul, laggkärl, träskor m. fl. former av träslöjd. Även kolningen och bränningen av pottaska, vilken senare Linné utförligt beskrivit (s. 407) har stämplat landskapsbilden på flera håll, varvid den traditionella skogshushållningen mycket noga ordnats för utnyttjandet av träden dels i vången, dels på utmarken.

Att Linné så snabbt färdades genom skogsbygderna låter sig lätt förklara. Skogsbygden var för honom det välkända, hemvanda. Han längtade i stället till de stora sädesbygderna, de trädlösa, genomkultiverade slätterna med deras kontinentalt präglade landskapsbilder, som skulle tillåta honom att göra jämförelser med vad han sett under sina resor i utlandet.

Redan vid Kristianstad menar sig Linné ha nått slättbygden, och han kallar området här för Östra slätten, varemot Hallenborg med rätta opponerar. Hallenborg inlägger i benämningen slätt samtidens och traditionens uppfattning av slätt såsom en kulturgeografisk företeelse: ett av intensiv odling (sädesodling i treskifte) utformat område, till sin kulturkaraktär motsatt skogsbygden. En verklig slättbygd möter Linné ej förrän han norr om Simrishamn når vad skåningen på denna tid kallade Österslätt.

Skånes största och mest utpräglade slättbygder skådar Linné för första gången från höjden av Romeleklint. Här uppe har han »den härligaste prospect ut åt slätten, så på östra, som besynnerligen på sudvästra sidan» (s. 165). På östra sidan räknar Linné 7 kyrkor, men i söder och väster utbreder sig den väldiga Västerslätt eller Lerslätten, som Linné kallar den, och här fangar blicken en mängd kyrkbyar och städer. Linné skyndar ned mot den stora slätten, som han möter vid Dalby. »Slätten», säger han (s. 166), »begyntes här wid Dalby och förestälte et Canaans land, betäckt med de härligaste åkrar och den skönaste säd så långt ögonen kunde se.» Detta slättlandskap lär han sedan närmare känna under sin färd från Lund till Malmö, Trälleborg och Ystad. Och han tar grundligt reda på allt, som rör slättbygdens odlingssätt, plogens, sädesodlingens kulturform. Han finner huru ägorna genom hägnader av vallar, som här kallas diken, äro fördelade i tre skiften: kornvången, rågvången och fäladen, som cirkulera efter ett system, treskiftet, som redan på 1100-talet måste ha varit känt i Danmark och Skåne och som tidigare hade blivit vanligt inom klostrens verksamhetsområden i mellersta och delvis norra kontinentala Europa. På bekostnad av ången, betesmarken och skogen gynnade det ensidigt sädesåkeri, som gav åkertionde, och förvandlade bondens hushållning från huvudsakligen självhushåll till huvudsakligen specialiserad varuproduktion.

Linné imponerades av de väldiga vidder av djupplöjd åker, som lågo här hägnade av jordvallarna. »Hwardera wången är stor för två a tre Kyrko-socknar, som ligga tilsammans, att spara det oändeliga arbetet med wallar och gärdesgårdar» (s. 173). Linné syftar här på det vångalag, som utvecklats på slätten och där behärskade byarnas hela arbetsliv.¹ Med sitt treåriga omlopp av sädesodling och fäladsbete gav det upphov till en särskild tidräkning för slättbygden — den sydsånske bondens olympiad, som senare NICOLOVIUS uttryckte sig. Slättens vångalag utgjorde en samfällighet, överordnad byn. En gång hade vångalaget säkerligen utgjort den kanske viktigaste tekniska och historiska förutsättningen för byalaget. Nu slöt det inom sitt system byar och gårdar samman till en högre enhet, som här på slätten blev identisk med bygden — bygdelaget.

Linné insåg, att det var detta vångalag på slätten, som utgjorde det väsentliga hindret för den av tiden eftersträfvade reformen med Larmässoråg och jordens fördelning på 4 skiften (s. 133 och 174).

Linné var under sin resa i Skåne mycket intresserad för de spörsmål, som sammanhängde med statsmakternas kampanj för bättre skogsvård och skogsbesparande hägnader. Icke minst intresserade honom pilvallarna och pilhagarna på slätten, vars tillkomst han framför allt tillskriver landshövding BENNETS och andra ståndspersoners nit (s. 239). Stubbapilen kan dock

¹ Jfr CAMPBELL, *Vångalaget*, a. a.

inom det gammaldanska området spåras tillbaka åtminstone till drottning Margaretas tid. Det var alltså en medeltida pilplanteringskampanj, som landshövdingen — på statsmakternas tillskyndan — återupplivade.

Linnés landskapsbeskrivningar från Söderslätt liksom över huvud taget från slättbygderna rymma en mängd av noggrant tecknade detaljer ofta i kombination med tekniska eller ekonomiska råd och reflexioner. Av ej mindre intresse för studiet av landskapsbildens historia äro emellertid hans teckningar i stora drag av slättens kulturlandskap. Här skall endast anföras en del av Linnés inspirerade landskapskildring under resan Malmö—Trälleborg, dagtecknad den 19 juni (s. 207).

»Landet emellan Malmö och Trelleborg war det härligaste i werlden, och liknade merendels Flandern, ty det var en slätt, utan bärg, backar, stenar, floder, sjöar, trån eller buskar; det gick småningom uti helt jämna convexiteter, af hela quartens längd, som knapt kunde märkas; alt war denna tiden betäckt med den härligaste säd af winter-råg och korn, samt några trädesfält för mulbete. Det war märkwärdigt, at se de många kor och hästar, de många får och hwita gäss, med swin kunna föda sig här på fälten, som så litet woro gräslupna, och der säd warit i fjol. — — Här och der emellan fälten woro helt små fuktige packer, som buro något gräs, och på desse woro merendels pussar, der forna tidens inwånare upgrawit torf. — — Byarna lägo mäst i dessa aflånga dälдер, hälst om der war något källsprång, och midt i byen war merendels en grund damm upgrawen, hwarest fänaden, jämte gäss och ankor måtte få sin dryck. De måste gårdar hade sin Trägård, och wid gårdsgårdswallarne war hwit Pil planterad: Hyll växte ock här allmänt omkring gårdarne. De störste Almar växte här äfwen vid gårdarne. — —»

Teckningen av bylandskapet berikas med en rad korta notiser: om korsvirkeslångorna med bakugnsbuken putande utom väggen och med rygging av torv eller tång, om korsvirkesplanken kring gårdarna, om vallarna av grön torv eller vita flintor, om hur byarna efter solnedgången på långt håll luktade av torvrök, hampa och fläderblomster — och om mycket annat.

Den stora sädesslätts landskap, sådant det möter i denna Linnés teckning från Söderslätt, skall här illustreras med ett utdrag av geometriska kartan av år 1705 för Vintrie by, Bunkeflo socken, Oxie härad (fig. 4).

Det typiska slättbygdslandskap som möter på denna karta är i allt en kontrast till skogsbygdslandskapet på kartan över Edema gård (fig. 2 och 3). De tre åkervångarna dominera landskapet helt. Dessa vångar äro hängnade mot varandra och mot bygatan genom jordvallar (kartans snoddliknande linjer) men ligga öppna och i vångalag med tillgränsande byars vångar. Hägnadssystemet är radiärt, utstrålande från bygatan. I skogsbygden är hägnadssystemet koncentriskt, slående sin krets kring vången eller vångarna,

avskiljande dem från utmarken utanför (jfr även fig. 8, där det koncentriskt hägnadssystemet klarare framträder).

Kulturmarker och kulturlinjer dominera helt. Här finnas varken berg, backar, floder eller sjöar, knappast något träd eller någon buske. Själv-sådd vegetation träffas väl blott på det lilla ängsstycket »gate-ängen». För övrigt ligger all mark i säde av vinterråg och korn (i de två vångarna) samt i träde för bete (i den tredje vången) åt kor, hästar, får, gäss och svin, ett bete som emellertid är mycket otillräckligt. Byn har dock del i betesmarken vid havsstranden och står med en lång fågata i förbindelse med denna. Hitt kan en del av boskapen drivas. Några »fuktiga parker», ängar, finnas även i de yttre delarna av byägorna (ej synliga på kartan). I väster är en hel ängvång. Men detta förtar ej huvudintrycket: byn, sådan den här framträder i vångar, åkrar, hägnader, tofter och gårdar har organiserats som en åkerbrukande, framför allt sädesodlande bebyggelseenhet. När har byn i denna regelbundna form tillkommit? Och vad har funnits där förut? Uppenbarligen har en friare, mindre regelbunden bebyggelse med marker långt mera naturpräglade än dessa djupplöjda sädesåkrar en gång funnits här. Av flera skäl måste man antaga, att det just varit fäladsall-männingar och ängsmarker, som haft en stor utbredning. Hushållningen måste då ha stått natura- och självhushållet närmare. Fäladslaget och vid sidan därav ett primitivt vångalag ha varit viktiga samfälligheter för en bebyggelse, som ännu ej tagit den reglerade, på sädesodling specialiserade byns form med gårdar och tofter kring en välordnad bygata. Med andra ord: bakom denna bild av den sädesodlande byn måste man antaga en bebyggelse och en odling av ganska annan typ — en typ, som måste stå ursprunglig allmogekultur och allmogementalitet åtskilligt närmare.

Det är nämligen också uppenbart, att det slättlandskap, som Linne skildrat från Söderslätt och som här kartan över Vintrie exemplifierar, icke kan ha sin fulla psykologiska motsvarighet i slättbondens eller över huvud taget allmogens mentalitet. Här erbjuder sig en historisk parallell. Enskiftets utflyttargårdar eller deras mönster, Svaneholms farmer — av Väm-menhögs-bönderna hånfullt kallade »ströland» — kunna ej förklaras ur en allmogens egen ivriga strävan efter jordbruksreformer på bekostnad av det gamla byahemmet, som då måste sprängas sönder, utan ur en enväldig kungamakt, som i sin lagstiftning följt exempel, lämnade av de ledande bland storgodsägarna. På liknande sätt måste för detta välordnade, specialiserade slättbygdslandskap förutsättningar uppenbarligen sökas hos den medeltida statsmakten, som följt exempel från då tongivande häll, nämligen kyrkans och klostrens folk. Men härmed vidgas det historiska perspektivet: de andliga hade i sin tur hämtat lärdom av *villa rustica* och den romerska lantbruksvetenskapen.

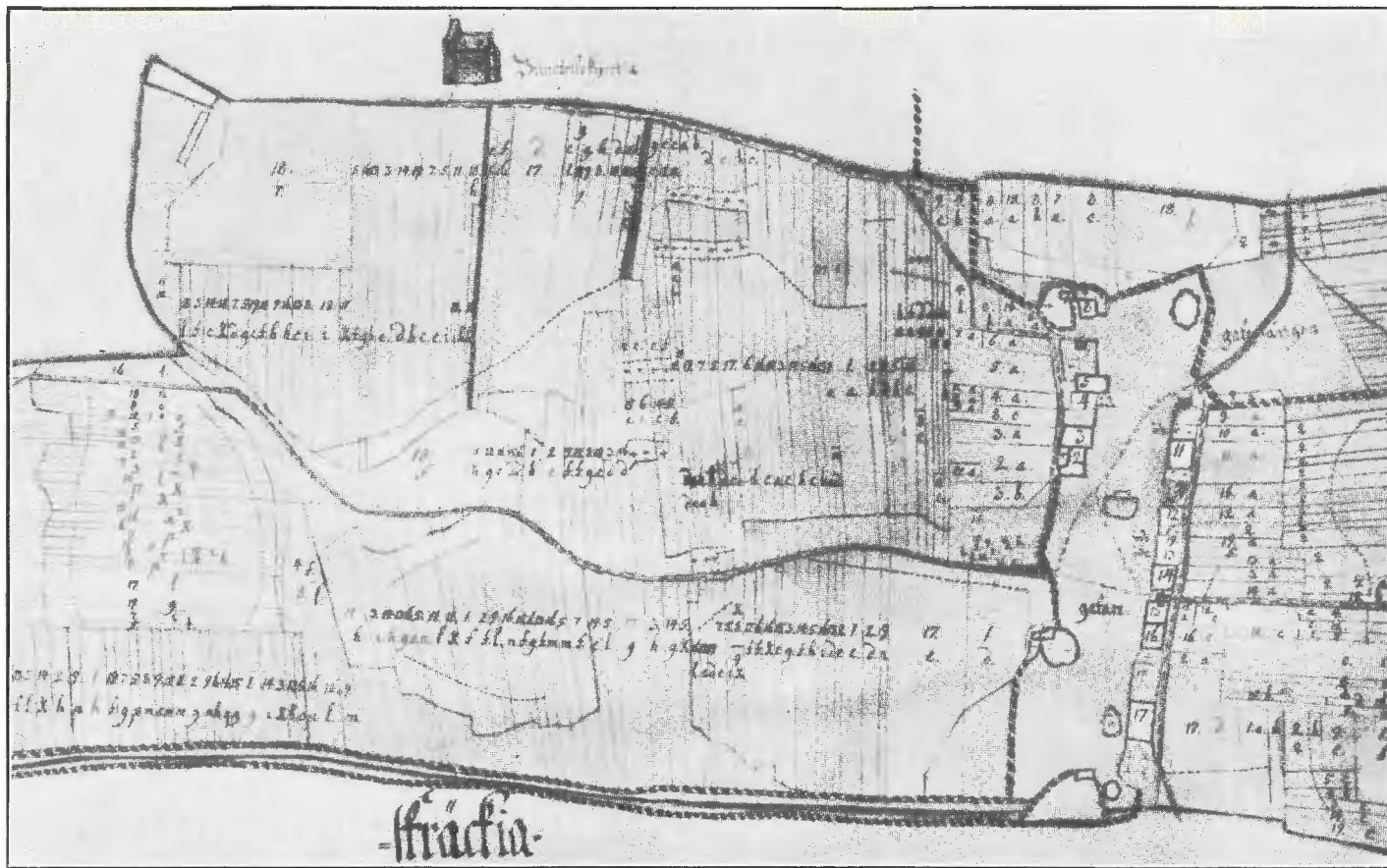


Fig. 4. Del av geometriska kartan för Vintrie by, Bunkeflo socken, Oxie härad, 1705. Originalen i lantmäteristyrelsens arkiv.

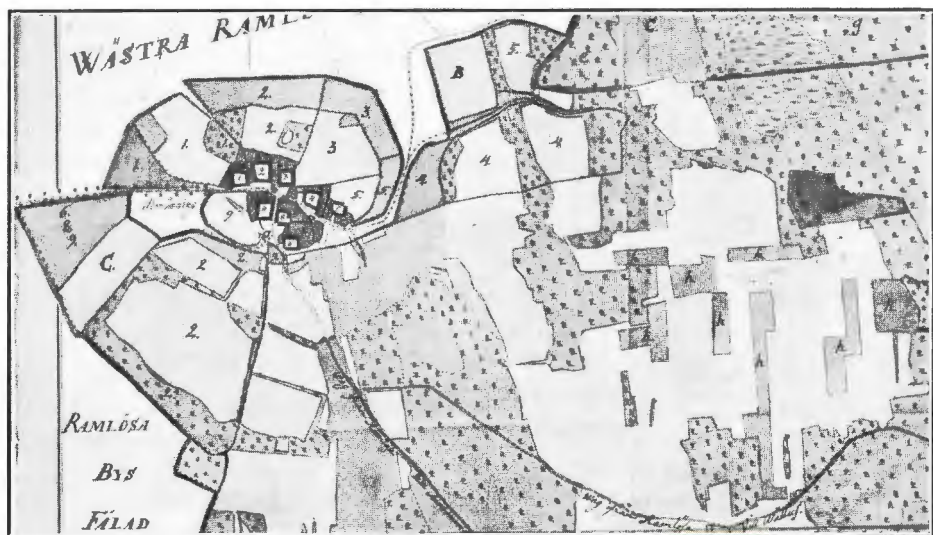


Fig. 6. Del av geometriska kartan för Västra Ramlösa by, Hälsingborgs socken, Luggude härad, 1762. Originalet i lantmäteristyrelsens arkiv.

Kartan visar en klunga av gårdar som bilda en samfällighet för boskapsskötsel, väsentligen, och vid sidan härav något åkerbruk. Samfälligheten har ej organiserats såsom en sädesodlande by med gårdarna liggande på bytomten utefter en regelbunden bygata (se fig. 4). Samfälligheten grundar sig dels på fäladslaget på utmarken, i vilket åborna i Västra Ramlösa deltaga tillsammans med ett flertal byars och gårdars åboar, dels på vångalaget, som här huvudsakligen avser ängsskötsel inom gemensamt hägn. Någon bestämd uppdelning av bebyggelsen på enstaka gårdar och byar kan ofta ej göras i risbygdens område, där gårdsklungor, »småbyar», eller rader av gårdar eller byar bilda högst oregelbundna habitationsgrupper.

Medan vångarna i Vintrie (fig. 4) ge sädesodlingens landskapsbild, och vångarna och utmarkerna till Edema gård (fig. 2 och 3) åskådliggöra skogsskötselns landskap, möta här de marker, varav boskapsskötseln bygger upp sitt typiska landskap: fäladen, med fägator in till byns gårdar, vidsträckta ängsmarker för slåtter och något lövtäkt. Betydande lövskog finnes i ängarna och även på ängsstycken inne i åkrarna. Sädesodlingens åker har ännu ej trätt ut ur skogens famn. Detta är typen för risbygdens landskap, sådant det i allmänhet gestaltar sig i högskogarnas omedelbara närhet.

Linné har inga folkpsykologiska uppgifter om jordbrukets eller slättens folk. Den förut citerade Ehrensvärd har däremot åtskilligt att anföra: »Jordarbetaren (slättbygdens bonde) i Skåne är trög och ljumsk.» — — »Han sofver och örterna växa. Han har mer än nog och har öfverflöden utan åtgärd av snillet.» — — »Så länge landtbrukaren endast bäddar naturens säng, i hvilken sommaren gör sitt biläger, fordras intet stort snille i yrket, endast städerskans flit.» O. s. v. Även om det passiva, vegeterande draget hos slättbonden här är starkt överdrivet, vågar man dock ur Ehrensvärds teckning draga den slutsatsen, att slättbonden, liksom allmogen på så många andra håll, varit starkt bunden av vana, tradition, och ej i stånd att av eget initiativ göra genomgripande organisatoriska reformer.

* * *

Jämnt en månad har Linné berest de väldiga slättbyggderna i sydvästra Skåne. Den 8 juli är han på väg från Landskrona mot Hälsingborg. Plötsligt står han vid slättbygdernas nordgräns — vid Råån eller »Wallåkra-Bäck», som han kallar den (s. 303 f.). »Wallåkra-Bäck war en liten ström, som gick ifrån Knutstorp hela 3 milen, förrän han nedföll i hafwet wid fiskeläget Rå — —. Samma ström låg uti en lång dæld, af et par bösseskotts bredd med höga sidor, hwilken dæld följde strömmen långa vägen. Norr om denna ström fick landet ett annat utseende, och blef buskigt, då Skåne slätt försvann.»

Av geometriska kartorna jämte de härtill hörande deskriptionerna framgår också tydligt, att det norr om Råån utbredde sig ett landskap med helt annan kulturkaraktär än slättens, en kulturkaraktär, som i en del skiftande former behärskar vidsträckta områden ej blott här i västra Skåne mellan Öresund, Skälderviken och Bjärehalvön utan även i mellersta Skåne mellan Ringsjön och Romeleåsen samt i nordöstra Skåne mellan Ivösjön och Linderödsåsen. (Jfr uppgifterna till fig. 10.)

Vad är det för landskapsbilder, som här möta? Icke slättens, heller icke skogsbygdens. Linné tillgriper ibland den karakteriserande benämningen slätt — t. ex. Östra slätten för området mellan Ivösjön och Linderödsåsen samt Moslätten för ett sandigt område mellan Sövedsjön och Våmb-sjön. Men Hallenborg opponerar bestämt mot uttrycket slätt här utan att dock själv ha något annat än skogsbygd att sätta i stället, vilket uttryck lika litet är träffande. Den skånska allmogen och efter den lantmä-tarna hade emellertid en benämning, som i de allra flesta fall utmärkt passade in på landskapskaraktären här, benämningen risbygd.

I våra dagars Skåne är risbygdens landskap på långt när ej så utbrett eller markerat som på 1700-talet. Men det kan alltså spåras. Och

har man väl en gång fått blicken öppnad för risbygdens landskapstyp, skall man finna den rikt omväxlande och uttrycksfull. Man skall också kunna återfinna den på andra håll i södra Sverige. Risbygdslänkande landskapsbilder ha för icke länge sedan kunnat spåras i övergångsområdena mellan de stora slättbygderna och skogsbygderna i Östergötland, Närke, Västergötland och även i närheten av mindre slättbygder i denna del av landet. Skattnämningsakter, skatteköpshandlingar, husesyner samt äldre kartmaterial ådagalägga, enligt vad jag funnit, att väsentligen tre arter av hushållning, slättbygdshushållning, risbygdshushållning och skogsbygdshushållning, präglad bebyggelse och landskapsbild i hela södra Sverige. Fångsthushållningen (fiske samt jakt) däremot synes här ha haft betydelse blott för verkliga kustbygder eller rent lokalt.

Benämningen risbygd har jag endast funnit i Skåne. Men vad som här säges om risbygdshushållningarna i Skåne har icke desto mindre även en tillämpning på områden inom stora delar av Götalands centralbygder.

I skogsbygdens landskapsbilder är naturprägnen dominerande, i slättbygdens kulturprägnen. I båda fallen möter en viss enformighet eller en-tydighet. I risbygdens landskap åter upplever man spänningen mellan de tvenne landskapsformande faktorerna, naturen och kulturen. Denna kontrastverkan gör formspelet här rikt och uttrycksfullt.

Den talande benämningen risbygd antyder en bestämd landskaplig karaktär. Men huru kulturgeografiskt tolka denna?

Linné har i Skåne sett och beskrivit ett flertal landskapsbilder av risbygdstyp, vars problem han antytt men ej löst. I trakten av Össjö gör han sålunda följande anteckning (s. 358): »Landet war jämt afdelat af naturen med buskar och lundar emellan fälten, som voro högre eller lägre, men öfwer alt stenfrie. Ängarne stodo således utsirade med de wackraste löfträn, Eek, Asp, Hassel, Säl. Här fattades intet annat til åker än endast plogen. Härligare land kunde icke naturen afbilda, än det, som här är emellan slätten och skog-landen; intet land i Europa öfwerträffar denna ort i fägring och behagelighet, i mildt Climat och fetma».

Men varför har då ej plogen satts till denna stenfria, bördiga jord? Är då icke åkern det ständigt eftersträfvade målet för all markkultur?

En liknande landskapsbild har mött Linné i trakten av Hälsingborg, vid Västra Ramlösa, Filborna samt längre in mot Söderåsen. Bylandskapet vid Filborna (fig. 5, jfr även fig. 6) skildrar han så (s. 309): »Landet, sedan man passerat fältet Nord-Ost om staden, på hwilket Actionen stod 1710. emellan Danmark och Sverige, blef upfyllt med buskar och löfträn, som växte hälst och sjelfmant wid gärdesgårdarna, at minsta beswäret kunde här göra de härligaste häckar. Landet war så utsiradt med de skönaste löfträn, at man icke täckare kunde sig föreställa.»

Linné har alltså följt vägen från Hälsingborg mot Filborna. Fältet

han talar om, nordost om staden, är den stora kala fäladen, som ligger som samfälld betesmark till Hälsingborgs stad samt Filborna, Västra Ramlösa, Pålköp, Pilshult m. fl. byar. På kartan över Filborna (fig. 5) är vägen genom byn markerad, visande huru betesmarken i väster är direkt genom bygatan förbunden med betesmarken i öster.

De sköna lövträden, varmed landet var utsirat, har Linné sett här vid Filborna till höger om vägen, i byns södra vång, som var en typisk ängvång (se fig. 5, där lövängen utgöres av de mörka partierna med signa för lövträd samt gräsängen markerad av prickade ytor — endast de helt ljusa ytorna äro åker).

Denna löväng i Filborna södra vång är den västligaste utlöparen av det stråk av lövängar eller glesa lundar av högräd, som österut vid Kågeröd förenar sig med högskogen på Söderåsen. Därmed kan denna Filborna vångaskog anges som nordvästra ändpunkten för den högskogens diagonal, som genomlöper Skåne och når sin sydöstra ändpunkt med Kongsoran i Albo härad (se fig. 10). Framför, d. v. s. sydväst om, denna högskogens front, ofta allttjämt delvis indragna i skogsbrynet (se fig. 5) lågo gårdsklungorna eller »småbyarna» med sina ängar ännu till stor del klädda med högräd eller i varje fall krattskog eller buskage och därutänför de väldiga samfällda betesmarkerna, som med sina omfattande beteslag eller fäladslag uppodnat och till sig samlat bebyggelsen med rader av gårdar eller klungor av gårdar, rader av byar eller klungor av byar.

Detta är boskapsskötarnas landskap, risbygdslandskapet, betesmarkernas, krattskogens, lövängarnas landskap »emellan slätten och skog-landen» som Linné sade eller »emellan skogen och plogen» som bönderna i Frosta uttryckte sig.

Denna fälads- eller betesmarksbebyggelse tedde sig naturligtvis ganska olika på olika avstånd från skoglanden. Filborna ligger ännu i omedelbar anslutning till de från högskogens kant framskjutna lövängspartierna men har kalbetade fälader i öster och väster (fig. 5). Västra Ramlösa (fig. 6) ligger fram mot den stora samfällda fäladen — endast några små åkrar i anslutning till tomterna (kartans helt ljusa partier), kålhagar och små trädlösa ängar skilja klungan av gårdar från betesmarkerna. Kartan visar hur för övrigt åkerstycken och ängar äro helt indragna i den ljusöppna lövskogen, där odlingen organiskt vuxit fram enligt den för denna trakt traditionella bondehushållningen och helt i överensstämmelse med dessa boskapskötares odlingsdrift och mentalitet. Odlingens linjer synas ej heller markera något statsmaktens system för ensidig sädesodling som på de stora sädesslätterna. Klungan av gårdar, som här väsentligen representerar en samfällighet för gemensamt herdelliv (boskapsskötsel på fälad och i hägnade hagar och ängar) synes i hög grad naturvuxen och sålunda oberörd

av den reglering som drabbat de sädesodlande byarna (jfr fig. 6 med fig. 4).

Längre bort från de mera sammanhängande skogslanden ute bland kalbetade fäladsmarker eller kanske helt naturliga hedmarker i de flygsandsområden, som av gammalt synas ha funnits på en del håll vid kusterna men även inne i landet (t. ex. mellan Sövdesjön och Våmbsjön), träffas landskapsbilder av högst egenartad karaktär.

Linné har mångenstädes tecknat landskapsbilder av sådant slag, som uppenbarligen intresserat honom just såsom marktypen antydande botaniska och geologiska problem av såväl vetenskaplig som ekonomisk och teknisk art.

Marker med flygsandsbildningar beskriver han under färden till Kullen (s. 317 f.) och Ängelholm (s. 333 ff.). Vid Ängelholm intresserar honom särskilt äldre och yngre planteringar till skydd mot flygsanden och han diskuterar dem ingående. De olikartade betesmarkerna i västra Skåne beröras helt kort: de »skalliga fjäll-lik Kull-bärgen» vid Kullen (s. 323), »den stora sterila och magra betesmarken» belägen på »sandflisa» mellan Krapperup och Jonstorp (s. 328 ff.), de sandiga och tuviga fäladerna mellan Ängelholm och Skillinge (s. 342 f.). Från östra Skåne finnas däremot flera utförliga beskrivningar t. ex. av de »wälluktande fälten» mellan Kristianstad och Åhus (s. 73 f. och 76 f.), de omväxlande till sädesodling och betesgång brukade fälten mellan Åsum och Köping (s. 94 ff., 97), vid Vittskövle (s. 107 ff.), Rörum (s. 133), Simrishamn (s. 139 f., 142). Av de stora betesmarksområdena i det inre Skåne berör Linné blott »Mosläppen» (s. 163 f.) samt Romeleåsens skiftande betesmarker (s. 165 f. och 270, 274). De sandiga ljunghäddarna i sydligaste Skåne beskrivas vid besöken i Falsterbo och Skanör och i Ystad (s. 222 f., 236 f. samt 264).

Alla dessa betesmarker och hedar representera var för sig viktiga etnologiska och kulturgeografiska problem. Här skall endast beröras Romeleåsens fäladsmarker och den därtill slutna bebyggelsen samt betes- och odlingsförhållanden i hedområdet mellan Åsum och Köping.

»Landet ifrån Ryssegård (Rydsgård) sköt ut mera bärgaktigt, allt mer och mer mot Norden, in til det stante med de högsta bärg wid Rammele klint, och war detta land helt skildt ifrån det, som låg på bægge sidorna, dermed at det war ganska magert, betäckt med Ljung och Enbuskar, och änteligen med skog» (s. 274). Det är Romeleåsen Linné beskriver från dess södra del upp till Veberöds skog och Romeleklint. Om dess norra del finnes blott uppgiften att landet var stenigt (s. 166).

Utefter Romeleåsens stora fäladsområde har bebyggelsen ordnat upp sig i tvenne rader av byar och gårdar. På norra sidan möta sålunda Bläntarp, Simontorp, Rödde, Hemmestorp, Veberöd, Hällestad och på den södra Rydsgård, Slimminge, Skönabäck, Hækkeberga, Genarp, Göddelöv,

Björnstorp, S. Ugglarp, Bonderup, Dalby, Hardeberga. Uppe på själva fäladsområdet ligga därtill en del gårdar och en by, Dörröd.

Hur förhåller sig nu denna bebyggelse till den stora betesmarken? Vilken roll har betet spelat för byarnas och gårdarnas hushållning? Och vilken roll ängsskötseln och sädesodlingen i vångarna? Som svar på dessa frågor skola här med ledning av kartan för Veberöd (fig. 7) några belysande uppgifter lämnas.

Veberöds vångar ligga inneslutna i lövskog av bok och ek med en undervegetation av al- och hasselbuskar (se kartans uppgifter). Högskogen av ek sträcker sig därtill även in i vångarna, till och med in i åkrarna, vilket märkliga förhållande Linné sett och beskrivit (s. 165): »Ekar stodo wid Wäfweryd til myckenhet i säden, som hade säden warit sådd i Eklundar; ty Herrskapen tilstädja icke Bönderna, at hugga ned sina trän för åkrens skul. Jag märkte ej eller, at Ekarne här bårtbränt säden, som up i landet». (Förhållandet framgår av här ej reproducerade specialkartan över vångarna.)

Uppgiften om herrskapets förbud (Veberöd förbyttes från kronan till överste OVE TOTT år 1644) är såsom förklaring till ekarna i säden ej riktig och Hallenborgs kommentar för denna del av Linnés framställning gör saken ej mycket klarare: »Denn marken, hvarest ekarne stå i säden, har varit skog, men alt som skogen undanhugges, upbrytes jorden till sädesland.»

I verkligheten ha vi här att göra med ett förhållande, som ännu på 1700-talet kan spåras på många håll inom risbygderna: sädesodlingen är ännu en primitiv odling i den ljusöppna ekskogen liksom ängsodlingen med slätter och lövtäkt även är sluten såsom ängvångsskötsel i skogens famn. Det landskap, som dessa primitiva odlingsformer ge, har Linné skildrat även från annat håll, trakterna norr om Kristianstad: »Träden, sedan Tall och Gran numera blifwit osynliga åt södra tracten af Skåne, woro endast löf-trän, så at alla ängar woro intet annat än Eke-lundar, emillan hwilka buskar af andra löf-trän woro strödde; Här tilstodde Landtmannen träden stå jämte åkren eller ock uti sjelfwa åkren orörda, utan fruktan, at de skulle bårtbränna säden» (s. 69). Även den förut citerade Ehrensvärd har en liknande notis från Vanneberga väster om Kristianstad: »Skogen växte mitt uti åkern, och hwarken skog eller åker ägde omgärden. Allting växte i hvarannans famn, onyttigt men vackert.»

Vad som tecknats i de nu citerade landskapsskildringarna, liksom i de förut lämnade skildringarna från Össjö, Filborna och Västra Ramlösa, har ej varit något annat än den i risbygden vid skogskanten vanliga arten av inägor: vångar med vidsträckta ängsmarker och i proportion härtill helt små åkerstycken, allt slutet i den ljusöppna lövskogens famn. I sina mera primitiva former äro dessa vångar ängvångar med någon enstaka råg-

eller bovetelycka. Veberöd har en sådan vång kallad Ljungen, som årligen ligger »intäppt för ängens skull». I denna ängvång finnas även odlingar i »fall» eller styckevis till råg och bovete enligt systemet 2 års säde efter 12 års öde. (Det här reproducerade partiet av geografiska kartan för Veberöd upptager ej Ljungen.)

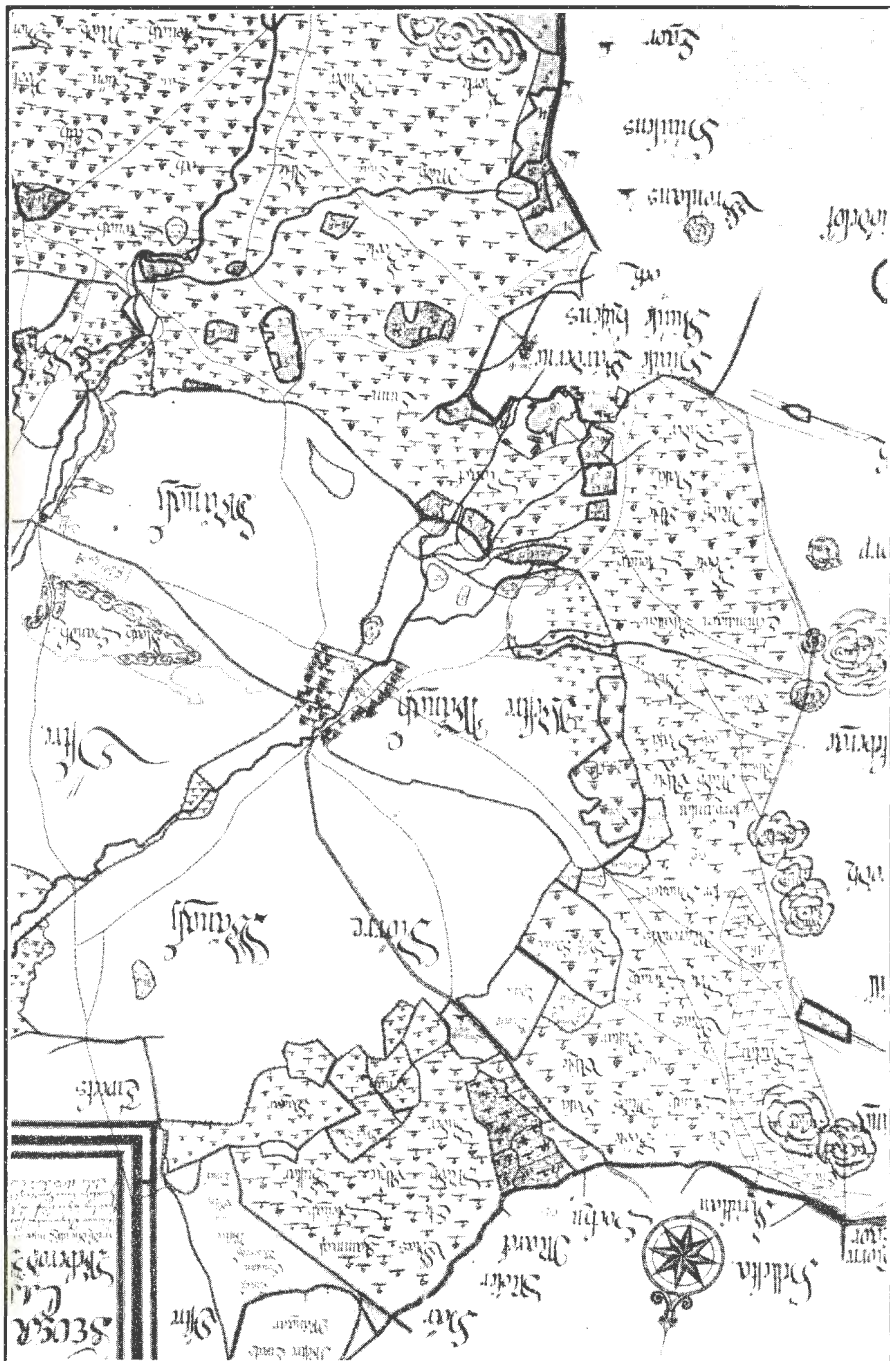
Det är emellertid möjligt att här i skogsbrynet mot den stora fäladan på Romeleåsen finna odlingar av än mer primitiv typ. Veberöd — liksom andra byar utefter åsen — har i själva skogen eller skogsbrynet mellan de egentliga inägorna och allmanningen en mängd intagor, s. k. skogsängar, skogslyckor och skogshagar. Odlingen i dessa intagor är rörlig. Skogslyckorna eller de s. k. lyckofallen äro sålunda i bruk ett par år till råg och bovete, varefter de åter utläggas, varvid nya delar av skogsmarken upptagas till odling. Av mera beständig karaktär äro ängen samt skogshagarna, som huvudsakligen tyckes ha tjänat till bete för hästar. På kartan (fig. 7) synas dessa intagor på skogen, liggande antingen var för sig eller oftare sammanförda i grupper. (Märk gruppen av hästhagar jämte en större bovetelycka omedelbart nordväst om »Nörre Wångh».) Av annat tillgängligt kartmaterial framgår, att dessa skogsängar och skogslyckor varit föregångare till ängvångar eller nyvångar, vångar med ej blott äng utan även åker. Hur de primitiva intagorna i ekblandskogen eller lövängen utvecklats till verkliga inägor eller vångar, har jag förut med ledning av ett omfattande arkivaliskt material kunnat visa.¹

Emellertid är det tydligt, att vi med dessa vångar och intagor på skogen endast ha berört en sida av det primitiva bondelandskapet här: markerna för slätter och lövtäkt samt markerna för sädesodling, de senare av mera underordnad betydelse inom en boskapsskötande bygd. Slätter och lövtäkt ge dock blott vinterfodret för boskapen. Det återstår alltså att tala om den viktigaste marktypen, betesmarken, fäladan, i vilken byn har del tillsammans med andra byar och gårdar.

Under en stor del av året — från tidigt på våren och till sena hösten eller »snöintern», till en del också under denna — hade boskapen sitt bete på allmanningen. Veberöd, Håckeberga, Björnstorp och Göddelöv hade här fäladslag tillsammans. Dessa gårdar och byar påsatte betesmarken ej blott med egen fänad utan mottogo även s. k. grässtutar och foderfålar från slättbygden, som alltså härigenom kunde bruka Romeleåsen som fälad. Man kunde av denna anledning kalla många gårdar och byar vid eller på Romeleåsen för slättbygdens betesgårdar eller betesbyar. Den till kartan över Veberöd hörande beskrivningen anför att byn har »skön gräs-gång, så att åborna däruppå kunna taga grässtutar från slätten, 20 eller 30 par, utan skada för egen fänad». Liknande uppgifter lämnas även för

¹ Å. CAMPBELL, *Skånska bygder*, a. a. s. 89, 117 ff, 135 f, 156 ff. Jfr R. Sernanders haubrytande arbete: Lövängen i Björka-Säbys bebyggelsehistoria, Stihl 1925.

Fig. 7. Del av geografiska kartan för Veberöds by, Veberöds socken, Torna härad, 1693. Originalet i lantmäteristyrelsens arkiv.



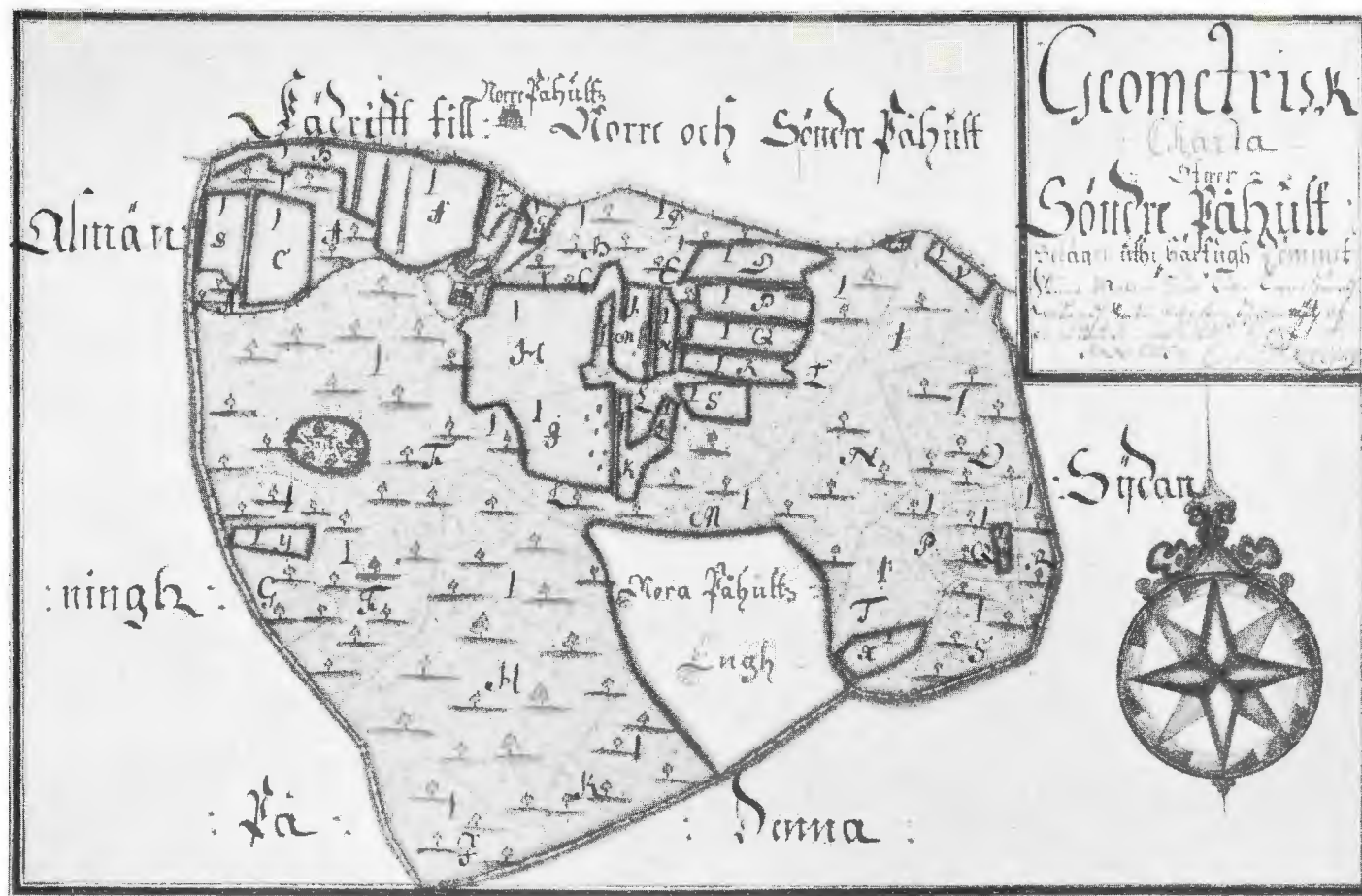


Fig. 8. Geometrisk kartan för Södra Påhults gård, Veberöds socken, Torna härad. Originalen i lantmäteristyreliens arkiv.

andra byar och gårdar, som ha »fri klövdraft» på Romeleåsen. I uppgiften om byarnas inkomster anföres också, att åborna till skatter och andra utlagor har vad »kreatur de kunna uppföda». Säden räcker vanligen knappast till egen förnödenhet, än mindre till avsalu.

Romeleåsens allmänningssområde, rymmande ett flertal stora fäladslag, vardera med boskapshjordar på många hundratal, ibland tusental djur, har formats av mulen och klöven under århundradens eller årtusendens betesgång. Även människan har varit verksam här med yxan, dels för att skaffa bättre fodertillgång för boskapen, dels för att få ris, ved, gagnvirke och byggnadstimmer. I synnerhet har den närbelägna slättbygdens krav på skogsprodukter varit av ödesdiger betydelse för skogarna på åsen.¹

Först om vi sammanfatta samtliga de marktyper varpå en by som Veberöd grundar sin hushållning, alltså vångarna, skogslyckorna, skogsängarna och skogshagarna samt betesmarken, få vi en ur hushållningssynpunkt förståelig och fullständig bild av bylandskapet. Men landskap och bebyggelse i större sammanhang äro därmed ej tecknade. Vi måste se fäladslaget i hela dess omfattning för att få en verklig helhetsbild av risbygdens landskaps- och bebyggelsetyp. (Den här reproducerade kartan av Veberöd visar blott Veberöds anslutning till fäladen i väster samt till angränsande byar och gårdar i sydväst och i norr. En översikt över fäladsmarkernas utbredning på Romeleåsen under senare hälften av 1700-talet lämnas av S. SAHLIN (a. a. s. 64)).

Jag kan ej här skildra Romeleåsens bebyggelseområde i sin helhet utan får inskränka mig till att såsom ett exempel på förhållandena uppe på åsen anföra geometriska kartan av år 1705 för enstaka hemmanet Södra Påhult i Veberöd socken, jämte några viktigare uppgifter i kartbeskrivningen (fig. 8).

Södra Påhult förbyttes år 1664 från kronan till överste OVE TOTT. »Till skatternas avbetalning hava åborna intet annat att använda än vad kreatur de kunna uppföda, eljest vad litet de kunna använda till kol (kolbränning) av den surskog, som är på deras ägor, att försälja.» Hushållningen grundar sig sålunda väsentligen på allmanningen, där gården till sin fänad har »fri och nödortftig mulbete», samt på de enskilda ägorna, vången, som bildar en enda stor, ingärdad ängvång av lövängskaraktär, årligen inne för ängens skull». Största delen är av »god ängsbotten och hårdvall, allenast något surstagg, ljung, mossbotten och tuvig vall». Björk, al och något hassel samt bok växa överallt i vången, även mellan åkerstyckena. Dessa, som bestå av sandmylla till råg och korn, brukas »ömsevis» d. v. s. i ett system av 3 år säde efter 2 år öde (Lyckan, på kartan

¹ Se SVEN SAHLIN, *Romeleåsen, en studie över dess fäladsmark och skog*, Svensk geografisk årsbok 1930, s. 52 ff. Jfr även Å. CAMPBELL, *Skånska bygder*, s. 196 ff.

märkt A, samt Toften, på kartan märkt H) eller 3 år säde efter 3 år öde. Åkern ger emellertid endast 3:dje korntet i medelmåttiga år. Till jordbruket använder man för plogen 3 par dragare och för årdret 2 par. Gärdesgårdarna, som helt omsluta ägorna (vången), äro uppförda av ris. Inom hägnet ligger i söder ett stort ängsstycke tillhörande Norra Påhult, vilken gård dock är belägen norr om den för Södra och Norra Påhult gemensamma fädriften. Norra Påhult (se fig. 8, där signum för gården är utsatt) är en, vad vi kunde kalla, tvillinggård till Södra Påhult, till hushållning och odling helt i överensstämmelse med denna. Det kan förmodas att gårdarna tillkommit samtidigt eller nära samtidigt, möjligen såsom betesgårdar eller annars någon slags fäbodsanläggning, möjligen också såsom helt självständiga och ursprungliga anläggningar för såväl boskapsskötsel som sädesodling.

Vi stå i varje fall här inför ett utomordentligt primitivt kulturlandskap. Bebyggelsen, först och främst, är till sin typ äldre än byn men bär byn *in nuce*. Den begynnande bysamfälligheten har av allmänningen gjort en för de två gårdarna samfälld fädrift. Vidare har man en del ägor inom gemensamt hägn — ett hägn alltså gentemot allmänningen — utmarken. Det är uppenbarligen i fädrift och vång, ägor alltså, som byn såsom sådan först växer fram. Men båda gårdarna stå dock alltjämt i väsentligt beroende av allmänningen, vars fäladslag man måste ha tillhört redan från det ögonblick, man slog sig ned här, var för sig eller tillsammans. Principiellt sett är också fäladslaget här äldre än samfälligheten mellan de båda gårdarna (byn).

Vad vidare odling och hushållning beträffar äro dessa även synnerligen ålderdomliga till sin typ. Huvudvikten ligger på boskapens naturliga bete på allmänningen samt slätter i vången, som är en ängvång. Skogsbruk (kolning) och sädesodling »ömsevis» eller styckevis kommer i andra rummet. Här är uppenbarligen natura- och självhushållning i mycket stor utsträckning. Huruvida denna bebyggelse tillkommit såsom en fäbodanläggning, betesgård, till någon by eller gård nedanför åsen, har jag ej kunnat avgöra, men säkerligen har den under kanske lång tid gjort tjänst som en sådan, då den givetvis liksom andra deltagare i fäladslaget mottagit gräsfänad från slätten.

Hur slutligen fäladslaget eller fäladslagen med de stora boskapshjordarna här på Romeleåsen en gång själva uppkommit kan ej nu diskuteras. Uppenbarligen måste denna fråga ses i samband med frågan om övriga fäladslags bildning. Även problemet om utgångsöken liksom om naturliga beten måste då ingående behandlas. Härvid undgår man ej undersöka sådana företeelser som jaktmarker och jaktlag, i varje fall då det gäller svin på ollonskog och sådana detaljer som råkhagar o. dyl.

Vi ha redan i de nu från Romeleåsens fäladsbygd hämtade landskaps-

bilderna skymtat något av det germanska kulturlandskap, som TACITUS, enligt HOOPS, DOPSEN m. fl. forskare, syftat på. Men studiet av betesmarker och odlingar i 1700-talets Skåne skall föra oss än närmare detta landskap.

Det blir då nödvändigt att vända sig till beten och odlingar i hed-artade områden, områden som alltså enligt GRADMANN äro särskilt typiska för primitivt åkerbruk och boskapsskötsel,¹ och där die wilde Feldgras-wirtschaft, som Tacitus uppenbarligen syftat på, är rådande.²

LINNÉ beskriver landskapet i trakten av N. Åsum och Köpinge under sin färd mot Maltesholm. »Fältet omkring Risberga (felskrifning för Åsum) war ganska widlöftigt, och såddes hwart åttonde eller nionde år, emedlertid låg det nu för fåfot, och så magert, som hade det samma år blifwit lagdt i träde. Denna jord war en mo-sand, som hade ganska liten mylla uti sig, war altså mycket lös, så at han af wädret något blåste, hwarefter man såg wid gårdesgårdarna den förflugna sanden ligga som små snödrifwor; — — — De mästa örter, som här växte, woro annuelle, såsom Polygonum, Myosotis, Cerastium, Draba, Chenopodium, Androsace, Acinos, Bursa Pastoris och Sedum acre, Pulsatilla minor, Jacobæa vera; altså war denna betes-marken föga nyttig för andra, än endast får» (s. 94 f.). Och senare: »Landet, som öfwerfors, under resan ifrån Risberga (Åsum) genom Köping åt Maltesholm, var likt de förr omtalte fälten kring Risberga (Åsum), nämligen magert, uttorkadt, beströdt med små flintor — — —» (s. 95).

En mera allmänt hållen landskapsöversikt lämnar Linné under resan från Maltesholm till Vittskövle (s. 103). »Slätten här i Gårds Härad, som följt oss alt ifrån Krut-bruket, och sträcker sig ifrån Åhus, jämte östra hafssidan, åt Cimbrishamn, är helt och hållen sandig, samt fördelt i mycket litet kulriga och stora fält med små bäckar. Gårdarna ligga i stora byar, der bäckarna skilja landet, hvilka märkas på långt håll genom träden, som blifwit planterade vid Gårdarne, besynnerligen Pil och Ask, hvilka trån både pryda och fuckta gården om Sommartiden; men utom gårdarna synes intet tecken till något trä. — — — Det sidläntare är äng men ringa och har ingen proportion mot åkren.»

Till grund för Linnés skildringar ligger en verklighet, som kanske bäst studeras på de geometriska kartorna, med ledning av dessas beskrifningar.

En mycket utförlig skildring av beten och odlingar inom det av Linné omtalade området lämnas med geometriska kartan av år 1697 till Härnestad by i Åhus' socken (fig. 9). Kartbilder av primitivare typ

¹ GRADMANN, Das mitteleurop. Landschaftsbild., s. 436. Jfr HOOPS, a. a. s. 101—111.

² HOOPS, a. a. s. 522.

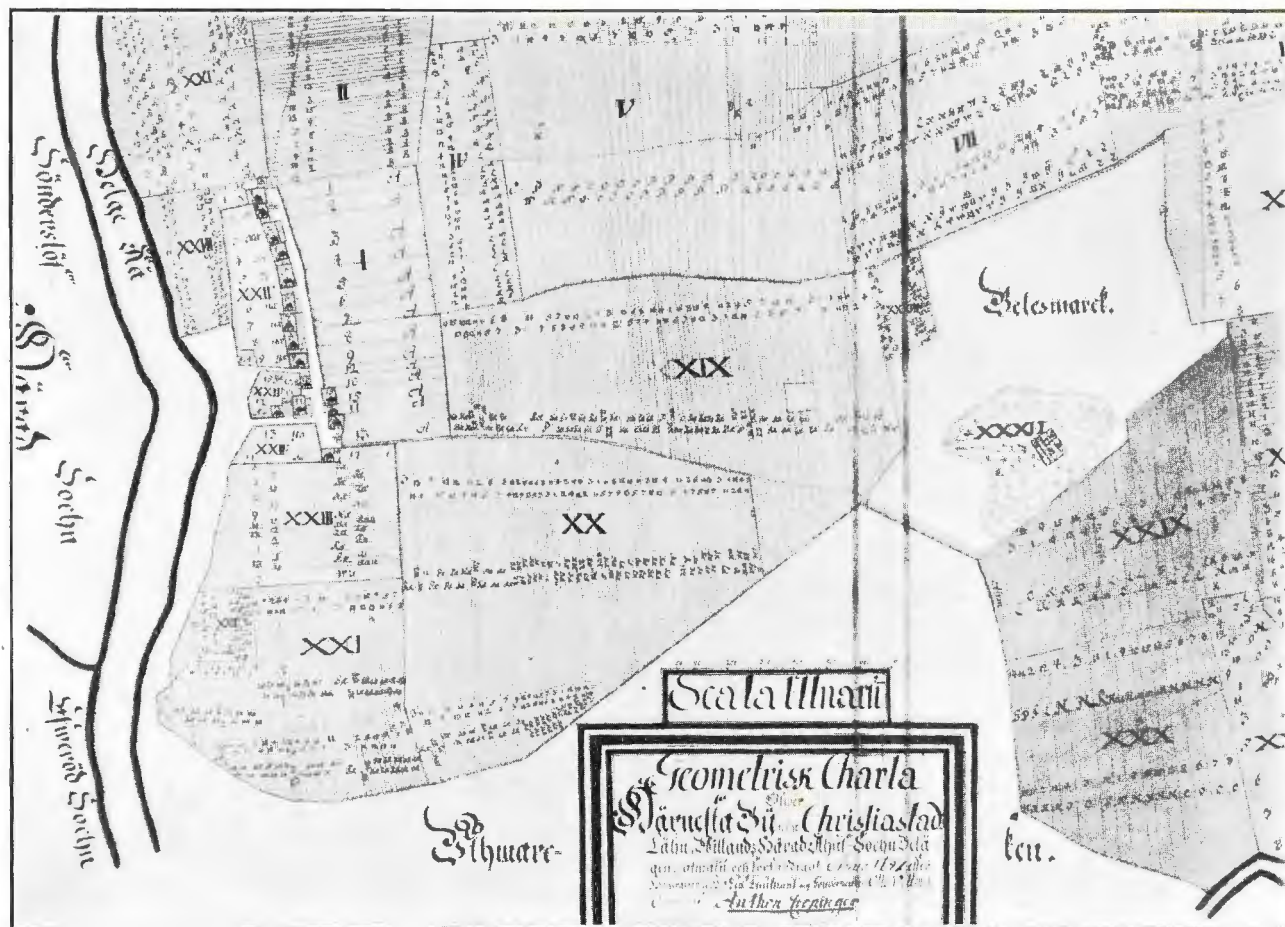


Fig. 9. Del av geometriska kartan för Härnestsads by, Åhus socken, Villands härad, 1697. Originalet i lantmäteristyrelsens arkiv.

finnas visserligen för området,¹ men kartbeskrivningen är här den fullständigaste.

Härnestad har till skatter och andra utlagor intet annat att lita till än säden och somliga år något kreatur till hjälp. Åkerjorden är belägen i en vång. Åkern har emellertid ej stått i någon beständig motsättning till betesmarken, då betesmark och åker skiftat under årens lopp. Åkern upptages styckvis till 2 års säde för att sedan läggas i träde eller öde till bete i 4, 8 eller 12 år alltefter jordens beskaffenhet. Första sädesåret sås bovete, havre och korn, andra sädesåret havre, korn och råg. Dessa extensiva, flyttande odlingar ha inkräktat utmarken, som sålunda är mycket liten, så att boskapen ej kan få tillräckligt sommarbete där utan får beta på ödesåkrarna. Ängen, helt trädlös (på kartan märkt XXI, XXVII, XXIX, XXX), består dels av skarp hårdvall, som ger mycket litet gräs, dels av kärr- och madäng, som blir mycket förskämd i våtår och vid stora vattuflooder. Av skog finnes intet. Ett litet alebuskage ger litet eller intet till gärdslä och bränsle, som alltså måste hämtas på främmande håll. I byns vång finnas även några åkrar och ängar, som kallas utjordar, varav somliga höra till Åhus' och Lyngby kyrkor och somliga till åborna i Ripa by.

Liknande odlingsförhållanden återfinnas i byarna runt omkring på denna sandiga, hedartade slätt. Sandjorden har varit nog så bekväm att upptaga och har sålunda lockat odlaren till sig. Och när efter ett par års säde en sädeslycka eller ett s. k. sandfall åter har måst utläggas för fädot, ha nya sandfall upptagits på den lättillgängliga jorden. Jordrevningsprotokollet av år 1671 berättar om odlingar i fall eller lyckor med ödesperioder på 6, 8, 10, 20, ända upp till 30 år.

Det är svårt att skilja på vad som skall anses vara odling i vång, alltså i inägor (inlyckor), och vad som är odling på utmark (utlyckor). Odlingarna på utmarken kunde nämligen upptaga betydande, mer eller mindre sammanhängande områden, bildande vad man kallade en lyckemark. Fick en sådan lyckemark gemensamt hägn, vilket ofta skedde, då man här på den träd- och rislösa slätten hade mycket svårt att få tillräckligt med gärdslä till varje särskild lycka, förelåg givetvis en slags vång, i vilken odlingen skiftesvis gick fram. Sådana vångar, upptagna på utmarken, kallades utvångar, ibland även vännevångar. Denna senare benämning brukas emellertid också ofta allmänt om vångar med odlingar i fall.

Vi ha alltså här inom detta hedområde en tydlig parallell till den skogslyckornas utveckling till vång, vi ovan beskrivit från Veberöd.

Även på andra håll i Skåne finnas på 1700-talet odlingar i fall. Så är ofta förhållandet på mycket sandig jord, helst om den ligger långt från byn och sällan eller aldrig kan få någon gödsel. Besläktat är även det åkerbruk Linné skildrat från Skanör (s. 224 f.).

¹ Se Å. CAMPBELL, *Skånska bygder*, pl. 6 och 7.

Närmre de av Tacitus skildrade odlingsförhållandena hos germanerna torde vi ej på något svenskt område kunna komma, ej heller närmre den landskapstyp, som synes ha varit förknippad med dessa primitiva odlingsförhållanden.

»Für die niederen Kulturstufen bietet nur die Steppe die geeigneten Lebensbedingungen, nicht in ihrer extremen Ausbildung im Übergang zur Wüste, aber dort, wo sie an ein Waldgebiet angrenzt — —; unsre Haustiere, unsre Getreidearten samt ihren Unkräutern, unsre ganze Kultur weist auf Steppengebiete als auf ihre Heimat zurück.»¹ Denna Gradmanns teori, framställd i samband med diskussionen om stäpperperiodens och de mellan-europeiska stäppområdenas förhållande till bebyggelsen, har av Hoops, Dopsch m. fl. forskare utbyggt. Hoops framhåller sålunda, att i såväl Mellan- som Nordeuropa skoglösa, stäpp- eller hedartade områden kunnat finnas kvar efter stäpperperioden och ända fram mot yngre stenålder, då boskapssköttande och åkerbrukande människor kunnat taga dem i besittning. »Von den neolitischen Stämmen aber gingen diese Kulturgebiete an die Bevölkerungen der folgenden Perioden über. Im Wechsel der Völker und ihrer Schicksale wurde an dem uralten Kulturboden mit Zähigkeit festgehalten.»²

Härmed äro, enligt Hoops, de landskapliga förutsättningarna även för den germanska odlingen och hushållningen angivna. Liknande landskapliga förutsättningar gälla emellertid även, vad man kan se, för odling och hushållning i Kristianstadslättens område på 1700-talet och 1600-talet och säkerligen långt tidigare, kanske redan vid den tid, då åkerbruk och boskapsskötsel för första gången på allvar framträdde här. Det synes sålunda icke vara en tillfällighet, att de primitiva odlingsförhållanden, vi lärt känna från detta skånska område, i så hög grad överensstämja med Tacitus' beskrivning — i Hoops tolkning — av germanernas odlingar. Sedan Hoops (a. a., s. 520 ff.) anfört Germanias kap. 26 lämnar han följande tolkning. »Aus dem Inhalt dieser Schilderung und namentlich aus dem zuverlässig bezeugten *in vices* geht zunächst klar hervor, dass nicht von der ersten Besitznahme einer Feldmark, sondern von dauernden Einrichtungen und einem regelmässigen Turnus gesprochen wird. Von dem anbaufähigen Land (*agri*) einer Feldmark wird nur jeweils ein Teil, dessen Grösse sich nach der Zahl der Bebauer richtet (*Pro numero cultorum*), von der gesamten Markgenossenschaft (*ab universis*) gemeinsam unter Kultur genommen (*occupantur*); aber das in Anbau genommene Land — der Bifang, nach einem mittelalterlichen Ausdruck — wird nicht dauernd beackert, sondern die *occupatio* der *agri* geschieht *in vices*, in Turnus, ab-

¹ R. GRADMANN, *Pflanzenleben der Schwäbischen Alb*, I, s. 355 ff.

² J. HOOPS, a. a., s. 110 f.

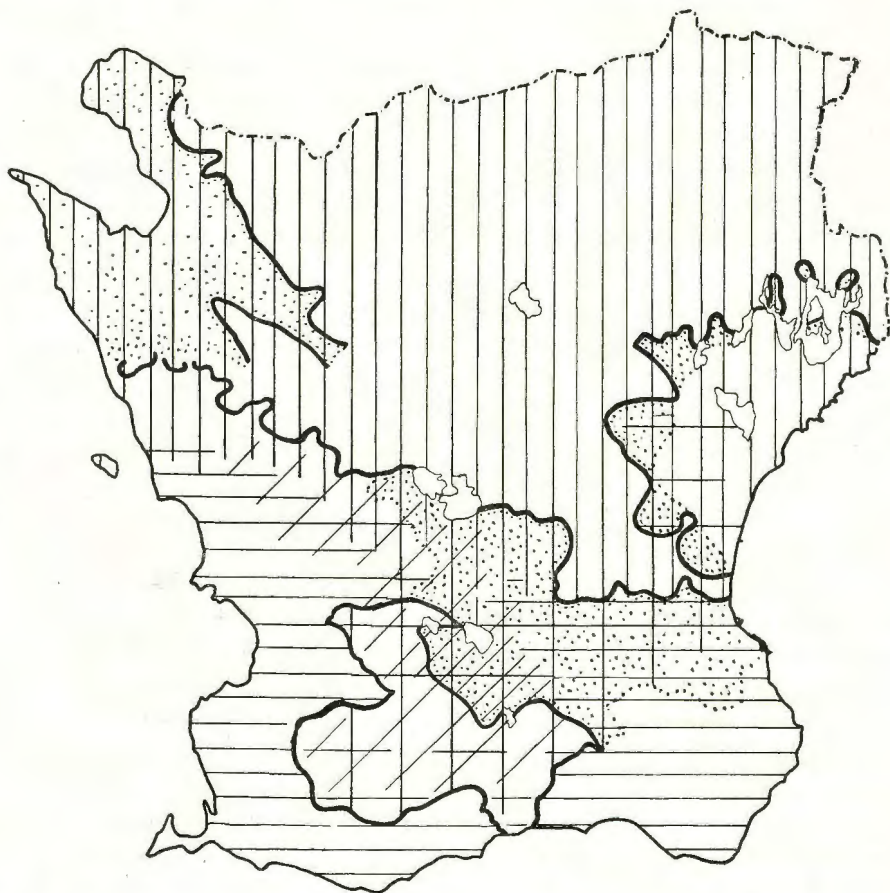


Fig. 10. De viktigaste odlingssystemens samt hushållnings- och bebyggelse typernas utbredning i Skåne under förra hälften av 1700-talet.

Horisontala streck: treskifte med i regel vångalag mellan stora, för sädesodling reglerade byar. Sommarbete i trädesväng i regel.

Vertikala streck: ensäde med enstaka gårdar eller vångalag mellan gårdar, gårdsklunгор eller »småbyar». Sommarbete i skog.

Diagonala streck: tvåskifte eller andra odlingssystem på övergång mellan ensäde och treskifte. Sommarbete på i regel väl utbildade fälader.

Grova linjer inneslagna områden med utpräglad skogshushållning. Prickar angiva områden med lövängar eller krattskog i väng.

wechselnd werden bald diese, bald jene bestellt, nämlich innerhalb der ganzen Feldmark; das Ackerland durchwandert allmählich die gesamte anbaufähige Fläche der Mark. Wir haben es hier also mit einer ausgesprochenen wilden Feldgraswirtschaft zu tun, einem Wechsel zwischen Ackerland und Dreesch. Die jeweils in Anbau befindliche Fläche blieb eine Anzahl Jahre Saatland, um dann wieder auf viele Jahre hinaus dem Graswuchs überlassen, und als Weide benützt zu werden. — — Vielleicht bestand kein fester Turnus, sondern es wurde über den Eintritt des Wechsels von Fall zu Fall entschieden, je nach der Güte des Bodens und nach den Veränderungen in der Zahl der Bebauer.»



Basil H. Soulsby

I MITTEN AV SISTLIDNE JANUARI MÅNAD INGICK FRÅN London den sorgliga underrättelsen, att förutvarande bibliotekarien vid British Museum (Natural History) Mr. BASIL HARRINGTON SOULSBY den 12 s. m. avlidit i sitt hem i Reading. Därmed avbröts en verksamhet, som under nära ett årtionde varit till stor del ägnad åt en för Linnéforskningen synnerligen betydelsefull uppgift.

Mr. SOULSBY var född i närheten av Christchurch på New Zealand den 3 november 1864. Efter faderns död återflyttade familjen till England och SOULSBY genomgick Cheltenham College samt studerade därefter

i Oxford som medlem av Corpus Christi College. Efter ytterligare ett års studier i Tübingen och Göttingen ägnade han sig ett par år åt skolverksamhet, men övergick därefter — efter ett års studier i Paris — till biblioteksbanan, där han 1892 vann inträde som tjänsteman vid British Museum (Bloomsbury). Han hade här sin verksamhet bl. a. vid kartavdelningen och tjänstgjorde samtidigt även som sekreterare i Hakluyt Society, för vars serie han översatte och utgav ett antal geografiska verk.

1909 överflyttades hans verksamhet till jättemuseet i South Kensington, där han 1921 övertog ledningen av »the General Library», måhända världens förnämligaste specialsamling på det naturvetenskapliga området, omfattande 200,000 volymer. Det var under sin verksamhet här han grep sig an med uppgiften att utge en ny upplaga av den katalog över Linnés skrifter såväl i det av honom förvaltrade biblioteket som i jättebiblioteket i Bloomsbury, som år 1907 sett dagen i anledning av tvåhundraårsdagen av Linnés födelse och då av »the Trustees» tillägnats Uppsala Universitet. Om planen och omfånget av detta nya verk med titel *A Catalogue of the works of Linnaeus in the British Museum* behöver här ej närmare ordas, då en utförlig förhandsanmälan influiter i årg. XIV av vår Årsskrift.

Såsom där framhållits kommer denna katalog att utgöra den fullständigaste Linné-bibliografi, som existerar, och till omfånget mångfaldigt överträffa sin föregångare av 1907. Detta sammanhänger med den storartade tillväxt, Linnésamlingen i British Museum (Nat. Hist.) vunnit genom SOULSBYS outtröttliga bemödanden att anskaffa där tidigare saknade skrifter, ofta med uppoffring av egna medel. Men så kunde han också med stolthet beteckna den som den största existerande näst Uppsala Universitetsbiblioteks samling.

SOULSBY besökte i studiesyfte upprepade gånger vårt land, första gången 1923, då han knöt vänskapliga förbindelser med MARKUS HULTH, i vilken han såg sin högt skattade föregångare som Linné-bibliograf. Hans senaste besök här inföll hösten 1930 — han hade då lämnat sin tjänst — då han åtskilliga veckor arbetade vid Carolinabiblioteket och sedan på återvägen gjorde en pilgrimsfärd till Stenbrohult. Då han i november följande år med älskvärd förtjusning meddelade att han haft äran att förevisa sin Linnésamling för Sveriges kronprins, som uttalat sin beundran för hans möda »in raising such a magnificent memorial to Linnaeus in this country», yttrade han sin förhoppning att sommaren 1932 kunna åter besöka Sverige. Men ödet hade velat annorlunda: en svår sjukdom i början av samma år nedsatte den flitige arbetarens krafter. Han lyckades dock sistlidne höst avsluta korrekturläsningen av sina Rättelser och tillägg, varmed den egentliga katalogen var avslutad.

För ett utförligt person- och sakregister hade han gjort vidlyftiga för-

arbeten. Enligt vad hans efterträdare, Mr. C. E. TOWNSEND, meddelar kommer detta emellertid tyvärr ej att nu utgivas, varemot själva katalogen kan väntas under denna sommar.

Det är djupt vemodigt att Mr. SOULSBY ej fick uppleva utgivandet av det betydelsefulla verk, varåt han ägnat ett så osjälviskt, gagnande arbete. Hans svenska kolleger liksom de Linnéforskare, med vilka han kom i beröring, skola minnas honom som en originell man med en älskvärd, stillsam humor.

Sin trofasthet mot de intressen, som förenade honom med vårt Sällskap, vars mångårige medlem han var, har han ådagalagt även därigenom, att han i sitt testamente föreskrivit att en summa av £ 50 skall utgå till Svenska Linné-Sällskapet för dess allmänna ändamål. Även härigenom har den gamle bibliotekarien gjort sig förtjänt av vår minnesgoda tacksamhet och uppskattning.

Arvid Hj. Uggla.

ETT PAR LINNÉANSKA URNOR PÅ BOTANISKA INSTITUTIONEN I UPPSALA

AV

NILS SVEDELIUS

NÄR PROFESSOR O. JUEL, MIN FÖRETRÄDARE SOM föreståndare för Botaniska institutionen i Uppsala, efter avskedstagandet avflyttade till Djursholm — vilket skedde på sommaren — överlämnade han åt universitetets räntmästare till förvaring en gammal ostindisk porslinsurna, som tillhörde institutionen, men vilken såväl han som hans företrädare professor F. R. KJELLMAN haft uppställd i sin tjänstevåning i Botaniska institutionens prefektbyggnad. Genom akademiräntmästaren THORALF FRIES blev jag sedermera underrättad om denna deposition, och då någon lämplig plats för urnans uppställning icke fanns på universitetet, återlämnades den till Botaniska institutionen, där den nu befinner sig.

Jag erfor sedan, att även en annan, institutionen tillhörig gammal trädgårdsurna förvarades hos akademiträdgårdsmästaren. Även den befinner sig nu på institutionen. Den är av fajans och, som strax skall visas, av en helt annan och långt intressantare typ än den förra, och mitt intresse väcktes nu för att om möjligt efterforska dessa krukors proveniens och huru de kommit att hamna på den Botaniska institutionen.

Men först en beskrivning på de bägge pjäserna!

Den fordom i prefektbostaden förvarade, mycket prydliga urnan är av äkta porslin, blåmålad, hårdbränd med homogen, glasig massa. Den är 8-kantig och försedd med genombruten fot. Ett hål i botten, som sedermera igenlackats, visar, att den från början varit avsedd till blomkruka. Dess höjd är 25 cm och diametern ungefär 36 cm. De 8 sidofälten äro 12 cm breda upptill och 9 cm nedtill.

Fig. 1 visar krukans och dekorerings å de olika sidorna. Fyra av de åtta fälten, d. v. s. vartannat, äro dekorerade med blomstermotiv. Endast

ett av dessa kan något så när till växtarten bestämmas, nämligen det å fältet längst till vänster å fig. 1, *a*, som tydligen är en avbildning av den indiska lotusen (*Nelumbium speciosum* WILLD.). Särskilt blomman i mitten, omgiven av de stora bladen, kan ej gärna föreställa något annat än denna praktfulla, i det varmare Asien vitt utbredda vattenväxt. Den blomman har ju också sen urminnes tider varit för den bildande konsten i Östern en omtyckt modell såväl för måleriet som skulpturen. Vad för växter, som stått modell för de andra blomstermotiven, låter sig icke ens gissningsvis avgöra. Fälten mellan blomsterbilderna äro dekorerade med landskapsbilder, kustmotiv med hav och skarpkonturerade klippöar, ett par hus vid stranden samt ett par fiskare med metspö. Krukan har en gång varit sönderslagen, men blivit hopzinkad.

Om denna urna råder ingen meningsskiljaktighet bland de fackmän, som tagit den i skärskådande: den är en vanlig »ostindisk» blåmålad kruka från 1740—50-talen av den typ, som i massor exporterades från Kina till Europa av de ostindiska kompanierna. Enbart i Sverige torde ännu finnas flera hundra, bevarade på våra museer, slott, herrgårdar o. s. v. På grund av att Botaniska institutionens kruka under tidernas lopp blivit illa medfaren, sönderslagen och hopzinkad, skulle den också ha ringa antikvitetsvärde, om inte, som jag strax skall söka göra troligt, den har sitt utomordentligt stora värde därför, att den med all sannolikhet härstammar från den gamla Linnéanska trädgården.

Den andra urnan har det utseende som fig. 2 *a—c* visar. Den är rundad, har tydligen haft en fot, som nu emellertid är avslagen. Foten frånräknad har den nu en höjd av 32 cm. Upptill är diametern 34 cm och vid basen där foten begynner är den 17—18 cm. Det mest i ögonen fallande äro de bägge egendomliga maskaronhuvudena, som tjäna som handtag. I övrigt är den vit, dekorerad i en ljus, klarblå färg. Bilderna utgöras av några hus och ett par spinkiga, starkt stiliserade träd samt tvenne kvinnofigurer, en med solfjäder och en annan med parasoll. Denna kruka är av fajans och hålet i botten visar, att den också är avsedd till blomsterkruka. Den är sprucken och illa medfaren och hophålles för säkerhets skull av en ståltråd. Intendenten dr Å. STAVENOW, som på min anmodan benäget tagit pjäsen i skärskådande, har fällt det omdömet om den, att den otvivelaktigt är svensk och tillverkad vid Rörstrand i Stockholm omkr. 1750. Någon signatur finnes tyvärr icke.

Över Rörstrand och dess tillverkningar finnes ett mycket vackert illustrerat arbete av A. BECKSTRÖM,¹ och det var ingen svårighet att där hitta en motsvarighet till vår urna. Fig. 76 i BECKSTRÖMS bok — här återgiven i fig. 3 — visar bilden av, enligt beskrivningen, en »trädgårds-

¹ ARVID BECKSTRÖM, *Rörstrand och dess tillverkningar 1726—1926*. Nordiska Museet. Sthlm 1930.



a



b

Fig. 1, a, b. Ostindisk blomkruka, tillhörig Botaniska institutionen i Uppsala. Höjd 25 cm.





Fig. 2, *a*, *b*, *c*. Blomkruka av fajans från Rörstrand, tillhörig Botaniska institutionen i Uppsala. Höjd 32 cm.

potta» med formade maskaronhuvuden som handtag, på livet bemålad med krönte spegelmonogram och däremellan byggnader och svampade träd. Denna kruka, som nu befinner sig i Nordiska museets ägo, är signerad AB eller möjligen IHB, hastigt sammanskrivna. Denna pjäs har foten i behåll och har en höjd av 43 cm. Den daterar sig från 1750. Storleken stämmer bra med Botaniska institutionens urna, som är 32 cm hög utan fot.

Dr STAVENOW ställde till mitt förfogande en bild av ytterligare en annan dylik blomsterurna, nu i Nationalmuseum (fig. 4). Även den har maskaronhuvud och blå dekorering. Den är emellertid betydligt mindre än de föregående urnorna, blott 22 cm hög, inklusive foten. Den är likaledes från Rörstrand och daterar sig från 1768.

Enligt dr STAVENOW visar emellertid såväl den finare målningen som den klarblå färgen på Uppsala-urnan, att den måste vara tidigare. Utan att vara fackman dristar jag mig att som ett ytterligare skäl för den tidigare dateringen också anföra, att Uppsala-urnans dekorering genom sitt motivval synes mig visa större likhet med de kinesiska förebilderna, som till en början voro modeller för den inhemska tillverkningen. De stiliserade



Fig. 3. Blomsterkruka av fajans från Rörstrand i Nordiska Museet. Höjd 43 cm.
(Efter BÄCKSTRÖM.)



Fig. 4. Blomsterkruka av fajans från Rörstrand (1768) i Nationalmuseum. Höjd 21 cm.

spensliga träden, kvinnofiguren med solfjäder och kinesparasoll vittna om att bildmotivet på Uppsala-urnan, delvis åtminstone, snarare stammar från fjärran Östern. Nordiska museets urna har spegelmonogram med krona och framför allt nordiska granar kring ett europeiskt hus. Dekoreringskonsten vid Rörstrand frigjort sig från Österns förebilder och uppsökt inhemska motiv. Allt tyder alltså på att Uppsala-urnan kanske är från ett tidigare datum än de andra, rent av tidigare än 1750. Den första bränningen av blåmålade fajanser begynte vid Rörstrand redan år 1727.

Fajanskrukan från Rörstrand har även i sitt nuvarande skröpliga skick ett mycket högt antikvitetsvärde alldeles oberoende av dess härstamning från Linnéträdgården. Ytterst få dylika föremål från Rörstrands tidigaste år äro bevarade till vår tid och höra de till rariteterna på våra museer.

Varifrån härstamma nu dessa urnor? Innan de uppställdes i boställsvåningarna, förvarades de i Botaniska trädgårdens krukkällare tillsammans med de andra blomkrukorna, och de skavanker, som nu vidlåda dem, funnos redan då. Den av den nuvarande personalen, som varit längst i tjänsten och är äldst på platsen, är trädgårdsmedhjälparen HERMAN HOLMGREN. Han är i ordets egentliga bemärkelse barnfödd på institutionen. Hans far var nämligen också trädgårdsmedhjälpare och hade då sina boställsrum i

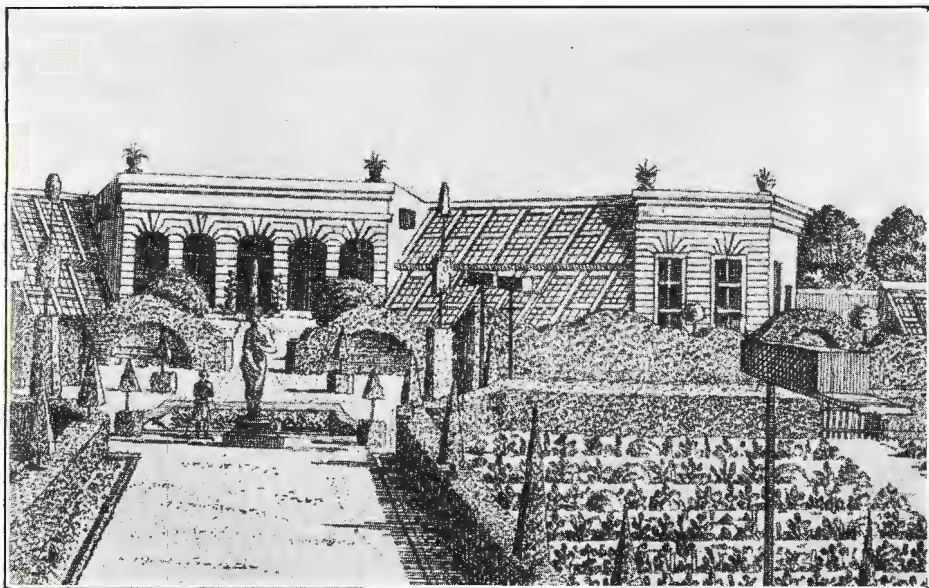


Fig. 5. Blomsterurnor på orangeriets tak i Linnéträdgården (ur BUSSEK).

den flygel, där nu botaniska laboratoriet är inrymt. Herr HOLMGREN säger sig väl minnas dessa urnor allt ifrån sin barndom, ävensom att de alltid förvarats i krukkällaren. Han minnes även, att den gamle underträdgårdsmästaren J. A. BARKLUND, som blev anställd i trädgårdens tjänst som Drif-husgesäll år 1850 under GÖRAN WAHLENBERGS tid, flera gånger talat om dessa urnor och att det var en gammal tradition, att de fyllda med blommor brukade pryda middagsbordet vid de stora promotionsmiddagarna i frigidariet, då det stora bordet infogades omkring de gamla Linnéanska lagrarna, som på det viset liksom sköto upp direkt ur borden. Att de i övrigt skulle ha varit i direkt bruk ute i den nya trädgården kan herr HOLMGREN ej minnas.

Nu vet man däremot med säkerhet, att LINNÉ i den gamla Svartbäcksträdgården hade trädgårdurnor. Detta framgår såväl av de olika avbildningarna vi ha från trädgården som av LINNÉS egen beskrivning. Jag bifogar här ett par detaljbilder från Svartbäcksträdgården. Den ena (fig. 6), från LINNÉS »Hortus Upsaliensis» (NAUCLERS disputation 1745), visar tydligt ett par vaser på grindstolparna. Den andra (fig. 5) från BUSSEKs bekanta »Utkast till Beskrivning om Upsala» från 1769 visar icke mindre än sex stora urnor med växter på orangeriets tak. Å den här reproducerade förstorade bilden, som ej återger hela orangeriet, synas blott fyra. Formen på dessa urnor stämmer med den här avbildade Rörstrandsurnan.

LINNÉ talar även själv om urnor i trädgården i »Hortus Upsaliensis», varur jag hämtar följande enligt TH. M. FRIES' översättning (i »Skrifter» etc. IV. Ups. 1908): »De ganska breda gångarna bidraga i osedvanlig grad att giva denna trädgård ett prydligt utseende. Det stängsel, som skiljer vår- höst- och södra kvarteren från gången vid densamma, är bildat av stolpar, varpå sommartiden ställas vaser med blommande växter (*urnae florigerae*)», varigenom erinras om hängande trädgårdar».

Då vi veta, att THUNBERG flyttade alla den gamla trädgårdens inventarier¹ upp till nya, den nu i bruk varande trädgården, och då vi såväl på frigidarievinden förut återfunnit LINNÉs glasklockor (*campana solaris*)² (jfr N. SVEDELIUS, Linnés glasklockor i Svenska Linné-Sällskapets årsskrift IV, 1921, s. 113) som även i ett redskapsskjul påträffat gamla drivbänksfönster av mycket ålderdomlig konstruktion med tjocka, gröna blyinfattade glsrutor och försedda med handsmidda spikar, som med all sannolikhet kommit från Linnéträdgården, så är det väl högst troligt för att ej säga säkert, att dessa gamla urnor även äro Linnéanska och ursprungligen stått i Svartbäcksträdgården. De ha alldeles säkert tillhört institutionen och ej kvarlämnats av någon av boställsinnehavarna. Det visas av att de alltid förvarats i trädgårdens krukkällare. De äro från 1700-talets mitt och Rörstrandsurnan åtminstone liknar till formen de urnor, som vi kunna se på bilder över trädgården. Vi veta även, att Rörstrandsfabriken hämtat lera från »Upsala gärde nedanför Kungsträdgården» med egen båt.³ Rörstrands produkter ha således haft lätt att komma till Uppsala. Vad var då naturligare, än att inhemska Rörstrandsurnor anskaffades för trädgården. Såsom ett bevis på LINNÉs förbindelser med Rörstrand må också erinras om de små fajanskrukor med blå dekor (Linnæa) och devisen »Dum faveat Coelum», som tillverkats för hans räkning därstädes. Vårt Linnémuseum äger ett av exemplaren. Det är daterat »Stockholm 11/7 1750».

Den ostindiska krukans däremot kan möjligen ha kommit tillsammans med levande växter, som skänkts LINNÉ av någon Kinafarare. Sådant hände ju ej så sällan. För övrigt var ju det ostindiska porslinet ej sällsynt i Ostindiska kompaniets dagar. En möjlighet, som ej är alldeles utesluten, vore, att den hemförts från fjärran Östern av C. P. THUNBERG, men detta är naturligtvis endast en ren gissning.

Sannolikt ha kanske flera urnor från början tagits med även till nuvarande trädgården. Å BUSSERS bild synas ju ej mindre än sex. Men blomsterurnor

¹ Enligt akademiträdgårdsmästaren DANIEL MÜLLER (Kalendern Svea 1858) flyttades till den nya trädgården »allt, som var transportabelt».

² I förbigående kan omtalas, att jag i botaniska trädgården i Cambridge 1930 såg precis liknande glasklockor ännu i bruk. De kallades av engelsmännen »cloches», vilket ju tyder på att typen härstammar från Frankrike.

³ BÄCKSTRÖM, a. st. s. 48.

äro skröpliga ting, och även om flera kommit med upp från Linnéträdgården, så ha de väl så småningom här mött sitt öde, särskilt om de enligt gammal tradition tagits fram och fått vara med på de kanske ej alltid så stillsamma promotionsmiddagarna.

Det är nu min avsikt att föreslå de akademiska myndigheterna, att de bägge urnorna måtte få deponeras i Linné-Sällskapets samlingar i den gamla Linnéträdgården, så att de återbördas till den plats, varifrån de med all sannolikhet härstamma, för att där bli för framtiden bevarade.

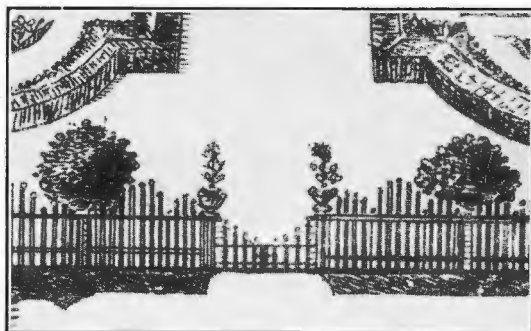


Fig. 6. Blomsterurnor på grindstolparna i Linnéträdgården (ur »Hortus Upsaliensis»).

LINNEANA BLAND J. G. ACRELS PAPPER I KAROLINSKA INSTITU- TETS BIBLIOTEK

AV

ANDERS GRAPE

VID EN TÄMLIGEN GRUNDLIG GENOMGÅNG AV HAND-
skriftssamlingen i Karolinska Institutets Bibliotek fästes min upp-
märksamhet bl. a. vid en ganska omfångsrik foliobunt, betecknad
med no. 44 och betitlad: 'Hagströmers samlingar. Bref till och
af Acrel. Bref till Linné. Sjukdomsberättelser och diverse anteckningar.'
Och vid närmare granskning visade det sig att volymen ifråga visserligen
innehåller en liten dossier brev (26 st.) från OLOF AF ACREL till DANIEL
THÉEL från åren 1765—67, som av A. J. HAGSTRÖMER skänkts till bib-
lioteket 1812, men att huvudparten av innehållet i övrigt utgöres av pap-
per härrörande från JOHAN GUSTAF ACREL, som bekant medicine pro-
fessor i Uppsala och brorson till den berömde OLOF AF ACREL. Och då
ju J. G. ACRELS namn på det intimaste är förbundet med den behandling,
som de Linnéska samlingarna undergingo, när den yngre LINNÉ 1783 —
alltså nu för 150 år sedan — gått ur tiden, låg ju den tanken nära
till hands, att dessa papper till äventyrs kunde innehålla aktstycken be-
lysande detta sorgliga kapitel om en svensk kortsynthet och försumlighet
av ofattliga dimensioner. Möjligen kunde väl ävenså tänkas, att i kvarlåten-
skapen efter en man, som stått Linnéska familjen så nära, bl. a. såsom
sterbhusets förtroendeman, kunde ha undanstuckit sig ett eller annat doku-
ment stående i direkt samband med Linné själv, även om det väl i så fall
näppeligen kunde antas, att det skulle ha blivit fördolt för de senare de-
cenniernas ivriga Linné-forskning: beteckningen 'Bref till Linné' i den an-
förda rubriken borde ju härvidlag ha givit en fingervisning.

Vad först då angår dokumenten rörande ACRELS befattning med
Linné-samlingarnas avyttring, så stötte man snart nog på det ena brevet
efter det andra från JAMES EDWARD SMITH, den lycklige köparen. Till-

sammans utgöra dennes brev 10 st., härrörande från åren 1785 och 1788—96. De falla således samtliga i tiden efter köpetransaktionen, som ju avslöts redan under 1784, men denna beröres förklarligt nog ändock esomoftast. Sålunda skildrar SMITH sin stora fögnad över att ha blivit ägare till dessa skatter, som han använt hela den första vintern till att inventera och beskåda och som ständigt berett honom nya överraskningar. Icke utan stolthet antyder han det intresse samlingen väckt i England — och det förhöll sig ju faktiskt så, att det märkliga förvärvet i ett slag gjorde honom till en ryktbar man.¹ Där framlyser också hans mycket stora tacksamhet mot ACREL för hans medverkan till förvärvet och för den omsorg han ägnat samlingens inpackning m. m. Ävenså delger han ACREL sina publiceringsplaner — en engelsk översättning av LINNÆS företal till *Museum Regis Adolphi Friderici* med inledning av SMITH blev den första frukten härav, senare följde bl. a. det bekanta verket *Reliquiæ Rudbeckianæ*, som utkom 1789 dedicerat till ACREL. I åtskillig utsträckning avhandla breven bokaffärer: man vet, att ACREL begärt att få sina utlägg för Linnéiska samlingarnas inpackning m. m. (41 rdr) gottgjorda i form av engelsk medicinsk litteratur, och med det första av de här föreliggande breven sänder SMITH ett 40-tal volymer. SMITH å sin sida hade varjehanda önsksningar ifråga om svensk naturvetenskaplig litteratur.

Att ACREL snart nog — när insikten vaknat om den oersättliga förlust Sverige gjort och den nationella skandal försäljningen innebar — fick uppbära bittert klander för sin, som man väl ej utan fog menade, alltför stora villighet att gå de ekonomiska arvingarnas och den entusiastiske spekulantens ärenden är ju välbekant. Illviljan visste till och med att berätta, att ACREL blivit mutad av SMITH med en dusör om 100 £ sterl. Att detta utan all fråga fullständigt ogrundade rykte, som via THUNBERG och DRYANDER kom till SMITHS öron, av denne tillbakavisades med indignation känner man bl. a. genom ett utdrag av ett brev från SMITH till ACREL, meddelat i det av SMITHS änka publicerade verket *Memoir and correspondence of... Sir J. E. SMITH*, Vol. I (Lond. 1832), s. 127. Då emellertid en av de forskare, som hårdast gått till rätta med ACREL, nämligen C. G. MYRIN², antytt möjligheten av att det här skulle kunna vara fråga om ett fingerat brev från SMITH — låt vara utan att själv acceptera denna hypotes — så är det ju onekligen av ett visst intresse att finna, att originalbrevet ifråga verkligen föreligger i vår samling, daterat den 11 nov. 1785,

¹ »This was the turning point of Smith's life», säger med rätta HOOKER i *Journal of... Sir JOSEPH BANKS* (Lond. 1896), s. XXXV. Det kan tilläggas att SMITHS lyckliga förvärv manat till efterföljd, i det att en Mr THOMSON, »lecturer in Anatomy at Oxford», låtit SMITH sondera ACREL om möjligheten att förvärva TORBERN BERGMANS samlingar!

² I sin uppsats *Om Linnés naturhistoriska samlingar och deras bortförande till England* (tryckt i: Skandia, Bd 2 (1833), s. 242—288), s. 278.

och att det fullt naturligt ansluter sig till den föregående sviten.¹ Utdraget i *Memoir and correspondence*, som tydligen är gjort efter SMITHS koncept, är också fullkomligt korrekt — ett par rent formella avvikelser sakna all betydelse. I de senare breven berättar SMITH åskilliga intressanta ting bl. a. om sina resor på kontinenten, sin livliga författarverksamhet, om stiftandet av Linnean Society m. m., men härpå kunna vi här icke närmare ingå.

Däremot torde i detta sammanhang böra nämnas ett par dokumenter, egenhändigt uppsatta av ACREL. Det ena är en redovisning till de Linnéska sterbhusintressenterna, dat. den 4 februari 1785, för uppburna medel, d. v. s. just för den av SMITH betalda summan av 900 guineas, som evalverad i svenskt mynt kom att utgöra 4,150 rdr 37 skill. specie. En liknande tablå, likaledes egenhändig, förefinnes i Uppsala Universitetsbibliotek (handskr. X 240); den bär samma datering som vår här föreliggande, men måste tydligen ha tillkommit senare eller fortsatts något längre fram i tiden, eftersom den upptar en utbetalning från den 23 april 1785. Det andra aktstycket i vår samling är en 'Provisionel ArfsDelning öfver Quarlåtenskapen efter framledne H^r Professoren Carl von Linné' mellan dennes sterbhusdelägare. Även av denna är ett likartat exemplar, dock ej av ACRELS hand, känt förut, nämligen likaledes i Uppsala Universitetsbiblioteks handskriftssamling (X 274 m);² även i detta fall är det fråga om ett senare dokument, det är nämligen en likvidation över Linnés dotterdotters »Fröken Bergencrantz eller nu warande Fru Martins lott» och måste således ha tillkommit efter den 14 sept. 1786, då SARA ELISABETII BERGENCRANTZ ingick äktenskap med sedermera överstelöjtnanten PER MARTIN. På de olikheter, som förefinnas mellan vissa poster i dessa skilda dokumenter, finnes icke någon anledning att här ingå. Det må endast nämnas, att ACREL synes ha beräknat den provision, som — bortsett från ersättning för »Omkostnader med Correspondence m. m.» — skulle tillkomma honom, något olika, men att densamma av de yngre dokumenten att döma tycks ha fastställts till 249 rdr (inmot 4,500 dlr kmt), en icke föraktlig summa: ACRELS hela årsavlöning såsom adjunkt i Medicinska fakulteten

¹ Det kan tilläggas, att ACREL i brev till SMITH av den 4 febr. 1787, som jag känner från en avskrift av TH. M. FRIES (Linnæana, I, s. 174) efter originalet i Linnean Society, tar upp saken med följande ord: »Quod de Thunbergio scribis, ut scilicet Amicis suis narraverit, Te mecum ob pretium £. 100 ita exagitasse, ut Collectiones Linnæanas Tibi cederem, credo quidem, sed mendacium et obrectatorem toto corde contemno. Quæ inter nos acta sunt, honesta fuisse persuasus sum, et malitiosos homines non curat Integer vitæ scelerisque purus.» Och med hänsyftning på vissa åtgöranden från CLAS ALSTRÖMERS sida tillägger han: »Majoris omnino momenti fuerunt insidiæ a Bar. Alströmer structæ, quæ ad nihil minus quam ad dividenditæ jam Collectionis confidentionem tendebant, Superiorum auctoritate suffultæ. Hæc et ejusmodi alia suo modo adhucdum vexant. Sed satis de his.»

² Tidigare i Ödmanska samlingen.

(inberäknat den s. k. benådningen och erättning för tjänstgöring vid Akademiska sjukhuset) utgjorde vid denna tid (1783/84) 248 rdr. 6 skill.

I den rätt omfattande samlingen av brev till ACREL, vilken för övrigt också innehåller varjehandas av intresse, påträffades jämväl två brev, vilkas adressat utan all fråga är LINNÉ. Båda dessa, som hittills ej blivit uppmärksammade, härröra från framstående Linné-lärjungar. Det ena är skrivet av ADOLPH MURRAY, som bekant en av den äldre mästarens synnerliga favoriter inom den yngsta uppsättningen av lärjungar.¹ Det är sänt från Stralsund den 25 aug. 1772, då denne som 21-årig nypromoverad medicine doktor reste ut till Göttingen, där två av hans bröder, Johan Philip och Johan Andreas, voro ordinarie professorer vid universitetet. Brevet avhandlar huvudsakligen ett sammanträffande med tvenne läkare »Herrar Doctores Weigel, pater et filius», av en känd läkaredynasti², och berör vissa av den äldre WEIGELS teorier m. m.³ — Ett större intresse erbjuder det andra brevet, som härrör från DANIEL SOLANDER, som bekant en av de allra främste av LINNÉS lärjungar och en gång anmodad att bli hans efterträdare. Detta brev är skrivet i »Rio de Janeiro, i Brasilien om bord Kongl. Engelska orlogs Skjeppet Endeavour d. 1 Dec^r 1768», d. v. s. det härrör från den märkliga upptäckts- och forskningsresa, som är känd såsom JAMES COOK's första världsomsegling och som en gång t. o. m. blivit betecknad som »perhaps the most celebrated and, certainly to the English nation, the most momentous voyage of discovery that has ever taken place».⁴ I denna expedition, som bl. a. hade till syfte att på Tahiti anställa astronomiska observationer över Venus' passage framför solskivan i juni 1769, deltog Sir JOSEPH BANKS, den kände engelske naturforskaren och mecenaten, och på hans tillskyndan SOLANDER, som sedan 1760 vistades i England, där han vunnit anställning i British Museum och för övrigt biträdde BANKS och andra i naturvetenskapliga ting. För BANKS och SOLANDER var syftet också

¹ Jfr TH. M. FRIES, *Linné, lefnadsteckning*, D. 2, s. 82 f.

² Fadern, BERNHARD NICOLAUS WEIGEL, var stadsphysicus i Stralsund, assessor i Sundhetskollegium i Greifswald, † 1801; dennes son CHRISTIAN EHRENFRIED WEIGEL, adlad VON WEIGEL, var en framstående botaniker, professor i Greifswald, direktor i Pommerska Sundhetskollegium, kungl. svensk arkiater m. m., † 1831; en son till denne åter, som bar samma namn som fadern, blev slutligen förste arkiater hos Karl XIV Johan, ordförande i Sundhetskollegium i Stockholm, friherre m. m., † 1848.

³ MURRAY återvände 1776 till Uppsala för att tillträda professuren i anatomi, till vars innehavare han under sin utrikesvistelse blivit utnämnd. Denna befattning skötte han sedermera med stor utmärkelse men råkade vid flera tillfällen på grund av sina höga examensfordringar m. m. i delo med sina lärjungar. I här föreliggande Acrelska samling finnes från åren 1787—88 en svit av brev (12 st.) till ACREL från NILS VON ROSENSTEIN, som vid denna tid var föredragande i kanslersärenden rörande Uppsala universitet; dessa brev handla till åtskillig del om vad ACREL å ett omslag betecknat som »Studenternas Gräl med Murray».

⁴ W. J. L. WHARTON i företalet till sin edition av: *Captain Cook's Journal during his first voyage round the world . . . 1768—71* (London 1893), s. vii.

att bedriva naturvetenskapliga forskningar och insamlingsarbeten i de i detta hänseende skäligen jungfruliga trakter, där Endeavour skulle gå fram, och BANKS, som var riker karl, hade icke skytt några kostnader, när det gällde expeditionens utrustning. Det kan nämnas att resultatet också blev, att enastående rika samlingar av naturföremål av skilda slag hemfördes. I det föreliggande brevet redogör SOLANDER för den tilltänkta resrouten, liksom för den redan tillryggalagda delen av färden med antydning om en del därvid vunna resultat. Den situation, som är för handen just vid brevets avfattande, föranleder honom att särskilt uppehålla sig vid den öginhet, som där i Brasilien mött expeditionen från den portugisiske vice-konungens sida, i det att denne helt enkelt velat förhindra naturforskarna från att företaga exkursioner o. s. v., ett ämne, som förklarligt nog beröres mer och mindre utförligt i de tryckta relationerna och dokumenten från denna färd.¹ Brevet, som helt visst är det enda, som SOLANDER sände sin lärofader under denna märkliga resa², erbjuder emellertid intresse även såtillvida, som det i någon mån belyser förhållandet mellan LINNÉ och SOLANDER, vilket knappast kan anses vara i allo klarlagt. Att förhållandet mellan läraren och hans framstående discipel, som under dennes Uppsalatid varit synnerligen hjärtligt, så småningom svalnat betydligt efter SOLANDERS överflyttning till England och att kontakten dem emellan slappats är alldeles uppenbart. Och då LINNÉs bestående intresse för SOLANDER ansetts bestyrkt genom hans många uttalanden i brev till andra personer — särskilt livligt blev det förklarligt nog genom SOLANDERS framgångsrika forskningsfärder — så har man nog ansett sig ha anledning att antaga, att SOLANDER, vars tilltagande indolens och nästan sjukliga tröghet i fråga om brevskrivning äro klart omvittrade, i avsevärd mån burit skulden för den inträdda kyligheten. Emellertid är det då högst intressant att se, hurusom SOLANDER i detta brev visserligen ej fritar sig själv från försumlighet, men samtidigt också riktar en tydlig anklagelse mot LINNÉ för kallsinnighet och för att denne å sin sida ej heller skulle ha åtgjort något för förbindelsens vidmakthåll-

¹ Jfr härom J. HAWKESWORTHS kompilerade samling *An account of the voyages undertaken by the order of His Present Majesty for making discoveries in the Southern Hemisphere... by Commendore Byron, Captain Wallis, Captain Carteret, and Captain Cook*, Vol. 2 (London 1773), s. 18 ff.; vidare *Captain Cook's Journal during his first voyage round the world... with notes and introduction ed. by... W. J. L. WHARTON* (London 1893), s. 19 ff.; *Journal of... Sir Joseph Banks during Captain Cook's first voyage... ed. by Sir JOSEPH D. HOOKER* (London 1896), s. 26 ff.

² Av ÄHRLINGS uppgifter (*Carl von Linnés Brevfäxtling*, s. 47) måste man få den uppfattningen, att »ett odat. breffragment (utan början eller slut. skrivet under SOLANDERS resa med J. BANKS)» skulle härröra från SOLANDER. Det är emellertid ej fallet; här föreliggande tydligen två breffragment, det ena härrörande från UNO VON TROIL, vilken ju 1772 åtföljde BANKS och SOLANDER på deras resa till Island, det andra från ANDREAS BERLIN (om vilken se LINNÉs *Bref och skrivelser*, Afd. 1: D. 3, s. 161 ff.). Från BERLIN härstammar tydligen också den berättelse om BANKS' och SOLANDERS resa, som omtalas av ÄHRLING, s. 48.

lande, vartill SOLANDER supponerar att en påverkan i denna riktning från andra personer utgör orsaken.

»Den 25 Aug. lämnade vi England», skriver SOLANDER, »en ort, hvarifrån jag kanske obetänksamt beslutit at uppskjuta med en skyldighet, som jag alltid hade föreställt mig skulle blifva mitt högsta nöje, hade jag en enda gång blifvit hedrad med en enda rad från den som jag håppades ville visa mig den vänskapen, om ej af andra hindrader. Mina Vänner gaf mig anledning så at tro, och utgången visade at de hade åtminstone någon anledning.

Ytterligare ett skäl till den inträdda förändringen framskymtar tydligt nog i SOLANDERS brev, nämligen hans grusade förhoppningar att en gång vinna LINNÉS äldsta dotter, LISA STINA, till maka. Hur pass grundade hans förväntningar i denna riktning kunna ha blifvit under de år, då han så gott som dagligen vistades i det Linnéska hemmet, är icke känt. Men i de många brev han ären 1759—62 sände LINNÉ — 24 st. sådana äro bevarade — försummar han sällan att hälsa till husets unga döttrar, särskilt till »Mamselle Lisa Stina», resp. »Elisabethe Christina», som i fyrväpplingen av systrar stundom betecknas som Min och de öfrige Made-moisellerne» eller som min sötaste Mamselle». Här i brevet från Rio de Janeiro förklarar han vid hälsningen till familjen rent ut:

— — huru rätt nämna den älskans värda Hr Arch^s äldsta Dotter, är mer än jag nu kan göra, när mina sinnen knapt kunna göra sin syssla, och hvilket mer än ofta har händt när jag tänkt på den, som jag trodde skulle göra mig lycklig.»

LISA STINA VON LINNÉ var då sedan flera år (1764) förenad med dåvar. löjtnanten sedermera majoren CARL FREDRIK BERGENCRANTZ i ett som det vill synas föga lyckligt äktenskap. Men hos den försmådde beundraren blöder tydligen såret ännu, och törhända ha vi att i denna felsegna hjärteangelägenhet se ännu en bidragande orsak till att banden mellan LINNÉ och SOLANDER om ej brustit så dock betänkligt slaknat.

Även ett brev till den yngre LINNÉ — med bevarad adress¹ — föreligger i samlingen. Det härrör från en engelsman WILLIAM ROMER, från vilken några biljetter av obetydligt innehåll till samme adressat förut äro kända.² Det här föreliggande brevet, dat. London den 30 maj 1783, avhandlar däremot åtskilliga ting av intresse³, i det att ROMER bl. a. erinrar

¹ Det är tydligen detta som föranlett upptagandet av 'Bref till Linné' i den anförda volymrubriken.

² En från 1781, en från 1783, båda i Linnean Society.

³ Av det innehåll, som här kommer oss mindre vid, må nämnas, att ROMER omtalar, att professor MOLDENHAWER, den kände danske teologen och biblioteksmannen, senare överbibliotekarie vid det Store Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, befinner sig i England och »makes great acquisitions of learned manuscripts, that will no doubt clear up many to us poor mortals doubtful matters» — man får hoppas, att M. härvid ej börjat tillämpa de förvärvsmetoder, som i senare tider skänkt honom ett mer än tivelaktigt rykte.

om att LINNÉ D. Y. under sin Englandsvistelse samtalsvis — tydligen vid dryftande av vissa publiceringsplaner — berört sin faders korrespondens och »some Tracts which he wrote but durst not publish lest he should offend the Swedish Divines.» Som man i England ej behövde hysa dylika betänkligheter, söker ROMER animera LINNÉ att utge dessa ting där — »*Nemesis divina* I think was one of the Tracts you mentioned», heter det — och han framhåller uppmuntrande: »you might get a fine sum of Money by it». Även en i engelska tidningar bebådad »translation of your late Fathers immortal works with your additions» beröres.

Den ifrågavarande manuskriptvolymen befanns emellertid innehålla även andra ting och åtskilligt märkligare än de hittills omtalade. Där anträffades nämligen i form av lösa blad och smärre fasciklar en samling anteckningar av LINNÉ'S egen karakteristiska hand, vilka, när de sammanfördes, befunnos uppgå till icke mindre än ett 80-tal mer och mindre fullskrivna sidor mestadels i folio.¹ Huvudparten av innehållet utgöres av anteckningar, som LINNÉ uppsatt för sin funktion som præses vid akademiska disputationer. Såvitt en preliminär granskning givit vid handen, tycks det gälla 12 à 14 disputationer huvudsakligen från åren 1748—52, alltså fallande inom det första decenniet av LINNÉ'S professorstid.² Man frapperas onekligen av den omsorg LINNÉ nedlagt på dessa förberedelser och ävenså av den utförlighet han använt framför allt i de tal, med vilka han inledde disputationakterna — det är ofta verkliga små föredrag han håller i anslutning till ämnet för den avhandling som skall ventileras. Även de anföranden, med vilka opponenter och respondenter skola avtackas, bli stundom rätt ingående och få gemenligen en direkt personlig färg; även de äro tydligen som regel uppsatta på förhand, vilket ibland — t. ex. när någon ung ädling skall upp på arenan såsom extra opponent — gör att det hela verkar så att säga en smula överspelat. Dock förekomma icke så sällan även blyertsanteckningar, numera halvt utplånade, vilka tydligen nedkastats på papperet under själva akten. Det kan nämnas att en annan samling anteckningar av samma natur är känd från Linnean Society, gällande disputationer från åren 1756—58 och 1765—75 (tills. 14 st.)³, varjämte i Svenska Linné-Sällskapets samling finnas tvenne dylika koncept, båda från år 1771.⁴

¹ De utgöra närmare bestämt 70 sidor i folio, varav 2 äro blanka, och 10 sidor i 4:o, varav en sida är oskriven.

² I åtminstone två fall (1750, 51) gäller det vikariat för ROSÉN (jfr nedan).

³ I Box 13: no. 16 (enl. HULTH). Om det är dessa samma, som i avskrift förefinnas i ÄHRLINGS samling, bunt no. 21, i K. Vetenskapsakademiens bibliotek, har jag ej haft tillfälle att undersöka.

⁴ Tullberg'ska samlingen A: no. 6. På dessa aktstycken har Sällskapets sekreterare, Bibliotekarien UGGLA, godhetsfullt fäst min uppmärksamhet. De utgöra tillsammans 4 foliosidor; den relativt stora utförligheten — jfr här nedan — torde ha särskilda grunder.

Det vill synas som om utförligheten hade krympt samman åtskilligt med tiden, ty under det att vår samling omfattar över 50 sidor, tycks den i Linnean Society förefintliga samlingen, som dock gäller minst samma antal disputationer, enligt uppgift ej uppgå till mer än 35 sidor. Vana och träning ha tydligen gjort den äldre utförligheten överflödig.

I samlingen ingå även koncept från tre av de tillfällen, då LINNÉ fungerade som promotor i Medicinska fakulteten, nämligen från doktorspromotionerna 1747, 1751 och 1763; dessa manuskript utgöra tillsammans ett 20-tal sidor. I två fall är det fråga enbart om ceremonielet till den egentliga promotionen (överlämnandet av insignierna etc.), som emellertid meddelas in extenso och ger oss möjlighet att följa hela förloppet av akten från början till slut. Åtskilligt kunde vara att härom förtälja, men detta torde lämpligare böra ske i annat sammanhang. I koncepten för 1751 års promotion föreligger även promotionstalet. Det handlar om kolos («de Nidore ex Carbonibus»), och för den händelse konceptet ej är att betrakta som blott ett utkast, måste orationen betecknas som skäligen mager, vilket möjligen skulle kunna bero därpå, att LINNÉ fungerade som promotor, »emädan Arch[iater] Rosén war i Stockholm hos Hans Maj^t»¹, såsom ofta var händelsen under Fredrik I:s sista år. Även av detta slag finnes ett eller ett par manuskript i Linnean Society; ett dylikt från 1754 har TH. M. FRIES kopierat², och på detta i första hand är väl också den kortfattade teckning av promotionshögtidligheten baserad, som han ger i sin levnadsteckning av Linné.³

På tal om promotioner kan ju också omnämnas en i samlingen förefintlig avskrift av det 1749 för J. A. DARELIUS (AF DARELLI) utfärdade doktorsdiplomet, försedd med ändringar av två händer, av vilka den ena otvivelaktigt är LINNÉS; ändringarna avse att aptera dokumentet till diplom för den senare på året promoverade ERIC E. ELFF.

De återstående bladen i dossiern av LINNÉS egenhändiga anteckningar (7 skrivna sidor) upptas av strödda annotationer av skilda slag. Där finnes en samling 'Hypotheses Medicorum' med blandade reflexioner, observationer, excerpter m. m., vidare ett blad försett med rubriken 'Lusus', vilket utom

¹ Med. fak:s protokoll.

² I hans Linnæana (handskr. i Uppsala univ.-bibl.) I, s. 84—92; enligt en hans anteckning ibid., s. 75 skall i Linnean Society även finnas »formuläret till Med. doktorspromotionen, då Joh. Hornberg blef Med. D^r». Detta måste avse finnen JOHAN HORNBERG, som 1774 disputerade under LINNÉS præsidium, och samma år (den 24 sept.) enl. Med. fak:s protokoll promoverades »uti Facultets rummet»; om LINNÉ såsom decanus — trots sitt efter ett slaganfall på våren samma år försvagade hälsotillstånd — eller SIDRÉN var promotor känner jag ej, men jag förmodar, att FRIES skulle ha angivit, om formuläret ej varit av LINNÉS hand. Hornborgs doktorsgrad är obekant för A. BERGHOLM, *Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja*... Osa 1 (Hfors 1901), s. 614.

³ D. 2, s. 154 f.

en del uppgifter om vissa växters verkan på organismen huvudsakligen innehåller anteckningar rörande *Nemesis divina* med 4 fall relaterade, en sammanställning av ordstäv, bibelspråk o. likn. belysande detta ämne¹ m. m. Man vet ju, att LINNÉ hade för vana att genast på papperet fästa de idéer, som föddes i hans hjärna, och anteckningsblad med dylika tankar, hugskott, excerpter o. likn., ibland med en viss systematisering under rubriker, men ofta i en brokig blandning av ämnen, torde förekomma ymnigt i hans handskriftliga kvarlåtenskap att döma av THORE FRIES' och MARKUS HULTHS annotationer från Linnean Society. De ha tydligen utgjort materialsamlingar och förarbeten, och till denna kategori äro väl också dessa annotationer att hänföra.

Man kan ju till slut fråga sig, hur det kan komma sig att dessa papper stannat i ACRELS ägo. Man vet ju, att denne, säkerligen i samförstånd med arvingarna, undantagit vissa manuskript, som det tydligen icke ansetts vara skäl att låta medfölja den försålda samlingen. Det gäller t. ex. om den handskrift av Linnés 'Lefverne',² som ADAM AFZELIUS publicerade 1823, men vilken ACREL möjligen haft planer på att själv utge, churu detta ej kommit att ske. Det gäller ävenså om *Nemesis*-manuskriptet.³ Men några skäl av den art, som här tydligen gjort sig gällande, kunna ju absolut icke skönjas, när det gäller de i här förevarande samling befintliga manuskripten. Där har tydligen den rena tillfälligheten spelat in.

Det må villigt erkännas, att de papper, för vilka här redogjorts, på intet vis kunna räknas till de mera märkliga grupperna av manuskript av Linnés hand eller honom på annat sätt vidkommande. Det kan dock sägas, att de skänka en ganska god inblick i den verksamhet, som Linné utövade i cathedra superior vid de lärda akademiska vapenskiftena och ge en bild av honom i hans solenna funktion som promotor, ämnen som eventuellt också torde framdeles kunna bli föremål för en utredning i en kommande årgång av föreliggande publikation. Och i varje fall står det ju fast, att för Linnés fädernesland, som ju blivit så pass torftigt lottat, när det gäller hans handskriftliga kvarlåtenskap, kan en foliofascikel original-anteckningar om ett 80-tal sidor dock väl räknas som ett ingalunda föraktligt tillskott till den förefintliga samlade skatten av Linneanska original-manuskript i svensk ägo.

¹ 'Annotationes de Nemesis divina' finnas även i Linnean Society (Box 5).

² Uppsala univ.-bibliotek, handskr. X 274 a. ACREL har försett den med ett företal, in-
klistrat en del bilder däri m. m.; jfr härom J. M. HULTH, *Uppsala universitetsbiblioteks förvärv
av Linneanska originalmanuskript* (i Upps. univ.-bibl:s Minnesskrift 1621—1921, Uppsala 1921,
s. 407—424), s. 408 ff.

³ Om de öden detta manuskript (nu i Upps. univ.-bibl., signerat X 232) undergått se
HULTH, *anf. arb.*, s. 411 f.

EN ISLÄNSK RESENÄR PÅ BESÖK HOS LINNÉ 1772.

Meddelande vid Svenska Linnésällskapets sammankomst den
28 november 1932.

AV

ARVID HJ. UGGLA.

FÖR EN »CURIÖS» RESENÄR UNDER SJUTTONHUNDRA-talet, som under sina färder kom att besöka vårt avlägsna land — och de voro ej så få som man kunde tro — var det tämligen självklart att även passera Uppsala och begagna tillfället att ägna dess berömdaste lärde sin hyllning. Ett besök hos »Princeps Botanicorum» — hos den store LINNÆUS — i staden eller, sommartiden, på Hammarby var då lika angeläget som det för en resande på kontinenten ansågs »de rigueur» att göra VOLTAIRE sin uppvaktning på Ferney eller söka få ett samtal med den underlige, men gudomlige JEAN JACQUES ROUSSEAU på Eremitaget eller i Neufchâtel eller var han nu kunde dväljas under sitt kringflackande liv.

Helt naturligt alltså, om vi hos åtskilliga reseskildrare från denna tid möta blommornas furste sådan han tett sig för dem. Det säger sig själv, att det ofta är ganska ytliga iakttagare vi ha att göra med, turister i egentligaste mening med allt vad detta ord innebär av flyktighet i uppfattningen, men trots detta äro deras iakttagelser ej alldeles ointressanta. Det skulle säkerligen löna sig att göra en sammanställning av dylika turistintryck — tillsammans kunde de kanske ge en ganska konkret bild av Linné och hans miljö, från rent yttre synpunkt sett.

En sådan uppgift må emellertid anstå till ett annat tillfälle. Vad jag här vill framlägga, är en dylik resenärs skildring, vilken dessutom äger förtjänsten att vara hittills okänd, då de reseanteckningar¹, där den före-

¹ Handskriften, som bär titeln: *Stockholms Rella 1772 edur Ferða-saga HANNESAR FINNSONAR*, tillhör nu Landsbókasafn i Reykjavík. Jag känner den tack vare en avskrift, som ROLF ARPI tagit under något av sina besök på Island. Denna är nu i Uppsala universitetsbiblioteks ägo. Jag hoppas framdeles kunna på annat håll fullständigt publicera den intressanta skildringen.

kommer, äro t. v. otryckta. Att vår resande dessutom är en lärd islänning — en av de säkerligen mycket få från den avlägsna ön i Nordhavet, som kommit i beröring med Linné — ökar dess intresse.

HANNES FINNSSON — så hette denne resande islänning — var född 1739. Han tillhörde en framstående lärdomssläkt och var son till biskopen i Skálholt — Islands sydliga biskopsdöme — FINNUR JÓNSSON, den berömde författaren till Islands kyrkohistoria: *Historia Ecclesiastica Islandiae* (1772—78). Själv drev Hannes grundliga studier vid Köpenhamns universitet från 1755 — han blev philosophiae baccalaureus och avlade teologisk ämbetsexamen med höga vitsord. Vid sidan härav ägnade han sig åt studier i forn�itteraturen och framträdde som utgivare av isländska sagor med bifogad latinsk översättning. Vid den här ifrågavarande tidpunkten befann han sig — efter ett treårigt uppehåll hos sin fader i Skálholt — åter i Köpenhamn, där han med understöd av den kände boksamlaren greve OTTE TOTT bedrev åtskilliga lärda undersökningar och bl. a. förberedde den översättning av Landnámasaga, som utkom 1774.

Efter en sjuårig sammanhängande vistelse i Danmark återvände han 1777 till fäderneön efter att först ha invigts till biskop och förordnats till sin ålderstigne faders medhjälpare i ämbetet. Efter dennes bortgång 1789 styrde han ensam stiftet till sin död, som inträffade 1796.

Resan till Sverige, som företogs sommaren 1772 i sällskap med den kände danske rättshistorikern PEDER KOEFOD-ANCHER, hade tydligen förnämligast till syfte att studera i Sverige förvarade fornskrifter samt träda i beröring med svenska forskare på samma område. Den ledde också till goda resultat, bl. a. genom fyndet av en som förlorad ansedd isländsk saga.

Den väg man for var den vanliga från Köpenhamn över Sundet till Skåne och vidare upp genom Småland till Jönköping, Norrköping o. s. v. med ankomst till Stockholm den 16 juli. Här knöt Hannes Finnsson allihanda bekantskaper i lärda kretsar, studerade medeltida handskrifter i Antikvitetsarkivet — framför allt isländska — och hade tillfälle att bl. a. bevista en sammankomst i Vetenskapsakademien, där han t. o. m. fick mottaga en nådig hälsning av GUSTAF III.

Hans vistelse i Stockholm kom att sammanfalla med en mycket märklig händelse: Gustaf III:s revolution, och författaren har åtskilliga intressanta meddelanden från de spännande dagarna den 19 augusti och följande. Han finner tillträdet till slottet — där Kungliga biblioteket var inrymt — spärrat av gardet, kanoner framdragna på Gustaf Adolfs torg o. s. v. Allt detta må dock förbigås här. Alltnog, den 28 augusti kunde resan fortsättas till Uppsala. Det hade ej skett utan svårighet. Stadsportarna voro ännu stängda och det hade krävts danske ministerns mellankomst för att få resetillstånd. Att få hästar hade sig också svårt — hästbristen förklarades bero på att hästarna tagits i anspråk för kavalleri och kanoner.

Dagarna i Uppsala tillbragtes naturligtvis med att bese stadens märkvärdigheter, av vilka biblioteket (med Codex argenteus), som visades av IHRE, domkyrkan, observatorium samt botaniska trädgården voro de mest betydande. Hannes Finnsson hade även nöjet att mottaga besök av en halvt om halvt landsman, norrmannen MARTIN VAILL, som vistades här sedan ett par år som Linnés privatdiscipel — »den ende från danska riket, som nu studerar här». Troligen var det väl denne som följde honom till trädgården, om vilken han säger att den nu har 4,000 olika örter. Bland de märkvärdigheter han därifrån antecknar, må nämnas thebusken (två slag), kaffebusken, vars frukt ser ut som ett rött bär, sagoträdet, som är ett slags palm, »kunskapens träd på gott och ont» (= *Musa*, bananträdet), »Evas fikonsträd», aloe, kaktus o. s. v. — Här syntes också många slags apor, markattor, halvapor, påfåglar samt en amerikansk björn — tydligen en av Linnés älskade sjubbar.¹ En intressant iakttagelse är det då författaren säger: särskilt föll mig i ögonen det sibiriska ärtträdet, varav nästan alla häckar voro här i trädgården, och de voro både täta och vackra. (Baljfrukterna därå hade börjat bli rostbruna). På en plats stodo endast »indianska» örter, på en annan örter från Cap o. s. v. De senare voro delade i tre grupper. På ett annat ställe voro växter »med tjocka blad» (succulenter), varav fanns en stor mängd.

Följande dag, den 30 aug., var en söndag. Först bevistades högmässan, som åtföljdes af Te Deum med pukors och trumpeters ljud och kanonsalut i anledning av statsvälningen. På eftermiddagen företogs färden ut till Hammarby, en mils väg i vagn. Här träffades, utom archiatern själv, hans familj, med undantag av sonen, som var i staden. Författaren anmärker vid omnämmandat av döttrarna skämtsamt »de äro ej heller uteslutna ur Systema Naturae». Linné förde de besökande upp för en brant kulle, nära boningshuset, till vad han kallade sin studerkammare — en för Linnésällskapets medlemmar välkänd och kär plats: »Museum in altis». Med stolthet visade han här sitt »herbarium vivum» och förklarade sig beredd att skänka det till den som kunde visa honom dess make. Ingen dödlig — sade han — har haft ett så stort. Man fick bese också hans insekt-, conchylie- och stensamling. Bl. a. märkvärdigheter, som förvisades, — ett och annat »unicum in mundo» — var också något, som kallades »requies Platonis», om vilket Linné förklarade sig ej veta vad det vore — det såg emellertid ut som en förstenad snäcka inbäddad i lera (»petrificatum cochleæ in limo residentis») och hade funnits i en urna i Uppland. Det må vara förlåtligt, om jag erkänner mig veta lika litet vad detta var för ett föremål. Linné utbredde sig sedan i ett vidlyftigt samtal med de besökande om jordens förhistoria (*protogaea*) och vattenminskningen.

¹ I Vivarium fanns enl. BUSSE, *Utkast till beskrifning om Upsala 1773*, bl. a. en *Ursus lotor* (*Procyon lotor*, tvättbjörn).

Han påstod — heter det — att hela Sverige hade stått under vatten, men han hade numera övergivit den meningen att man skulle kunna avgöra, huru mycket vattnet minskar på vart sekel.

Han hade i sin paviljong också några de präktigaste verk i 'historia naturalis', som skänkts honom av berömda män, samt ett litet skåp med hans egna skrifter — för resten intet annat.

Nere i boningshuset förevisade han den präktiga bordsnecessär av silver, sex gånger förgylld, som var en gåva av Lord BALTIMORE. Sängkammaren — heter det — var tapetserad med illuminerade kopparstick av örter och blomster, som han sade voro de »accurataste», som existerade och som »en minister, som varit i England», skänkt honom. Det är tydligen frågan om EHRETS bilder till text av TREW *Plantae selectae* (1750—73), som ju äro kolorerade. Resenärerna undrade, om ej de dyrbara planscherna riske-
rade att förstöras av fukt; jo, sade Linné, det göra de, men där skola de vara, jag vill kunna se på dem så länge jag lever. Så talade han mycket med sin isländske gäst om Islands klimat.

Intressantast för oss äro kanske de ord, vari denne sammanfattar sina intryck av den åldrande Linné.

Hans eld brinner ännu klart — heter det — och tindrar ur hans ögon. Han är en kortväxt man med kraftig benbyggnad, men icke särskilt vacker. I sitt tal är han »kylig, indifferent, men likväl behaglig, dock något envis, enfin, såsom en holländare». Det är tydligen i kontrast mot det intryck, som Linné gör, som vår resenär säger om hans kollega IHRE, att denne verkar trött och sorgtyngd, men är ganska hjärtlig. Om BERCH heter det, att han är »heroique og personulegur». — Man kan ej värja sig för intrycket att Linné vid tillfället måtte varit rätt reserverad. Men så voro ju också den isländske gästens intressen vida mera ägnade att förena honom med Ihre än med Linné.

Från Hammarby foro de besökande vidare för att bese Mora stenar — och därmed kunna vi lämna dem och deras vidare erfarenheter.



NILS JOHNSSON



Svenska Linné-Sällskapet förlorade i slutet av förlidet år en intresserad ledamot, då f. d. förste stadsläkaren i Härnösand NILS JOHNSSON borttrycktes av döden. Han avled 13 dec. i Teckomatorp i Skåne, dit han efter avskedstagandet 1928 överflyttat.

Uppfödd i Linnés hemsocken Stenbrohult — han föddes i grannsocknen Virestad den 13 maj 1863 — bevarade han allt från ungdomen en varm kärlek till Linnés »scientia amabilis» och var en ivrig växtsamlare. Genom RUTGER SERNANDERS föredrag *I Linnés fotspår* (tryckt i Årsskriften 1921) väcktes hos honom, såsom han själv berättat i det föredrag han den 22 nov. 1928 höll vid Sällskapets höstsammankomst (se Årsskriften, 12, 1929) tanken att anlägga ett särskilt Stenbrohults-herbarium och därmed uppfylla ett av de önskemål Sernander i nämnda föredrag uttalat. Efter samråd med denne bedrev han så åren 1922, 23, 25 och 27 under olika sommarmånader sitt insamlingsarbete med det resultat, att han vid nyssnämnda sammankomst kunde överlämna ett nära nog fullständigt her-

barium av kärllkryptogamer och fanerogamer från den trakt, där Linné mottagit sina första intryck av Floras blomstervärld. Han har under de följande åren insänt mindre kompletteringar, vadan hela samlingen nu uppgår till inemot sexhundra växter i vackert konserverade exemplar. Med herbariet följde ett interfolierat exemplar av *Förteckning över Skandina- viens växter. 1. Kärleväxter. 2:dra uppl. 1917*, försett med närmare fynd- ortsuppgifter.

Med detta herbarium, som i dagarna överflyttats till ett för ändamålet anskaffat skåp, förfärdigat efter förebild av Linnés herbarieskåp, har första grunden lagts till det naturhistoriska museum, som en gång bör inrymmas i Linnés egen boställsvåning och bidra till belysningen av hans vetenskapliga gärning.

Genom sin vackra gåva har dr Johnsson på ett varaktigt sätt hos vårt Sällskap hugfäst minnet av sin anspråkslösa, sympatiska personlighet.

. — — —

LINNÉMUSEETS SENASTE FÖRVÄRV

Redogörelse för de av Statens Historiska Museum deponerade föremålen

AV

ARVID HJ. UGGLA

VÅRT LINNÉMUSEUM HAR I ÅR MOTTAGIT EN BETYDELSEFULL tillökning av sina samlingar, överhuvud den mest betydande som tillkommit sedan de grundläggande inköpen från Ödmanska och Tullbergska familjerna. Den omfattar, i korthet sagt, i det närmaste alla de Linnéföremål, som hittills förvarats i Statens Historiska Museum och som till större delen (efter riksantikvarien B. E. HILDEBRANDS inventarium) finnas förtecknade i CARL FORSSTRANDS uppsats *Linnés ekonomi och hans kvarlåtenskaps öden* (Årsskriften, Årg. 5, 1922 s. 88—89). Enligt beslut av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien ha dessa föremål i början av innevarande år såsom deposition överlämnats till vårt museum.

Förhistorien till denna för Sällskapet synnerligen glädjande händelse är följande.

Genom skrivelse dagtecknad 23 nov. 1932 meddelade Riksantikvarien undertecknad såsom museiföreståndare, att han hade för avsikt att föreslå nämnda akademi att bemyndiga honom att till vårt museum genom deposition överflytta ifrågakvarande föremål, därest Sällskapet vore villigt att mottaga desamma. Anledningen till denna Riksantikvariens åtgärd var den, att man önskade från Historiska Museets samlingar avsöndra sådana föremål, som ej stå i omedelbart sammanhang med museets egentliga uppgift, som för nyare tiden endast omfattar föremål av kyrkligt ursprung. Det säger sig självt att styrelsen, som vid sammanträde den 28 nov. behandlade frågan, förklarade sig med glädje och tacksamhet antaga erbjudandet. Sedan Akademien den 6 dec. fattat sitt beslut, avhämtade jag den 24 febr. 1933 samtliga föremål (utom tvenne diplom, som tidigare varit deponerade å Hammarby, se nedan) och utväxlade nödiga depositionsdokument.

Då det här gäller föremål av ett sällsamt intresse och värde både ur personlig och konstnärlig synpunkt och då tillika av naturliga skäl flertalet av dem å sin hittillsvarande förvaringsplats icke torde i högre grad beaktats av allmänheten, torde det vara befogat att här giva en om ock summarisk redogörelse för dem. Jag kan härvid stödja mig dels å den ovan nämnda förteckningen i FORSSSTRANDS uppsats, dels i några fall på Frih. CARL R. AF UGGLAS' beskrivning i hans utställningskatalog *Ur den kungliga skattkammaren och andra samlingar* (Nationalmusei utställningskataloger nr 35, Stockholm 1930). Å den utställning, denna katalog gäller, voro några av dyrgriparna bland Historiska Museets Linnæana exponerade.

* * *

Depositionen omfattar först ett antal skriftliga dokument. Jag anför dem här i kronologisk ordning och börjar med:

1. *Caroli Linnei Libellus amicorum*. Någon ingående beskrivning å denna för kännedom av Linnés tidigare biografi och bibliografi så viktiga urkund erfordras icke, då den föreligger utgiven i facsimil av F. BRYK under titeln *Linnæi Minnesbok*. Stockholm 1919. Som bekant inledes den med Linnés curriculum vitæ, skrivet av hans vän JOH. BROWALLIUS, men — som BRYK säkerligen riktigt antager — efter Linnés anvisningar. Detta senare dokument har återgivits i svensk översättning och utgivits av professor JOHAN BERGMAN under titeln *Den första biografien över Linné*. Stockholm 1921. En tysk övers. av Minnesboken av BRYK föreligger i hans arbete: *Linnaeus im Auslande*. 1919.
2. *Pass* för utlandsresan, dat. Stockholm 13 dec. 1734, undert. av FREDRIK I. Facsimil i BRYKS nyssnämnda arbete.
3. *Medicine doktorsdiplom* för Linné, dat. Harderwijk d. IX Calend. Junii MDCCXXXV. Pergament. Sigill av rött vax i mässingsdosa. Återgivet i facsimil av BRYK i *Linnaeus im Auslande. Nachtrag*. Berlin 1921.
4. *Diplom* som medlem i Academia Imperialis Naturæ Curiosorum, dat. Erfurt. 3 okt. 1736, undert. av ANDR. EL. BÜCHNERUS. Papper. Återgivet i facsimil av BRYK i sistnämnda publikation. Se närmare G. SCHMID und H. FREUND, *Linné und Academia Naturæ Curiosorum* (Årsskriften, Årg. 13, 1930, s. 124—152).
5. *Förordnande* för Linné som läkare vid Stockholmseskadern. Dat. 15 maj 1739. *Kopia*.
- 5 a. *Skrivelse* från Statskontoret till Amiralitetskommissariatet i samma ärende, dat. 19 maj 1739. *Kopia*.
6. *Fullmakt* som Medicinæ practicæ professor i Uppsala, dat. 5 maj 1741, undert. av FREDRIK I.
7. *Ansökan* till Akademiens kansler om tjänstledighet från med. professuren för att företaga den av Riks. höglövl. ständer anbefallda resan till Öland och Gotland, dat. Stockholm 14 maj 1741. (End. underskr. egenh.) Med därå tecknad resolution av CARL GYLLENBORG. S. d.
8. *Skrivelse* från K. Svenska Vetenskapsakademien, med överlämnande av de av K. Maj:t stadfästade grundreglorna, dat. Stockholm 23 jan. 1742, undert. av DAN. TILAS och JAC. FAGGOT.

9. *Fullmakt* som kunglig arkiater, dat. Stockholm 10 jan. 1747, undert. av FREDRIK I.
10. *Diplom* som ledamot av Preussiska Vetenskaps- och Vitterhetsakademien, dat. Berlin 14 febr. 1747. Undert. av MAUPERTUIS och FORMEY. Pergament. Återgivet i facsimil av F. BRYK i *Linné und Berlin*. Berl. 1927.
11. *Riddarebrev* å Nordstjärneorden, dat. Stockholm 26 april 1753, undert. av ADOLF FREDRIK.
12. *Diplom* som ledamot i Kejsarl. Ryska Vetenskapsakademien, dat. St Petersburg 23 sept. 1754, undert. av greve CYRILLUS RASUMOWSKY. Pergament, akademiens sigill i rött vax i förgylld dosa av brons. På dosans lock en örn svävande över vetenskapens symboler.
13. *Supplik* hos konungen om bekräftelse på löfte om adelskap, odat., men med anteckning: »Inkom 19 nov. 1761». Helt egenh. Med påtecknad resolution: »Supplicanten[s] ansökning bewillias d. 4 April 1757. Adolph Friedrich». — FRIES, 2, s. 350, uttalar tvekan om en sådan skrivelse ingivits. Jfr Linnés brev till BÄCK (*Bref och skrivelser*, 1: 5), no. 1015—1020.
14. *Adelsdiplom*, antedaterat Stockholm 7 april 1757, undert. av ADOLF FREDRIK, kontrasignerat av JOH. VON DÜBEN. Pergament i band av grön saffian med guldpressningar. Stora rikssigillet i rött vax i svarvad träkupa, hängande i blå och gula silkessnören. Tryckt i FRIES, *Linné*, 2, 1903, Bil. 22.
15. *Diplom* som korrespondent i Bataviska Vetenskaps societeten, dat. Rotterdam 11 juni 1771. Pergament.
16. *Diplom* som ledamot av Het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen, dat. Vlissingen 20 sept. 1771. (Tidigare på Hammarby.)
17. *Diplom* som hedersledamot av K. Medicinska Collegium i Edinburgh, dat. 3 nov. 1772. Sigill av rött vax i trädosa på snören av rött och gult silke.

Till dessa handlingar av offentlig natur komma så några dokument av mera personlig art härrörande från Linnés hand, flertalet odaterade.

18. *Instruktion* i 14 punkter för botaniske demonstratorn. Dat. Uppsala 1759. Egenhändig av Linné. Påtecknad: »Copia». Ett blad i folio, vikt i 8 delar och genom flitigt begagnande starkt nött, hopfäst med knappnålar. Vid detta sitter fäst ett flyktigt utkast av det 'anatomiserade' ägg, som Linné önskade sätta i sitt vapen. (Återgivet i BRYK, *Linné und Berlin*.)

Demonstratorsbefattningen inrättades 1758 och uppdrogs på Linnés anhängan åt sonen CARL d. y. FRIES synes ej ha känt detta dokument, men citerar (D. 2, s. 108) ett förslag till instruktion för demonstratorn från 1772, uppsatt av prof. SIDRÉN och med anmärkningar av Linné (i UUB. sign. U 54).

19. »*Min yttersta vilja*». Odaterad. Innehåller bestämmelser angående Linnés kvarlätenskap, och är undertecknad av »Carl von Linné», samt (som vittnen) av ANDREAS NEANDER (död 1760) samt GABRIEL ELMGREN (död 1765). Enligt FRIES härrör dokumentet från 1763—65. (End. underskr. egenh.) (Tr. i *Bref och skrivelser*, I: 1, s. 269.)
20. »*När jag är död*». En liten lapp med föreskrifter om åtgärder vid Linnés fränfalle i nio punkter.
21. »*Rop utur grafven till min i tiden kiära Hustru*». Daterad 8 Martii 1776. Tryckt hos FRIES, 2, s. 144.
22. »*Det sista jag beder dig om utur sielfwa dödsens boning är*». Promemoria i åtta punkter. De första fem tryckta hos FRIES, 2, s. 407.

23. »*Notifications bref om mitt frånfälle*». Den kortare text, som av FRIES anføres D. 2, s. 409.
23. »*Notificationsbref*». Texten till den utförligare notifikation som omtalas s. st. och som blev tryckt (ett ex. av den tryckta notifikationen erhöill Linnémuseet som gåva 1928, se Årsskriften, 12, 1929, s. 188).
25. *Förteckning på Linnéiska familjen* (ej Linnés stil) samt tvenne *stamträd*, upptagande hans sexton anor, egenhändiga.

Ytterligare tillhöra depositionen tvenne dokument, som angå CARL VON LINNÉ d. y.:

26. *Medicine doktorsdiplom*, dat. Uppsala 20 juni 1765. Undert. av fadern som fakultetens dekanus samt av SAMUEL AURIVILLIUS som promotor. Pergament. Sigillet borta.
27. *Diplom* som korresponderande ledamot av Société des Sciences i Montpellier, dat. 21 aug. 1783. Pergament. (Tidigare på Hammarby.)

Härmed äro de skriftliga dokumenten genomgångna och jag övergår till föremålen av annan art. Först bland dessa nämner jag:

Signetring av guld med klack i filigransarbete, vari infattats sten av karneol. Å denna finnas ingraverade symbolerna för Academia Naturæ Curiosorum, det första vetenskapssällskap, som kallade Linné till sin medlem. De bestå av en ring, omkring vilken slingra sig två ormar, som med huvudena mellan sig hålla en uppslagen bok. På dennas högra blad synes nedtill ett öga, som träffas av strålarna från en sol i högra övre hörnet. Det vänstra bladet bär akademiens valspråk: *Nunquam otiosus* (Aldrig sysslolös). Inuti ringen har Linné låtit tillfoga bilden av Linnéan och nedtill runtom läses hans namn som ledamot: *Dioscorides 2dus*.

Enligt TH. M. FRIES' förmodan »antagligen förfärdigat kort efter Linnés val (1736) till ledamot» av akademien. »Mycket använt, isynnerhet under 1740- och 50-talen.» Ringen finnes avbildad i GÜNTHER SCHMIDS & HANS FREUNDS uppsats *Linné und Academia Naturæ Curiosorum* (Årsskriften, Årg. 13, 1930, s. 133), till vilken jag i övrigt hänvisar.

Med erhållande av denna signetring disponerar Sällskapet över ej mindre än 5 av de Linnéska sigillen.

Skrivdon av mässing i form av ett avlångt fyrkantigt skrin, 13 × 7,7 cm. »Ytorna till större delen helt täckta av blommotiv — konturerade av filigranartade snören — i olivfärgad emalj mot vit botten. Troligen väst-asiatiskt (möjligen ryskt) arbete». »1700-talets förra del(?)» (AF UGGLAS i anf. arbete.) I locket sju runda hål, av vilka två täckta med skruvknappar.

Kanna av silver, delvis förgylld. Höjd 19,5 cm. Vikt (enl. HILDEBRANDS inventarium) 3 skålpund 85 ort 70 korn. På tre kulfötter, med lock och grepe. Ornerad i drivet och ciselerat arbete: förgyllda blad- och fruktornamenter. På locket en allegorisk framställning i drivet arbete: Två manliga, skäggiga figurer och två kvinnliga (Rykter och Hygiæa?) samt en bevingad genius i ett landskap med träd och ruiner samt en avbruten, med lager omlindad kolonn.

Stämpel: J. S., krönt, enligt AF UGGLAS troligen = JOHAN SCHICK (1643—1701).

Denna magnifika pjäs har på sin tid inköpts av Smålands Nation och överlämnats till Linné som »honorariesilfver».

Fingerring av guld med silhuettporträtt av Linné och hans maka, under glas. En mycket snarlik äger Sällskapet förut från Ödmanska samlingen. Guldsmedsstämplar saknas. Ännu en tredje ring av detta slag finnes, i enskild ägo. Samtliga äro avbildade och närmare behandlade i ARTHUR SJÖGREN'S uppsats *Linnéska släktsilhetter* (Årsskriften, Årg. 7, 1924, s. 101—111).

Promenadkäpp med s. k. bergsmansyxta av järn, varå äro ingraverade blomster- och fruktorament av mässing. Doppsko saknas. 1740-talet(?).

Vårt museum äger förut en käpp av liknande slag fast enklare.

Promenadkäpp av spanskrör med lång, prydligt arbetad knapp av elfenben, lejonhuvud(?) med en ring av silver i mun. Doppsko av järn och mässing. 1760—70-talen(?).

Promenadkäpp av spanskrör med knapp av guld, varå graverade ornament (lyra, notbok m. m.). »De otydliga stämplarna å denna senare — troligen S:t Erik [= Stockholm] — PIL [= P. J. Ljungstedt, 1778—1804] — K2 [= 1792] — angiva att käppen av allt att döma ej, som uppgivits, tillhört Linné; möjligen har den dock burits av hustrun eller är knoppen ej ursprunglig.» (AF UGGLAS, a. a.).

Samtliga ovan förtecknade och beskrivna dokument och föremål tillhöra den samling Linnæana, som 1863 av Linnéättlingen, Ingeniör C. M. RIBDERBJELKE, hembjöd K. Vitt. Historie och Antikvitetsakademien och med K. Maj:ts medgivande inlöstes för en summa av 10,000 riksdaler. Till denna hörde ytterligare ett synnerligen dyrbart föremål, som nu blivit deponerat i Nationalmuseum på grund av sitt konstvärde, nämligen den till Linné vid besöket å Hammarby 1769 av Lord BALTIMORE skänkta emaljerade snusdosa av guld.

Till depositionen höra emellertid ännu några föremål, som från olika håll kommit till Statens Historiska Museum. Bland dem är ett, som är synnerligen märkligt, nämligen *Linnés lapptrumma*. Här är ej platsen att närmare ingå på dess betydelse och tidigare öden. Det torde ej vara obekant, att den år 1910 av (sedermera biskopen) EDGAR REUTERSKIÖLD anträffades i Musée de Trocadéro i Paris och identifierades som samma trumma som Linné håller i handen på det bekanta porträttet i lappdräkt av HOFFMAN. På grund av obekantskap med dess märkliga proveniens hade den på 1880-talet kommit att från Riksmuseumi lämnas nämnda museum i utbyte mot några etnografiska föremål. (Se REUTERSKIÖLD i Fataburen 1910, s. 15 ff.) En ingående redogörelse för dess tidigare historia samt tolkning av figurerna lämnas av Reuterskiöld och K. B. WIKLUND i samma tidskrift 1912, s. 129 ff. Se även den senares uppsats: *Linné och lapparne* (Årsskriften, 8, 1925, s. 66).

Efter omständliga förhandlingar med de franska myndigheterna, varvid dåvarande legationsrådet, kammarherre ADOLF BERENCREUTZ verksamt

biträdde, lyckades det att återförvärva detta minnesrika föremål, som nu fått sin fristad i vårt museum.

De återstående föremålen äro av vida mindre betydelse. De utgöras av:

Snusdosa av elfenben. I botten är inristat: *Carl Linnæus*. »1700-talets 2:a fjärdedel». Inköpt 1909.

Spelkort (ruter åtta), varå skrivits en middagsbjudning från »Licentiaten Heidenstam» till »Professor Linné». Om detta originella bjudningskort uppstod på sin tid en del skriveri, då man förmodade att det var riktat till Carl v. Linné d. ä. Ett inlägg från MARKUS HULTH uppvisade emellertid att så ej kunde vara fallet, då L. aldrig efter arkiaterutnämningen kallades professor, utan att det gällde sonen.

Reliefmedaljong av Linné. Modern galvanoplastisk avgjutning. (Efter INLANDER.)

* * *

I samband med den deposition, som här förtecknats, har museet erhållit ännu ett föremål, och ett synnerligen dyrbart och intressant sådant, nämligen *Linnés guldklocka*. Denna tillhör Hammarby, men blev 1885 deponerad i Statens Historiska Museum i utbyte mot de ovan omtalade tvenne diplomerna m. m. Det torde ansetts otryggt att förvara ett sådant föremål i en byggnad på landet. Vid den omflyttning, som nu ägt rum, hemställde också Riksantikvarien — av samma skäl — till prefekten för Hammarbystiftelsen, professor SERNANDER, att han skulle medgiva urets deposition hos Svenska Linné-Sällskapet, vilket denne också biföll. Å andra sidan har Hammarby som deposition från Statens Historiska Museum mottagit dels Linnés psalmbok, dels en räkenskapsbok för Hammarby (till de två, som redan där förvaras).

Några uppgifter om gulduret böra vara av intresse. Uret har slät boett och bär å urtavlan tillverkarens namn: *Etienne Lenoir*. Samma namn jämte tillverkningsnummer förekommer å verkets undersida, där skrivet: *Etienne Le Noir N:o 1671*. Å boettens inre botten synas följande guldstämplar: *krönt C, P. L. F.* med stjärna över samt ännu en, otydlig. Å insidan av ringen runt glaset (som saknas) står inristat: *Le 6/7 44*. Detta är, enligt vad en sakkunnig upplyst, troligen tillverkningsdatum.

Uret uppges vara en gåva av drottning LOVISA ULRIKA till Linné (se TULLBERGS beskrivning över Hammarby i Årsskriften 1918). Emellertid är det märkligt att Linné icke synes omnämna någon sådan gåva av drottningen. Däremot omtalar han (*Egenhändiga anteckningar*, s. 52) under år 1753 en dylik present av TESSIN, medan drottningen då skänkt honom en ring. — Initialerna *C. R.* å bygelns synas ange att jägmästare CARL RIDDER-BJELKE varit den siste ägaren av uret.

- - - - -

CELSISKA HERBARIEVÄXTER I LUND

AV

OTTO GERTZ

DEN FÖR SIN VITTOMFATTANDE HUMANISTISKA LÄRDOM och varma nitälskan för botaniken bekante domprosten OLOF CELSIUS i Uppsala, LINNÉs faderlige vän och gynnare, efterlämnade som bekant en utförlig, handskriven katalog över Upplands växtvärld, *Flora Uplandica*, jämte tvenne större, därtill hörande herbarier, som än i dag ådraga sig beundran för växtexemplarens skönhet och fullständighet. Den ena av dessa växtsamlingar — 4 stora volymer i imperialfolio — förärade CELSIUS år 1730 drottning ULRIKA ELEONORA som en gärd av tacksamhet för den teologie doktorsvärdighet han vid drottningens kröning fått mottaga. Den förvaras numera på Riksmuseum och utgör klenoden bland dess förlinnéanska herbarier. Det andra herbariet, bestående av 8 folianter i kvartformat, inköptes år 1738 av Uppsala akademi och förvaras på Botaniska institutionen i Uppsala. Båda herbarierna ha vid upprepade tillfällen blivit föremål för undersökning, och i skilda uppsatser (1920, 1922, 1925, 1926) har jag redogjort för en del där förekommande arter, vilka på grund av fyndortsuppgifterna varit av större floristiskt värde eller för studiet av LINNÉs förhållande till CELSIUS erbjudit ett mera speciellt historiskt-botaniskt intresse.

År 1928 fäste jag uppmärksamheten på en serie förlinnéanska växtnamn, som jag funnit på Lunds universitetsbibliotek, inskrivna i en samling akademiska föreläsningsprogram från Uppsala för åren 1712, 1723—1727 och 1732. Handstilen visade, att anteckningarna ifråga voro gjorda av OLOF CELSIUS, och de mer eller mindre tydliga avtryck efter växtdelar, som på sina ställen förefunnos på pappersarken, gävo vid handen, att ifrågasvarande program av honom varit använda som växtpapper vid pressning av de angivna exemplaren.

Vid en våren 1932 företagen inventering av äldre, på Botaniska institutionen i Lund förvarade växtbuntar anträffades en liten samling pressade

växter, innefattande 119 fanerogamer, huvudsakligen officinella och prydnadsväxter. En till samlingen hörande förteckning bär överskriften: *Herbarium för Consistorium*. Den särdeles karakteristiska, egenartade handstilen hade jag tidigare spårat hos anteckningar bland prof. ERIK GUSTAF LIDBECKS efterlämnade papper på Lunds universitetsbibliotek (*Collectiones Lidbeckianae*), och en närmare granskning av ifrågavarande herbarium visade, att det sammanställts av LINNÉs lärjunge DANIEL ROLANDER. I samma växtbunt gjordes vidare det oväntade fyndet av ett antal herbarieväxter med prelinnéansk nomenklatur. Växtnamnen voro skrivna med prydlig, vackert driven stil, och en ingående undersökning gav vid handen, att sistnämnda växter otvivelaktigt tillhört OLOF CELSI herbarium. Det har emellertid ej varit möjligt att utreda när och på vilket sätt dessa växter kommit till Lund, huruvida de måhända förvärvats av ROLANDER under studietiden i Uppsala, då han tillhörde kretsen av LINNÉs lärjungar.¹

Växtexemplaren tillhöra följande arter:²

- [550]. *Pedicularis pratensis*, *purpurea*. C. B. 163. — *Pedicularis palustris* L.
- [553]. *Pentaphylloides argenteum*, *alatum*, s. *Potentilla*. I. R. H. 298. — *Potentilla Anserina* L.
- 552. *Pentaphylloides majus*, *erectum*, *flore luteo*, *ternis foliis*, *fragariae instar*, *hirsutis*. H. Ox. 2. 193. s. 2. t. 20. f. 2. — *Potentilla norvegica* L.
- [551]. *Pentaphylloides palustre*, *rubrum*. I. R. H. 298. — *Comarum palustre* L.
- [554]. *Persicaria mitis*, *maculosa*, et non *maculosa*, *floribus candidis*. C. B. 101. — *Polygonum Persicaria* L. *fl. albo*.
Persicaria mitis, *maculosa*, et non *maculosa*, *floribus purpurascentibus*. C. B. 101. — *Polygonum Persicaria* L.
- 555. *Persicaria mitis*, cum *maculis ferrum equinum* *referentibus*. J. R. H. 509. — *Polygonum lapathifolium* L.
- [564]. *Pilosella major*, *repens*, *hirsuta*. C. B. 262. — *Hieracium Pilosella* L.
Pimpinella. — *Pimpinella magna* L.
- [567]. *Pimpinella minor*. Riv. Irr. Pent. — *Pimpinella Saxifraga* L.

¹ Kanske ha ifrågavarande växter kommit i Botaniska institutionens ägo med framlidne universitetskapellmästaren doktor ALFRED BERGS herbarium, vilket för några år sedan inköptes av universitetet. Efter dåvarande institutionsprefekten prof. THORE C. E. FRIES' och konservatorn OTTO R. HOLMBERGS död har det emellertid ej kunnat utrönas, huruvida detta varit fallet.

² Numren inom klammer äro tillfogade och ange nummer för motsvarande växtexemplar i Uppsalaherbariet. Växternas namn enligt nu gällande nomenklatur ha angivits med kursiv stil.

- [569]. *Pinus sylvestris*. C. B. 491. — *Pinus sylvestris* L.
- [570]. *Plantaginella*. Dill. N. Pl. G. 113. — *Limosella aquatica* L.
- 574. *Plantago angustifolia*, major. C. B. 189. — *Plantago lanceolata* L.
- [575]. *Plantago angustifolia*, minor. C. B. 189. — *Plantago lanceolata* L.
 β *spherocephala* WIMM.
- [572]. *Plantago latifolia*, incana. C. B. 189. — *Plantago media* L.
- 576. *Plantago maritima*, major, tenuifolia. J. R. H. 127. — *Plantago maritima* L.
- 577. *Plantago maritima* major, tenuifolia, punctata. *Plantago marina*. Lob. Obs. 163. — *Plantago maritima* L. f. *punctata* NEUM.
- [581]. *Polygala purpurea*. C. B. 215. — *Polygala vulgaris* L. f. *carnea* RCHB.
- [583]. *Polygonatum latifolium*, flore majore, odoro. C. B. 303. — *Convallaria multiflora* L.

De Celsiska herbarieväxterna — till antalet 19 — äro i allmänhet förhållandevis väl bibehållna. I likhet med andra växtexemplar i CELSIUS herbarier ha de vid pressningen blivit med hela ena sidan fastsatta vid pappersarken. Växtpapperet visar samma vattenmärken som i *Flora Uplandica*, och samtliga arter återfinnas under motsvarande namn i CELSIUS handskrivna katalog. Av herbarieväxterna äro fem försedda med nummer, och de senare ha befunnits överensstämma med numren för motsvarande exemplar i Uppsalaherbariet.¹ Dock saknas där två arter av *Persicaria* (*Polygonum Persicaria* och *P. lapathifolium*), ävensom exemplar av *Pimpinella magna*.² Växtsamlingen i Lund, vilken sålunda innehåller dupletter, torde i själva verket utgöra en om ock ringa del av ett tredje Celsiskt herbarium, då namnen på samtliga växter, anmärkningsvärt nog, börja med bokstaven P, vilket förutsätter, att ifrågakvarande duplettserie varit förhållandevis rikhaltig.

Fyndortsuppgifter saknas, ej heller meddelas upplysningar rörande tiden för växternas insamling. För två av växterna ha dock såväl platsen som tiden för insamlingen kunnat bestämmas, nämligen för *Plantago maritima* och dess varietet f. *punctata*. Dessa härröra båda från Roslagskusten. I sin katalog till *Flora Uplandica* (Stockholms- och Lundaexemplaren) har CELSIUS sålunda antecknat för den förra: »Wid hafsbrädden» och för den senare: »Wid Gräsöön på hafsstranden». Av LINNÉ'S anteckningar (*Vita Caroli Linnaei*, pp. 6 ff.) framgår, att insamlingen skedde under den exkursion han med understöd av Academia Regia Scientiarum anställde den 30 juni 1729 från Uppsala »åht hafsbrädden», en exkursion, som varade

¹ Växterna i Uppsalaherbariet äro numrerade i bokstavsföljd, i herbariet på Riksmuseum ordnade efter TOURNEFORTS system.

² Dessa exemplar ha som gåva överlämnats till Uppsala Botaniska institution att införlivas med CELSIUS där förvarade herbarium.

mer än en vecka in i juli månad och på vilken CELSIUS medföljde (»sub ductu S. S. D. O. CELSII»). Under exkursionen anträffades 26 stycken av LINNÉ anförda växter, vilka förut ej varit funna i Uppland, däribland den 7 juli *Plantago maritima major tenuifolia* TOURN. och den 9 juli *Plantago* in Fl: Upl: dicta *Coronopus maritima foliis ab interna parte sicut Orchidis species quaedam nigris punctulis adpressis [adpersis] flosculis luteis*. LINNÉ meddelar ävenledes en avbildning av denna egenartade form (Tab. IV, fig. 4). Om sistnämnda art har LINNÉ vidare antecknat i *Spolia Botanica* (p. 79): »Denna med den föregående, af hvilken hon är allenast en varietet, har jag funnit wid Gräsöen». Att LINNÉ och ej CELSIUS gjort fyndet ifråga, frångår av ännu en LINNÉs anteckning i *Spolia Botanica* (p. 82). »Alla desse Roslagiska örter», heter det där, »har jag först uti Upland upfunnit. Alla desse hafwer jag comunicerat D. CELSIO att insättia uti sin Flora Uplandica». LINNÉ omnämner senare *Plantago maritima f. punctata* såväl i *Flora Lapponica* (1737, p. 35) som i *Flora Succica* (1745, p. 45; 1755, p. 46).

LITTERATUR.

- O. GERTZ. Olof Celsius d. ä. och Flora Uplandica. Ett blad till Uppsala-botanikens historia. (Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift. Årg. III. 1920, p. 36).
- O. GERTZ. Linnéanska herbarieväxter i domprostén Celsii herbarium. (Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift. Årg. V. 1922, p. 106).
- O. GERTZ. Olof Celsius d. ä. och hans fyndortsuppgifter i Flora Uplandica. (Botaniska Notiser 1925, p. 113).
- O. GERTZ. En Linnéhandskrift. Linné's första kända anteckningar till Smålands och Skånes flora. (Studier tillägnade Josua Mjöberg den 11 september 1926. Lund 1926, p. 61).
- O. GERTZ. Zoocceidier i Joachim Bursers och Olof Celsii herbarier. (Botaniska Notiser 1928, p. 161).
- O. GERTZ. Några anteckningar rörande växter ur Olof Celsii och Johan Leches herbarier. (Botaniska Notiser 1928, p. 348).
- E. ÄHRLING och M. B. SWEDERUS. Carl von Linné's Ungdomsskrifter, utgifna af K. Vetenskapsakademien. Första serien. Stockholm 1888. (Vita Caroli Linnaei. — Spolia Botanica sive Plantæ Rariores per Smolandiam, Scaniam et Roslagiam observatæ 1729).

MEDDELANDEN FRÅN DEN LINNÉANSKA STIFTELSEN PÅ HAMMARBY. V.

I. STIFTELSENS ALLMÄNNA UTVECKLING UNDER ÅR 1932.

Bland de demonstrationer inspektor själv lett märkas den för uppländska hembygdkursen den 16 juni samt för Södermalms högre läroanstalt för flickor vid det besök, gymnasisterna, 90 till antalet och ledda av sina lärarinnor, gjorde den 14 september. Med anledning av att i maj 200 år förflutit sedan Linnæi uppbrott till den lappländska resan höll inspektor den 21 maj för Svenska Linné-Sällskapet och den 25 maj för Botaniska Sektionen ett föredrag: *Linnei Lapplandsfärd. Ett 200-årsminne.*

I samråd med inspektor har K. Byggnadsstyrelsen till Konungen ingivit en sedermera till inspektor remitterad skrivelse, i vilken framhålls önskvärdheten av att Byggnadsstyrelsen för framtiden befrias från skyldigheten att bekosta värden av Stiftelsens samlingar och att dessa kostnader i stället bestridas av Uppsala universitet, eller för att anföra slutklämman in extenso: »Byggnadsstyrelsen, som i ärendet samrätt med stiftelsens nuvarande inspektor, professorn R. SERNANDER, finner det sålunda önskvärt att byggnadsstyrelsen för framtiden befrias från skyldigheten att bekosta värden av stiftelsens samlingar och trädgårdsanläggningar, och att kostnaderna härför i stället, på sätt som förutsattes i nadiga brevet den 11 februari 1881, bestridas av medel, som stå eller för ändamålet kunna ställas till Uppsala universitets förfogande. Det slutliga avgörandet av frågor rörande nämnda värd skulle sålunda tillkomma universitetet, som givetvis genom sina organ har större förutsättningar än byggnadsstyrelsen att på ett sak-kunnigt samt effektivt sätt tillvarataga stiftelsens intressen i detta avseende; och får byggnadsstyrelsen därför i underdänighet hemställa, att Eders Kungl. Maj:t måtte meddela erforderliga föreskrifter i sålunda angivet syfte.»

Med några tilläggsförslag och speciella utredningar anslöt jag mig i en skrivelse av den 19 december till K. Byggnadsstyrelsens yrkanden, varjämte jag framhöll följande: »Såsom inspektor har jag att följa de kungliga breven till Kanslern för Uppsala Universitet av ¹¹/₂ 1881 och ¹²/₆ 1882. Dessa fördela tillsynen och värden av Linnéanska Stiftelsen vid Hammarby mellan följande myndigheter och personer:

1. Överintendentsämbetet, d. v. s. den nuvarande K. Byggnadsstyrelsen.
2. Statskontoret.
3. Länsstyrelsen i Uppsala.
4. Ecklesiastikdepartementet.
5. Uppsala Universitet.

6 och 7. En av Kungl. Majestät på förslag av Större Akademiska Konsistoriet utsedd Inspektor bland professorerna.

8. Tillsyningsman, antagen av inspektor.

Svårigheterna för inspektor är att bland det antal myndigheter, som han har att taga hänsyn till, icke *den* tydligt utpekas, som skall granska och utbetala hans krav på penningmedel till utgifter för samlingarna samt parken och andra jordområden, och att den praxis, som hittills följts, icke rimligtvis kan fortsättas.»

Vid en av länsarkitekten STILLE på hösten förrättad syn bestämdes bl. a. att gärdesgården mellan ingångsgrinden och fruktträdgården skulle omläggas.

I trädgård och park ha företagits etikettrevisioner. Åtskilligt torrt och småkrafns har borttagits i parken.

2. HAMMARBY-SKOGEN.

Omedelbart norr om Stiftelsens parkområde eller rättare därjämte stickande in ett stycke i detsamma ligger på en karta, författad och beskriven av lantmätaren JACOB BRAUN år 1688, reviderad vid Kungl. Landtmäterikontoret 1758 »Kronans Jägare-Park». Detta för Danmarksbygden ganska betydande barrskogsområde upptager en granitås, mot vars kant stöta byarna eller gårdarna Hammarby, Ängby, Tjocksta och Hubby.

Tyvärr veta vi föga eller intet om hur eller vart de bekanta Linnéska exkursionerna och demonstrationerna kring Hammarby anordnades. Men att denna präktiga barrskog, där vi för övrigt ha några ej ointressanta kärr- och källdragssamhällen, ej försumrades av Linné och hans lärjungar kunna vi taga för givet. — Där är mycket att göra.

SETH LUNDELL, som alltjämt studerar dess svampflora (jfr *Meddelanden* III, s. 165) för att få en samlad bild av Hammarbys svampvärld, till vars kännedom han redan lämnat förberedande meddelanden, har ju kallat den »en av Upplands rikaste».

Kärlväxtfloran bör studeras, om ej annat för att bidra till fixeringen av Linnéanska artbegrepp. Men här är ej mycket uträttat. Man har fått en och annan enstaka herbarieväxt eller notis, t. ex. av den frejdade professor N. J. ANDERSSON, som i *Botaniska Notiser* 1844, s. 156 meddelar: »en smalbladig, ljusblommig, men mycket afvikande form af *Ep[ilobium] palustre*, hvilken förekommer neråt landet, och ymnigt nog bakom Linnés Hammarby nära Upsala».

I sina tjugande *Familjetraditioner om Linné* (Årsskriften, årg. 2, 1919) förmåler TULLBERG sid. 6: »Den här ifrågavarande hunden var särdeles stor och Linné mycket tillgiven. Han följde sin husbonde vart denne gick och även i kyrkan. Nu brukade Linné ofta gå i kyrkan, då han var ute på Hammarby, och på vägen dit vilade han alltid på en bestämd sten för att röka en pipa. Pipan gömdes sedan under en buske för att åter upptagas på hemvägen, och färden fortsattes till kyrkan. Därstädes stannade han vanligen en timma, men då han tyckte, att prästen predikade allt för länge, gick han sin väg, naturligtvis åtföljd av hunden. Småningom vande sig hunden vid detta, och slutligen tog han sig för att, då Linné av en eller annan orsak ej besökte kyrkan, på egen hand begiva sig dit. Det lärers flera gånger observerats, att hunden, även då han gick ensam, vilade vid samma sten, där hans husbonde plägade röka sin pipa, och då han kom till kyrkan, gick han mycket ordentligt och lade sig i Hammarbybänken. När det emellertid led mot den tid, då Linné

plägade gå, steg hunden med framfötterna upp mot bänkkanten, hoppade med ett 'vov' ut samt begav sig hem. Detta lär icke hava hänt en utan många gånger. Prästen tyckte just icke om denna kritik, men då han beklagade sig för Linné, svarade honom denne, skämtande, att han ju själv kunde se, att hans predikningar voro för långa, då t. o. m. de oskäligen dingo sin väg.»

Traditionen om var denna »Linnés soff»», som den kallades av de äldre Danmarksborna, ligger är väl glömd av en yngre generation, men har bevarats av uppsyningsman LINDELL, som fått den av företrädarens änka och meddelat den åt mig.

C:a 400 m norr om Stiftelsens gärdsgård reser sig en mosklädd klippa, och på västsidan av densamma (ej på något löst block) ha vi en liten behändig avsats bekväm för några personer att sitta på. Det är enligt den gamla traditionen Linnés kyrksoffa. Den ligger nära intill Hundkärret, där Ridderbjelkarne begravnade sina jakthundar, och ett stycke norrut ligger i ett kärr »Bo källa» med rester av en inhägnad från betestidens dagar.

Skogen är vacker, tall-granskog med allt mer överhandtagande gran. Den har under vintern 1931—1932 lidit mycket av stormen.

Hammarbystiftelsens park innehåller några exemplar av mattgranar och oligocladade granar. Dessa äro utlöpare av större bestånd i skogen på andra sidan gärdsgården. Här har i stället genom myr-spridning från parken inkommit *Asarum europæum*, *Mercurialis perennis* och blåsippor.

I mellersta Uppland får man ibland i trädgårdar och parker se växter, som tydligen hämtats från Hammarby. De vanligaste torde vara *Sempervivum globiferum* och *Corydalis nobilis*. Möjligen kunna dessa kulturer ge upplysning om nu från Hammarby försvunna Linnéaner. Man förvånar sig att ej i parken finna en av 1700-talets älsklingsväxter, *Lilium bulbiferum*. Och i själva verket uppräknar DANIEL MÜLLER i kalendern *Svea* 1858 denna lilja bland de andra linnéanska relikterna vid Hammarby. I Hammarbyskogens norra kant ligger en stuga, till vars trädgård jägmästare CARL RIDDERBJELKES trädgårdsmästare medtagit en rad växter från Hammarby, då han vid statsinköpet flyttade därifrån. Det var vintergröna, gulsippa, spansk körvel, kroll-lilja o. s. v. samt *Lilium bulbiferum*. Troligen skedde en återinflyttning av en gammal Linnéan, då LINDELL tog lökar härifrån, när den s. k. Upplandsträdgården vid Hammarby anlades. — Det är dessutom möjligt, att ett litet bestånd, av LINDELL hållet för mycket gammalt, i småret i frukträdgårdens nordspets är linnéanskt.

RUTGER SERNANDER.

SMÄRRE MEDDELANDEN

Ur Linnés tankevärld och religiösa liv är titeln på ett arbete som utgivits av dr ELIS MALMESTRÖM (Sthm, Diakonistytelsens förlag, 1932). Den förtjänste Linnéforskaren har här sammanfört ett antal Linnéstudier, varav några tidigare sett dagen i vår Årsskrift, ehuru de här blivit mer eller mindre överarbetade. Helt nyskriven är emellertid den första essäen, en studie över Linnés personlighet och religiösa liv, som bygger på resultaten i författarens akademiska avhandling *Studier över Linnés religiösa åskådning* 1926.

Denna nya sammanfattning av dr Malmeströms ingående studier i Linnés tankevärld är synnerligen välkommen, dels enär den är ägnad att nå en vidare läsekrets än vad som kan vara fallet med en doktorsavhandling, dels emedan den i vissa avseenden synes giva en mera klar bild än den tidigare framställningen. Till denna sluter sig Linnés parentation över ANDREAS NEANDER samt översättningen av avhandlingen *Senium Salomoneum*, bekanta för våra medlemmar från tidigare årgångar av Årsskriften.

Till Malmeströms bok ansluter sig en intressant uppsats i ett nyss utgivet häfte av Nordisk Tidskrift (Årg. 9, h. 3). Den bär titeln *Ur Linnés tankevärld* och har till författare den grundlige kännaren av naturforskningens historia, författaren till det stora arbetet *Biologiens historia*, ERIK NORDENSKIÖLD. Förf., som tidigare i vår Årsskrift behandlat ett liknande ämne (Årsskr. 6, 1923), har här — i mycket instämmande med Malmeström — ytterligare belyst den blandning av nytt och gammalt, som råder i Linnés åskådningar.

Det är med djupt beklagande man ser dödskorset ristat invid författarens namn. Forskarne inom naturvetenskapernas historia äro hos oss allt för få för att man icke skulle djupt känna förlusten av en man som i så hög grad behärskade sitt ämne som Nordenskiöld.

Linneanums byggnadshistoria — d. v. s. Uppsala Botaniska institutions, som bekant av Gustav III ägnad minnet av Linné och planlagd under konungens medverkan — har hittills varit outredd. I den utförliga artikel H. O. JUEL i vår Årsskrift ägnade den nuvarande botaniska institutionens historia (Årg. 12, 1929) vidrörde han frågan, men tillträdde sig ej att avgöra den. Han påpekade dock uppgiften att O. TEMPELMAN haft Gustav III:s uppdrag att utföra ritningar till byggnaden, vadan den vanliga uppgiften att den är ett verk av DESPREZ ej kunde innehålla hela sanningen. I nästa häfte av Upplands Fornminnesförenings tidskrift upptar dr NILS G. WOLLIN frågan till utredning och visar i en rikt illustrerad uppsats hur »Desprez endast kompletterade och slutförde det som Tempelman tidigare utformat».

SUMMARY OF CONTENTS.

— — —

FRITZ STENSTRÖM, M. D., contributed to the year-book for 1932 the biography of a little known disciple of Linnæus; and this year he spreads some light upon the life of another fairly unknown pupil of the great scholar. The name of this man was ENGELBERT JÖRLIN (1732—1810). He was a peasant's son from Bohuslän and got the opportunity of devoting himself to studies through the patronage of GEORG WALLIN Jr., the learned bishop of Gothenburg. In Upsala he attended to the lectures of Linnæus and afterwards in vain tried, through the recommendations of BURMANNUS Sr. & Jr., the Dutch friends of L., to obtain leave to pursue his botanical researches at the Cape of Good Hope. He finally was appointed reader of botanics in the University of Lund. There his efforts chiefly were applied to raising fodder crops, suited to the climatic conditions of Sweden. Following the example of Linnæus he recommended above all *Trifolium hybridum*, *Medicago falcata*, *Avena elatior* (Fromental), and *Alopecurus pratensis*. Having failed to obtain a professorship he became headmaster of a school in Gothenburg where, during later years, he devoted himself with success to growing trees and shrubs.

During the summer of 1932 atmospheric conditions were extremely favourable to the growth of plants and crops. Thus certain plants cultivated in gardens developed in a really remarkable way. Professor R. SERNANDER has made certain physiognomic observations on high-growing plants in the Hortus Linnæanus and now has composed a table indicating their height and developments. No less than twelve different species reached 240—340 cm. Professor SERNANDER reminds us of the fact that Linnæus endeavoured in vain to neutralize the bad results of the dampness and swampy ground of the garden. Improved draining, however, has nowadays altered these conditions considerably to the better.

In the summer of 1735 Linnæus started upon the journey to Holland which made epoch in his life. He then aimed chiefly at obtaining a doctorate of medicine which at that period was unobtainable in Sweden. Already three years earlier, upon his return from the celebrated voyage to Lappland, he had fixed upon a topic for his thesis. In his diary he had jotted down some observations concerning the spread of the ague throughout the Northern provinces of Sweden and added: »I suggest that I have thus found out the origin of the ague etc. To be spared for a thesis of doctorate». When leaving Sweden he brought with him, together with several other unprinted works which were soon to make him famous, the manuscript of this thesis (*Hypothesis nova de febrium intermittentium causa*). Upon arriving at the small university of Harderwijk the thesis won the approbation of JOH. DE GORTER who was to bestow upon him his degree. Already on June 23d — six days after his arrival — he had seen it through the press; and upon having defended it »with présence d'esprit and excellent wit» he obtained his degree.

Mr. GUSTAF DRAKE, apothecary at Teckomatorp (Scania), now publishes a translation, with introduction and notes, of this work by the juvenile Linnæus. With his usual intrepidity Linnæus here develops the hypothesis according to which the ague takes rise from the muddy water prevalent in certain localities. The microscopic mud particles mix with the food and drink and thus penetrate into the blood; in this way they finally shut up the pores and form an obstacle to perspiration. He arrived at this conclusion by observing the endemity of the ague within muddy areas, while it is non-existent in Norrland where the soil is never muddy. This hypothesis Linnæus had to abandon during later years; but at the bottom of it was *one* correct observation, viz. the connection of the ague with marshy ground.

Dr. O. GERTZ in a short communication enumerates those specimens of plants, now preserved in the Botanical Museum at Lund, which once belonged to Dean Olof Celsius, the friend and benefactor of Linnæus.

Dr. Å. CAMPBELL publishes a lengthy paper (accompanied by ten maps) with the title *The Landscape in the Scanian journey of Linnæus*. Commissioned to undertake this journey in 1749 by the Houses of Parliament Linnæus chiefly had to study economic conditions. His diary, however, contains not only notices of practical importance but also a number of masterly descriptions of landscapes. Dr. CAMPBELL's paper affords us an analysis of these descriptions based upon contemporary surveyor's maps and other materials. These descriptions from Småland and Scania can be disposed according to a natural system according to the economic conditions, the cultivation and the settlements which they depict. On the southern slopes of the highlands of South Sweden as in the North-European forest-zone in general the landscape is chiefly a sylvan one, the characteristic features of which are natural pastures, coppice-woods and burn-beats. Forestry, timber-cutting, tar-work, wood-carving etc. are the usual trades. The houses are situated either by themselves or in batches. On the great Scanian plains, which belong to the Middle European forest zone, the people live in villages and devote themselves to a highly developed cultivation of food crops. Between the forest zone and the plains there exists a landscape of a peculiar structure, a sort of »braky» country (Swed. »risbygd»). Even here the natural pastures were of the highest importance to the cultivators. Primitive crop cultivations are also found here, especially in the heath regions. They may possibly belong to the same type as the Teuton ones mentioned by Tacitus in his *Germania* ch. XXVI.

The editor, Dr. A. UGGLA, in a short article pays homage to the memory of the late BASIL H. SOULSBY, formerly Librarian of the British Museum (Natural History), who died on January 12 this year in his home in Reading. The author emphasizes Mr. Soulsby's unsparing efforts to complete the splendid Linnæan collection at South Kensington as well as his careful work in preparing the *Catalogue of the Works of Linnæus in the British Museum*, which under the order of the Trustees will appear shortly. Finally, we are told, that, in his will, Soulsby has bequeathed £ 50 to the Linnæan Society of Sweden, of which he for many years was a member.

Professor N. SVEDELIUS, Treasurer of the Society and Director of the Botanical Institution of the University, has written a short note on two flower-pots which have probably been transferred from the garden of Linnæus to the present Institution. One of them being a Chinese one belongs to the type of which great numbers were imported by the Swedish East India Company during the 18th century. The second pot was fabricated at Rörstrand, the earliest Swedish

china factory, which was founded in 1725 and is still going; it may most probably belong to the early 1750's. Linnæus, as can be gathered from his own notes and from contemporary sketches, made frequent use within the Hortus Upsaliensis of flowers in pots for ornamental purposes.

Dr. A. HJ. UGGLA, Keeper of the Society's Museum, produces a summary of certain interesting objects belonging to Linnæus which were deposited with the Society by the Government Museum of History. They chiefly consist of written documents and decorative objects. Among the former are the remembrance-book of Linnæus containing his earliest biography, his diploma of doctorate from Harderwijk, a great many diplomas from foreign scientific societies and his magnificent certificate of knighthood. Among the latter are a seal-ring with the coat of arms of the Academia Naturæ Curiosorum that first of all learned societies elected him a member (1736), a precious silver tankard, presented to him by the students of the Småland »nation» whose president he was, and his Lapponian wizard's drum. This drum, which L. brought with him to Holland, and which is depicted on the well-known portrait of himself in Lapponian dress, in the 1880's was by mistake given in exchange to the Musée de Trocadéro in Paris but has been recovered later on. Finally our Museum has got as a deposit a very precious French gold watch said to have been presented by Queen Lovisa Ulrica to Linnæus.

Another short notice by Dr. UGGLA contains a description of Linnæus found in an unpublished diary from the year 1772 written by the Icelandic HANNES FINNSEN (1739—1796), who died as bishop of Skálholt in his native island.

Dr. A. GRAPE, Chief Librarian of the University Library, has unearthed in the library of the Caroline Institute at Stockholm a number of documents important to the biographer of Linnæus. A great part of them were written by J. G. ACREL who represented the Linnæus family at the sale of his herbarium and manuscripts to JAMES EDWARD SMITH in 1784 and consequently refer to this transaction. There was also found one of the very few letters to Linnæus from his pupil DANIEL SOLANDER, written during his South American tour in the company of Sir JOSEPH BANKS. A collection of Linnæus's own outlines of speeches etc. is also of interest.

Professor SERNANDER, Curator of the Linnæan Museum at Hammarby, then gives the annual account of his Curatorship.

LINNÉSÄLLSKAPETS EGNA ANGE- LÄGENHETER

STYRELSENS ÅRS- OCH FÖRVALTNINGSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1932.

Sällskapets ordinarie vårsammankomst — den femtonde i ordningen — ägde under traditionella former rum å Linnés Hammarby lördagen den 21 maj.

Sedan deltagarne under ledning av prof. SERNANDER och FRIES besett samlingarna och parken ägde sammankomsten rum å platsen invid museet.

Efter hälsningstal av ordf., prof. FRIES, föredrogs revisorernas berättelse och beviljades i överensstämmelse med deras yrkande ansvarsfrihet för styrelsen och skattmästaren för 1931 års förvaltning.

Professor R. SERNANDER höll därefter ett föredrag om »Linnaei Lapplandsfärd — ett 200-årsminne». Man begav sig därefter i turistbilar till Linnéträdgården, där middag serverades i Orangeribyggnaden.

Ordinarie höstsammankomsten ägde rum å Svenska Läkarsällskapets lokal i Stockholm måndagen den 28 november. Vid de därvid företagna stadgenliga valen omvaldes till ordförande för 1933 professor ROB. E. FRIES och till vice ordförande professor R. SERNANDER. Till styrelsemedlemmar för perioden 1933—1935 omvaldes disponenten P. BELLANDER, professor T. LAGERBERG och överbibliotekarien A. GRAPE, samt till suppleant för samma tid bibliotekarien J. L:SON SAMZELIUS. Till revisorer för 1933 utsågos rådmän K. W. HERDIN och professor N. VON HOFSTEN med professor S. EKMAN och amanuens C. G. ALM som suppleanter.

Fil. dr ÅKE CAMPBELL höll ett med skioptikonbilder beledsagat föredrag betitlat: »I Linnés fotspår genom Skåne» (i utvidgat skick publicerat i denna årgång), varjämte sekreteraren ur otryckta reseanteckningar meddelade en resande islänning, HANNES FINSSONS skildring av ett besök hos Linné på Hammarby (ävenledes återgiven i denna årgång).

Styrelsen har under året sammanträtt den 10 april, den 31 maj, den 23 oktober samt den 28 november.

Professor R. SERNANDER besökte under juni månad på Styrelsens uppdrag Växiö och Råshult för att tillsammans med kommittén för restaureringen av Råshults Södregård överlägga angående områdets planering m. m.

Några åtgärder för återställandet av det Linnéska boställshuset hava i brist på medel ej kunnat företagas. Styrelsen har emellertid beslutit att till K. Maj:t ingå med ansökan om lotterimedel.

LINNÉTRÄDGÅRDEN 1932.

En anslagstavla med plan och beskrivning över trädgården på Linnés tid (efter Hortus Upsaliensis 1745) har anbringats vid trädgårdens huvudingång.

För att utmärka den Rudbeckska trädgårdens storlek och läge inom den Linnéska har styrelsen på förslag av professor SERNANDER låtit uppsätta fyra smärre stenar med ett inhugget »R» i röd färg. Vid utstakning av området, som skedde på grundval av den karta, som utförts till K. W. HERDINS uppsats (Årsskr. 8, 1925) lämnade ingenjör IVAR RYDEBERG sitt sakkunniga biträde. Han har även till Sällskapet överlämnat en planskiss, därå RUDBECKS egna framställningar av trädgårdens anordning (i Atlasbandet till Atlantican) inlagts.

En träspalier avsedd att tjäna som stöd för humle har uppförts för att skilja bänkgården från den övriga trädgården.

Gräsmattorna närmast förgården ha omlagts.

Frön hava erhållits från följande botaniska trädgårdar:

Från Bergianska trädgården, Stockholm, genom prof. R. E. FRIES: 31 kapslar.

Från Göteborgs botaniska trädgård genom prof. C. SKOTTSBERG: 15 kapslar.

Från Lunds botaniska trädgård genom t. f. prof. A. HÅKANSSON: 72 kapslar.

Från Uppsala botaniska trädgård genom prof. N. E. SVEDELIUS: 38 kapslar.

Undertecknad har kompletterat växtbeståndet med några perenna arter från Uppland.

SVEN JUNELL,
t. f. föreståndare.

LINNÉMUSEET OCH LINNÉBIBLIOTEKET.

Antalet besökande i Linnémuseet utgjorde under året 302 personer enligt anteckningar i den i museet framlagda besöksboken. (Det är dock att märka, att åtskilliga besökande försumma att inskriva sina namn.)

Följande gåvor hava överlämnats:

Av med. d:r JAMES STRANDBERG, Stockholm: en glasfigur, apterad som parfymflaska, enligt förmodan föreställande Linné som ung.

Av vice häradshövding ERNST ORSTADIUS: ett antal Macrolepidoptera.

Av landshövdingen INGEGERD BESKOW och d:r EMIL LINDELL, Växiö: fotografiska reproduktioner av ett antal Linnébilder.

Av överstekammarjunkaren greve ADAM LEWENHAUPT, Sjöholm: ett par dokument från Linnéska samfundets verksamhet.

Av d:r NILS JOHNSON, Teckomatorp: ett mindre antal växter till ytterligare komplettering av Stenbrohults-herbariet.

Av d:r U. MÜLLERN-ASPEGREN, Stockholm: ett större antal fotografier tagna vid Sällskapets vårsammankomster.

Om den stora depositionen från Statens Hist. Museum, som först i början av 1933 kunde överföras till museet, se uppsatsen sid. 127 ovan.

SKATTMÄSTARENS BERÄTTELSE FÖR ÅR 1932.

Linné-Sällskapets inkomster och utgifter samt fondernas ställning framgår av följande sammandrag.

Kassakonto:*Debet:*

Ingående balans	0: 01
Årsavgifter	4,355: —
Statsanslag till årsskriften	1,275: —
Sålda publikationer	164: 22
Inträdesavgifter till Linnémuseet	52: 35
Inlösta obligationer	80,000: —
Kapitalräkning	5,000: —
Sparkasseräkning	7,489: 90
Räntor	11,068: 40
	Kronor 109,404: 88

Kredit:

Omkostnader och löner	3,808: 51
Linnéträdgården 1932	5,333: 37
Linnémuseet 1932	697: 19
Årsskriften 1932 och publikationer	4,280: 26
Inköpta obligationer	80,600: —
Checkräkning	0: 13
Kapitalräkning	159: 79
Sparkasseräkning	14,498: 19
Utgående balans	27: 44
	Kronor 109,404: 88

Ingående balanskonto 1 jan. 1932.

Museifonden	201,841: 14	Samlingarna	199,223: 79
Fasta fonden	21,925: 14	Oblig. och lotter	172,506: 08
Dispositionsfonden	12,765: 63	Kapitalräkning	5,759: 81
Linnéfonden	107,998: 77	Checkräkning	16: 09
Minnesstodsfonden	2,227: 05	Sparkasseräkning	6,620: 89
Viktor N. Baumbachs fond	10,606: 45	Kassabehållning	0: 01
Reservfonden	26,762: 49		
Kronor 384,126: 67		Kronor 384,126: 67	

Utgående balanskonto 31 dec. 1932.

Samlingarna	199,223: 79	Museifonden	201,841: 14
Oblig. och lotter	172,462: 70	Fasta fonden	22,034: 77
Kapitalräkning	919: 60	Dispositionsfonden	12,829: 46
Checkräkning	16: 22	Linnéfonden	108,538: 77
Sparkasseräkning	13,629: 18	Minnesstodsfonden	2,338: 40
Kassabehållning	27: 44	Viktor N. Baumbachs fond	10,712: 51
		Reservfonden	27,983: 88
Kronor 386,278: 93		Kronor 386,278: 93	

Sällskapets inkomster av årsavgifter ha under 1932 minskats med 300 kr. i jämförelse med år 1931 och uppgå endast till 4,355 kr. mot i staten beräknade 4,500 kr. Ledamotsantalet har nämligen minskats med 30 personer.

Statsanslaget till årsskriften har under året utgått med ett till 1,275 kr. nedsatt belopp, således en liten minskning ä 225 kr.

Inträdesavgifterna till Linnémuseet ha detta år uppgått till kr. 52: 35, motsvarande ungefär precis vad i staten beräknats.

Sällskapets ränteinkomster ha varit kr. 11,068: 40 mot i staten beräknat belopp kr. 9,091: 60, således en ökning med i runt tal 2,000 kr. Detta sammanhänger med den under året skedda konverteringen av K. Sveriges Stadshypotekskassas 5 % obligationer av år 1922 och deras utbyte mot $4\frac{1}{2}$ % obligationer av 1933 års emission till en kurs av 100³/₄ %. Obligationsinnehavare, som gjorde dylikt utbyte, erhöilo nämligen därvid genast likvid även för de äldre obligationernas räntekuponger, som förföllo först den 1 april 1933. En halvårsränta ä 2,000 kr., som annars ej skulle ha influtit förr än under år 1933, utföll alltså redan under detta år. Detta innebär emellertid också en minskning i ränteinkomsterna för år 1933.

De allmänna omkostnaderna, däri inbegripet tjänstemännens löner, ha uppgått till kr. 3,808: 51, d. v. s. de ha hållits till nästan precis statförslagens belopp 3,800 kr.

Linnémuseet har dragit en kostnad av kr. 697: 19 eller nära 300 kr. mer än statförslagens belopp. Ökningen sammanhänger dels med inköp av ett par Linnéporträtt (stick), dels ock med anskaffning av en piedestal för en Linnebyst, varjämte även museets ytterbelysning ökats.

Linnéträdgårdens kostnad för året, kr. 5,333: 37, har understigit det i staten beräknade beloppet med ett par hundra kronor.

Årsskriften har för året dragit en kostnad, som ävenledes med ett par hundra kronor understiger det i staten beräknade beloppet. Att utgiften för publikationer ändå stigit till kr. 4,280: 26 sammanhänger med en del redan nu bestridda kostnader för utgivandet av Peter Forsskåls dagbok.

Sällskapets samtliga tillgångar ha under året ökats med kr. 2,152: 26. De obligatoriska avsättningarna till fonderna ha uppgått till kr. 930: 87 och det återstående överskottet å Vinst- och förlustkontot till kr. 1,221: 39, som överförts till reservfonden. Dessa siffror överensstämma ungefär med motsvarande siffror för förra året, men denna fortfarande gynnsamma ställning är dock endast skenbar, enär den endast beror på den för detta år opåräknade ränteinkomsten ä 2,000 kr. i samband med konverteringen av Stadshypotekskassans obligationer. I själva verket skulle, med undantag för de obligatoriska avsättningarna till fonderna, rörelsen under året ha gått med bortemot 800 kronors förlust. Detta bör vara en maning för Sällskapet att under det kommande året söka nedbringa utgifterna, enär små utsikter under nuvarande förhållanden synas vara förhanden, att Sällskapets inkomster skulle kunna ökas.

Den genom avsättningen till Sällskapets fonder skedda ökningen fördelar sig på följande sätt:

Fasta fonden	109: 63	
Dispositionsfonden	63: 83	
Linnéfonden	540: —	
Minnesstodsfonden	111: 35	
Viktor N. Baumbachs fond	106: 06	930: 87
Reservfonden (överföring från Vinst- och förlust-		
kontot)	1,221: 39	
	Summa kr. 2,152: 26	

Under årets lopp ha, som ovan anförts, nom. 80,000 kr. K. Sveriges Stads-
hypotekskassas 5 % obligationer, som av Sällskapet inköpts år 1922 för kr.
80,643: 38, inlösts till pari, vadan här en kursförlust å kr. 643: 38 uppstått. I
stället ha inköpts för nom. 80,000 kr. Stadshypotekskassans $4\frac{1}{2}$ % obligationer
av år 1933 till en kurs av $100\frac{3}{4}$ % d. v. s. till 80,600 kr.

Det sammanlagda bokförda värdet å Sällskapets obligationer och komman-
ditlotter (varå en förteckning återfinnes i »Staten» för år 1933) uppgår den 31
dec. 1932 till kr. 172,462: 70.

För innevarande räkenskapsår har uppgjorts följande förslag till »Stat för
Svenska Linné-Sällskapet för år 1933», i vilken en hel del extra besparings-
åtgärder föreslagits att gälla för detta år.

Av tabllån för inkomsterna framgår, att dessa för 1933 ej kunna beräknas
högre än till kr. 12,666: 60. Härvid har räknats med samma medlemsantal
som under år 1932, d. v. s. 430 betalande ledamöter samt samma statsanslag
till årsskriften, 1,275 kr., som under förra året. Det är av lätt insedda skäl
ingalunda säkert, att dessa beräknade inkomstposter verkligen också komma att
inflyta med detta belopp. Sannolikt måste de därför anses beräknade i över-
kant.

Enligt 1932 års stat beräknades utgifterna till kr. 15,291: 60. Skulle för
1933 utgiftsstaten uppgöras med samma siffror som för 1932, skulle alltså för
nästa år uppstå en brist å kr. 2,625: —. Då, som nyss anfördes, inkomstsiffrorna
snarare äro tilltagna för högt än motsatsen, så är det mycket sannolikt,
att underskottet skulle bli ännu större. Härav framgår, att Sällskapets utgifter
för nästa år ovillkorligen måste begränsas. Frågan är blott, huru detta skall
ske. En granskning av de olika utgiftsposterna har givit vid handen, att någon
besparing ej står att uppnå vare sig på posten »Allmänna omkostnader» eller
på Linnémuseet. De under rubriken »Allmänna omkostnader» uppförda utgif-
terna för renhållning, försäkringspremier, kostnader för sammanträden kunna
under inga omständigheter minskas, och detsamma gäller för vad som här kom-
mer på rubriken »Diverse».

Linnémuseets kostnader, som endast upptagas till vad uppvärmning, belys-
ning, städning och rengöring gå till, kunna icke heller minskas.

Å posten »Avsättning till fonderna» kan av Styrelsen ingen ändring före-
tagas beträffande ränteavsättningarna till Linnéfonden och Viktor N. Baumbachs
fond, för vilka reglementen äro fastställda av Sällskapet (den 26 nov. 1925 och
22 maj 1927). Beträffande avsättningen till de övriga fonderna kan Styrelsen
däremot besluta. Återstår således att göra besparingarna å posterna »Tjänste-
männens löner», »Linnéträdgården», »Årsskriften» och avsättningen till vissa
fonder.

Tjänstemännens löner föreslår jag för år 1933 minskade med vardera 100 kr.

Linnéträdgårdens t. f. föreståndare föreslås avlönad med 250 kr.

Årsskriften bör kunna minskas något och i staten för 1933 upptagas till 3,500 kr., d. v. s. en minskning med 500 kr.

Om slutligen kapitalavsättningen till de fonder (Fasta fonden, Dispositions-fonden och Minnesstodsfonden), varöver Styrelsen själv kan besluta, för året in-ställes, så kan här bortemot 300 kr. besparas.

De oförutsedda utgifterna böra upptagas till ungefär samma belopp som i 1932 års stat, dels emedan en sådan post i och för sig är oundviklig, dels ock för att kompensera eventuell minskning i de beräknade inkomsterna.

Då inkomsterna detta år ändå understiga de i detta statförslag upptagna utgifterna, avses denna brist att täckas ur reservfonden. Detta kan så mycket mindre väcka betänkligheter som ju, som ovan anförts, en räntepost å 2,000 kr., som normalt skulle ha utfallit under år 1933, i stället influtit redan under år 1932; som just därför oväntat visade en behållning till reservfonden å kr. 1,221:39 eller bortemot det belopp, som för 1933 års stat avses att utgå ur samma fond. Det är på dessa grunder som jag därför nu anser mig kunna framlägga detta förslag till »Stat för Svenska Linné-Sällskapet för år 1933».

Uppsala den 14 jan. 1933.

NILS E. SVEDELIUS.

Svenska Linné-Sällskapets skattmästare.

Efter att ha tagit del av ovanstående beslöt Styrelsen vid sammanträde den 2 april att godkänna Skattmästarens förslag till stat med en avvikelse (betr. tjänstemännens löner) och fastställde alltså staten för 1933 i det skick, som omstående sida visar.

STAT FÖR SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPET FÖR ÅR 1933.

Inkomster:*Räntebärande kapital:*

a) Obligationer och lotter:	Kapital.	Ränteavkastning.
K. Sveriges Stadshypotekskassas 4 ¹ / ₂ % obl. 1933 (nom. 80,000 kr.) ¹	80,600: —	1,800: —
Sveriges Allm. Hypoteksbanks 5 % obl. 1924 (nom. 30,000 kr.)	30,000: —	1,500: —
Sthlms Int. Gar. A.-B:s 4 % obl. 1904 (nom. 5,040 kr.)	4,120: 20	201: 60
5 st. 5 % kom.-lotter i Sthlms Ensk. Bank, Ser. II, 1911 å nom. 5,000 kr.	4,550: —	250: —
Hellefors Bruks A.-B:s 5 ¹ / ₂ % obl. 1925 Ser. A (nom. 10,000 kr.)	10,000: —	550: —
Holmens Bruks och Fabr. A.-B:s 5 % obl. 1926 (nom. 5,000 kr.)	5,012: 50	250: —
Hellefors Bruks A.-B:s 6 % obl. 1925 (nom. 5,000 kr.)	5,112: 50	300: —
Sveriges Allm. Hypoteksbanks 4 ¹ / ₂ % obl. 1926 (nom. 5,000 kr.)	4,887: 50	225: —
A.-B. Stjernfors-Ställdalens 5 % obl. 1927 (nom. 5,000 kr.)	5,000: —	250: —
Sveriges Allm. Hypoteksbanks 4 ¹ / ₂ % obl. 1927 (nom. 3,000 kr.)	3,000: —	135: —
Mo och Domsjö A.-B:s 5 % obl. 1928 (nom. 5,000 kr.)	5,050: —	250: —
Hammarforsens Kraft A.-B:s 5 % obl. 1930 (nom. 3,000 kr.)	3,030: —	150: —
K. Sveriges Stadshypotekskassas 4 ¹ / ₂ % obl. 1930 (nom. 10,000 kr.)	10,150: —	450: —
Sveriges Allm. Hypoteksbanks 4 % obl. 1931 (nom. 2,000 kr.)	1,950: —	80: —
	Kr. 172,462: 70	6,391: 60

b) Å bankräkningar 500: —

<i>Årsavgifter</i> av ledamöter	4,300: —
<i>Statsbidrag</i> till årsskriften	1,275: —
<i>För sålde publikationer</i>	150: —
<i>Inträdesavgifter</i> till Linnémuseet	50: —

Summa inkomster kr. 12,666: 60

¹ Obs.! ränteavkastning under år 1933 först den 1 oktober. Jämför skattemästarens årsberättelse här ovan!

Utgifter:*Tjänstemännens löner.*

Sekreterare	600: —	
Skattmästare	600: —	
Redaktör	600: —	1,800: —

Allmänna omkostnader.

Renhållning	180: —	
Försäkringspremier	707: —	
Kostnader för sammanträdena	400: —	
Diverse	713: —	2,000: —

Linnéträdgården.

T. f. föreståndaren för trädgården	250: —	
Trädgårdsförmannen	3,300: —	
Hyra av bostad åt honom	300: —	
Daglönare	1,000: —	
Material, repar., körslor m. m.	300: —	
Växter, frakt m. m.	200: —	5,350: —

Linnémuseet.

Uppvärmning o. belysning	300: —	
Städning o. rengöring	100: —	400: —

Årsskriften.

Tryck	3,000: —	
Oförutsedda utgifter m. m.	500: —	3,500: —

Avsättning till fonderna.

Linnéfonden ($\frac{1}{2}$ % å kapitalbehålln.)	542: 50	
Viktor N. Baumbachs fond (1 % å kapitalbehålln.)	107: 12	649: 62

Oförutsedda utgifter 600: 38

Summa utgifter kr. 14,300: 00

Sammandrag för 1933.

Inkomster	12,666: 60	Utgifter	14,300: 00
Brist (ur reservfonden)	1,633: 40		
Summa	14,300: 00	Summa	14,300: 00

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1932.

Undertecknade, av Svenska Linné-Sällskapet utsedda att granska styrelsens räkenskaper och förvaltning under år 1932, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Sällskapets inkomster och utgifter samt ekonomiska ställning framgå av skattmästarens till styrelsen avgivna berättelse, till vilken vi härmed få hänvisa.

Räkenskaperna äro förda med synnerlig omsorg och reda samt vederbörligen verifierade. Sällskapets tillgångar synas oss på fullt betryggande sätt placerade; värdehandlingarna ha av oss granskats och befunnits i vederbörlig ordning.

Sällskapets samlingar äro brandförsäkrade för 200,000 kr., Linnébiblioteket och lagret av Sällskapets skrifter för tillsammans 57,000 kr. Premierna för samtliga försäkringar äro i laga tid inbetalda.

Föreskrivna ränteavsättningar till Sällskapets fonder äro verkställda.

Styrelsens protokoll äro oss företedda och föranleda icke någon anmärkning.

Det är för revisorerna ett nöje att konstatera det synnerligen förtjänstfulla och för Sällskapet gagnande arbete, som nedlagts av styrelsen, enkanterligen skattmästaren, under det gångna verksamhetsåret.

På grund av revisionen få vi tillstyrka, att Sällskapet beviljar styrelsen och skattmästaren full och tacksam ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 6 maj 1933.

K. W. HERDIN.

NILS VON HOFSTEN.

SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPETS STYRELSE.

Professor ROB. E. FRIES,
Ordförande för 1933.

Professor R. SERNANDER,
Vice ordförande för 1933.

Övriga styrelsemedlemmar:

Valda för åren 1931—1933:

Livmedikus O. HULT, professor emeritus Sv. MURBECK, andre bibliotekarien A. HJ. UGGLA, sekreterare och föreståndare för Linnémuseet samt redaktör för årsskriften.

Suppleant: Intendenten S. WALLIN.

Valda för åren 1932—1934:

Professor E. LÖNNBERG, professor N. SVEDELIUS, skattmästare, doktor G. NEANDER.

Suppleant: Pastor G. VIRDESTAM.

Valda för åren 1933—1935:

Disponenten P. BELLANDER, professor T. LAGERBERG, överbibliotekarien A. GRAPE.

Suppleant: Andre bibliotekarien J. LILSON SAMZELIUS.

Vald av Större Akademiska konsistoriet i Uppsala:

Professor R. SERNANDER.

-- ———

Revisorer:

Rådman K. W. HERDIN och professor N. VON HOFSTEN.

Suppleanter: Professor S. EKMAN och amanuensen C. G. ALM.

NYTILLKOMNA MEDLEMMAR

ANDREE, M., Fil. dr, Uppsala.
ARESKOUG, L., Apotekare, Djursholm.
BESKOW, KARIN, Fröken, Växjö.
BJÖRKLUND, C., Landsfogde, Gävle.
CERVIN, E., Godsägare, Haneberg, Vidökna.
DELPHIN, TH., Apotekare, Uppsala.
FLODKVIST, H., Professor, Uppsala.
FLORIN, R., Docent, Stocksund.
GISLÉN, G., Professor, Lund.
HAGLUND, P., Professor, Stockholm.
HOLM, S., Kapten, Uppsala.
JONSSON, P. A., Bergsingenjör, Gruvan, Falun.
KJELLBERG, KARIN, Fru, Kersö, Munsö.
NILSONNE, H., Doktor, Stockholm.
NORDENFELT, EBBA, Överstinna, Uppsala.
NORDIN, N., Med. kand., Stockholm.
NORDQUIST, L. G. T., Provinsialläkare, Vittangi.
ODEEN, S., Häradshövding, Härnösand.
RYDEN, TH., Apotekare, Älvkarleö.
SVENSSON, H., Lektor, Karlstad.
VINBLAD, G., Grosshandlare, Piteå.

*Nya medlemmar kunna föreslås till sekr., adr. Uppsala, eller
någon av styrelsens medlemmar.*



LIPPSALA 1933
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.



3345